

75E
34096

324

ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔ. ΕΜΠΛΗΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθ. 4,324

ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΝΔΡΕΩΝΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Γεν. αριθ. 897
Κατηγορία 157
Ειδ. αριθ. 5

ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΝΔΡΕΩΝΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Γεν. αριθ. ~~KB~~
Κατηγορία ~~97~~
Ειδ. αριθ. ~~97~~

ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΝΔΡΕΩΝΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Γεν. αριθ. ~~KB~~
Κατηγορία ~~97~~
Ειδ. αριθ. ~~97~~

ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΗ Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθ. 5 / 880-2

№. 327

ΓΥΡΩ ΣΤΟ ΣΟΛΩΜΟ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ 3

ΓΥΡΩ ΣΤΟ
ΣΟΛΩΜΟ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ «ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ»

Γ' Σεπτεμβρίου 28

Κ. ΠΑΛΑΜΑ
Ι. ΤΥΠΑΛΔΟΥ
Γ. ΨΥΧΑΡΗ
Γ. ΜΑΡΚΟΡΑ
Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ
Γ. ΚΑΝΑΛΕ
Σ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ

ΤΟΜΟΣ Β'.

"ΣΤΟΧΑΣΤΗ"

ΕΚΔΟΣΗ
1927

Ἀθήνα

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΠΡΑΚΛΕΙΟΥ

Ἀριθ. αἰθ. 231

Κατηγορ. ε. γ. β. δ. ε. ς. ζ.

Ο ΒΟΣ ΤΟΜΟΣ ΠΕΡΙΕΧΕΙ

- Κ. Παλαμᾶ: Διάφορες μελέτες.
Ἰ. Τυβάλδου: Λόγος (ἐπιμνημόσυνος).
Ἰ. Ψυχάρη: Γράμμα.
Ἰ. Μαρκοῦ: Λόγος (ἐπιικήδειος).
Λω. Νάμωρου: Λόγος (ἐπ' Ἀποκαλυψτήρια).
Ἰ. Κανάγε: Δ. Λογμός.
Λω. Τρικούση: Κριτικὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Ὕμνου.

Κ. ΠΑΛΑΜΑ

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ
Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΣΟΛΩΜΟΣ
(Θέματα για ξετύλιγμα)
Ο ΣΟΛΩΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΘΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ
Ο ΣΟΛΩΜΟΣ ΣΤΟΝ ΚΗΠΟ
ΣΟΛΩΜΟΣ (Ποίημα)

ΣΟΛΩΜΟΣ

Η ΖΩΗ ΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Τὴ Μοῦσα τοῦ Σολωμοῦ, ἀπὸ τὰ παιδικὰ μου χρόνια κι ἂν τὴ γνώρισα, δὲν τὴν ἀγάπησα μὲ τὴ φλόγα τοῦ πρώτου καημοῦ· γιατί παιδί δὲν ἤμουν ὅταν ἐπρόσεξα ἔς αὐτή. Καὶ μ' ἔδεσε μὲ τὴν ἀσύντριφτην ἀλυσίδα ποῦ δένει τὸ πάθος κάποτε τὴ μαθημένη καρδιά, τὴν ὄριμην ἡλικία. Ὁ Σολωμὸς δὲν εἶναι ποιητὴς γιὰ νὰ συγκινήσῃ ἐκείνους ποῦ μὲ παιδικὴν ἐλαφρότητα στοχάζονται τὰ πνευματικά. Ἄλλων ὁμοτέχνων του τὰ ἔργα, κ' ἐδῶ κι ἄλλοῦ, εὐκόλα τὰ πλησιάζει κανεὶς καὶ τὰ νοστιμεύεται, κ' εὐκολώτερα τὰ χορταίνει καὶ τὰ λησμονεῖ· ἐκείνου ὁ στίχος, — νόημα, λόγος, μέτρα, — δὲν ἔχει τὴν ἀπλότητα καὶ δὲν ξανοίγεται σὰν τῶν ἄλλων. Δυσκολεύει κ' ἡ γλῶσσα του, ξένη πρὸς τὴν παράδοση τῆς σχολικῆς παιδείας, ἀταίριαστη μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ γραφείου μας καὶ τοῦ βιβλίου μας, ὅσο κι ἂν εἶναι ταιριαστὴ μὲ τὰ βαθύτερα τῆς ψυχῆς μας· μὰ γι' αὐτὸ κι ὁ στίχος του ὅσους θὰ τραβήξῃ τοὺς τραβάει στοχαστικώτερα, καὶ μιὰ γιὰ πάντα. Μετρημένοι ἀκόμα κι ὅσοι αἰσθάνονται τὴ σπουδαιότητα τῆς τέχνης τοῦ Σολωμοῦ, καθὼς πρέπει, κ' ἐκεῖ ποῦ πρὸ πάντων ἀξίζει νὰ τὴν αἰ-

σθανθοῦν. Μπορεῖ νὰ λέμε γιὰ τὸν ψάλτη τῶν «Ἐλευθέρων πολιορκημένων» ὅ,τι εἶπεν ὁ φιλόσοφος Νίτσε γιὰ τὸ Γκαῖτε: «Ἀκόμα δὲν ἔδειξεν ὅλη τὴν ἐπιρροή του, ἀκόμα δὲν ἦρθε ἡ ὥρα του». Δὲν ξέρω ἂν βρίσκεται ἔς ἄλλη λογοτεχνία ποιητῆς, μ' ἔργα ἔτσι λιγοστὰ κ' ἔτσι μισοκάμωτα, ὅμοια γερὸς καὶ πλούσιος καὶ σημαντικός.¹ Τὸ ἔργο του φέρνει ἔς τὸ νοῦ κάποια ἐρεῖπια σὲ κάποιες κορφές· ἀνεβαίνουμ' ἐκεῖ πρὸς ἐκεῖνα, καὶ τόσο δὲ μᾶς ἐντυπώνονται τὰ ἐρεῖπια ὅσο οἱ ὀλάνοιχοι ὀρίζοντες ποῦ ξανοίγονται ἔς τὰ μάτια ἀνάμεσό τους ἐκεῖ.

Ἀπὸ καιρὸ ὄνειρεύομαι νὰ πλέξω βιβλίον ὀλόκληρο γύρω ἔς τὴν ἰδέα τοῦ ποιητῆ· ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἔργου ποῦ μᾶς ἄφησε, καί, πλατύτερον ἀκόμα, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ νοῦ ποῦ συμβολίζει ἔς τὴν Πατρίδα μας ὁ Σολωμός, φιλοδοξοῦσα ν' ἀνταμώσω καὶ μετὰ τῆς νὰ ξετιλίξω μέσα ἔς τὸ βιβλίον μου κάθε πρόβλημα καλολογικὸν ἢ ἱστορικὸ, γλωσσολογικὸν ἢ μετρικὸ, ψυχολογικὸν ἢ κοινωνικὸ, κάθε ζήτημα ποῦ θὰ μπορούσε νὰ ξυπνήσῃ ἢ μελέτη τοῦ νεώτερου ποιητικοῦ μας λόγου. Ἔργο τέτοιον, ὡς τὴν ὥρα, δύσκολο νὰ συντεθῇ καὶ νὰ τυπωθῇ δυσκολώτερο. Χαρὰ θὰ μοῦ προξενοῦσε καὶ μονάχ' ἂν ἔφτανε ἔς τὰ φύλλα τοῦτα

1. Ἕνας μόνον θὰ μπορούσε νὰ σημειωθῇ· ὁ γερμανὸς Νοβάλης (Novalis μετὰ τὸ ἀληθινὸν του ὄνομα). Τὸ ἔργο ὀλόκληρον κρατεῖται σὲ 50 σελίδες μόλις ἕνα κεφάλαιον μυθιστορηματος, ἕνα διηγηματάκι, ἕνα ἄρθρον, λίγα ποιήματα, καὶ ἄλλα κομμάτια. Ὁ Καρλαίλ εἶπε γιὰ τὰ ἔργα του πῶς «μεταφέρουν τὴ σκέψη ἔς ἕνα νέο κόσμον». Ὁμως ὁ Νοβάλης πέθανε τὸ 1801, 29 χρόνων.

ποῦ μοῦ δόθηκαν ἐδῶ γιὰ νὰ συντροφέσω τὸ τύπωμα τῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ, τὸ τύπωμα τὸ φερμένον τώρα σὲ νέο φῶς ἀπὸ τὸ μεγαλόβουλο Ἑλληνα τῆς Ὀδησοῦ· ἂν ἔφτανε κάτι σὰν ἥσκιον στενὸ νὰ σκορπίσω τοῦ πλατειοῦ ἐκείνου ὄνειρον μου. Κ' εὐτυχισμένος θὰ ἦμουνα τώρα καὶ ἂν κατώρθωνα καὶ ὅσα κατὰ καιροὺς ἔτυχε νὰ γράψω ἢ νὰ μιλήσω γιὰ τὸ Σολωμό, νὰ τὰ ξαναχύσω ἐδῶ ποῖο ἀνοιχτά, ποῖο μελετημένα, κάπως ὀυθμικώτερα, ἐγκάρδια. Ἐ γ κ α ρ δ ι α· τονίζω τὴ λέξη· ὁ λόγος μου γιὰ τὸν ποιητὴ «ποῦ πότισέ μου τὴν ψυχὴ, καὶ χόρτασεν ἀμέσως» — καθὼς λέει ἕνας του στίχος, δὲ θὰ ὠρέγομουν ἐδῶ πέρα νὰ γεννηθῇ ἀπὸ τὴν ἀτάραχη καὶ τὴν ἀνοιχτομιάτα παρατήρηση τοῦ κριτικοῦ θάθελα μετὰ μᾶς νὰ προβάλλῃ ἀπὸ τοῦ πιστοῦ τὴ συγκίνηση. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ γλῶσσα μου, γλῶσσα ὄχι τῆς ἀναγνωρισμένης μας — καλὰ κακὰ δὲν ἐξετάζω — πεζογραφίας, ἀλλὰ τῆς λειτουργίας μας τῆς ποιητικῆς. Κι ἀνίσως δὲ μοῦ εἶχε ὀιζωθῇ ἔς τὸ νοῦ πῶς ὁ πεζὸς μας λόγος ἀνάγκη, ἀγάλια ἀγάλια, ὅσο προβαίνει, νὰ μορφώνεται κατὰ τὴ γλῶσσα τοῦ ποιητικοῦ, θὰ ἔδιν' ἐδῶ ἀφορμὴ ἕνα ξανατύπωμα τῶν ἔργων τοῦ Σολωμοῦ γιὰ νὰ μοῦ γεννηθῇ τέτοια γνώμη. Ἡ καθιερωμένη τῆς γραφῆς μας γλῶσσα θὰ ἦτανε κάτι παράτονον δίπλα ἔς τὴ φωνὴ ποῦ βγαίνει μεσ' ἀπὸ τέτοιο βιβλίον· κάτι παρτάιο μετὰ τὴ μνήμη ἐκείνου, ποῦ μᾶς ἄφησε ἔς τὸ «Διάλογο» τὴ γλωσσικὴ διαθήκη του.

Μὲ τέτοια δέσποινα σκέψη ἔς τὰ προλεγόμενα τοῦτα θὰ κοιτάξω νὰ δώσω μιὰ κάποια ἔννοια τῆς ζωῆς καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ, ἔννοια

καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἔργου ἐκείνου, καθὼς καὶ τοῦ τρόπου σύμφωνά με τὸν ὁποῖον ἐγινε τὸ τύπωμα τοῦτο τῶν ποιημάτων του. Ὅτι κἀνω δὲν εἶναι τόσο κριτικὸς λόγος γιὰ τὸ τραγούδι τοῦ Σολωμοῦ· πέστε το καλύτερα μιὰ συνοδεία τοῦ τραγουδιοῦ ἀπάνω σὲ μιὰ κιθάρα ἀγάπης.

Α΄.

Τὸ 1798 ἔς τὴ Ζάκυνθο γεννήθηκε¹. Ἡ χρονιά ποῦ πέθανεν ὁ Ρήγας. Ἡ μοῖρα σφὰ σὰ νὰ ταίριασε ἔς τὸ ἴδιο κυκλοχρόνισμα τὸ τέλος τοῦ ἐθνομάρτυρα με τὰ μεγάλα τὰ σαλπίσματα, τὸ πρῶτο γλυκοχάραμα τοῦ ἄλλου, ποῦ θὰ ταίριαζε τὰ μεγάλα τὰ σαλπίσματα μέσα ἔς τὴ μουσικὴ συμφωνία τῆς Τέχνης. Οἱ πρόγονοί του ἔς τὴ Βενετιὰ ξανοίγονται πρῶτ' ἀπὸ τὰ 715, με τὸνομα Βαρβολάνοι. Τὸνομα Σολωμός² πρωτοφαίνεται' ἐπίσημα, τὸ 1697, ἔς ἕνα διάταγμα τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας. Μᾶς γνωρίζετ' ἀπὸ κεῖ πῶς ὁ Ἰωάννης Ἀρσένιος Σολωμός, με ὄλο του τὸ σπῖτι, πέρασεν ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἀφοῦ τὴν πῆραν

1. Στις 8 τοῦ Ἀπριλίου δὲν ἐγεννήθηκε· εἶναι ἡ μέρα ποῦ βαφτίστηκεν. Ἴδε Προλεγόμενα Σ. Δὲ Βιάξη (Α. Σ. Ζ. 1880).

2. Σ' τὰ βιβλία καὶ ἔς τὰ ἔγγραφα τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παβίας ποῦ σπούδασεν ὁ Σολωμός, τὸνομά του γράφεται διαφοροτρόπως: Salomon, Salomone, Salamoni.

οἱ Τοῦρκοι, ἔς τὸ Μωριά. Προτοῦ καὶ ὕστερα, ἔς τὴν Κρήτη, ἔς τὰ Ἐφτάνησα, ἔς τὸ Μωριά, Σολωμοὶ ξεχωρίζουνε ἔς τὴ δούλειψη τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας. Σολωμοὶ στρατιῶτες, νομικοὶ, ἱερωμένοι, ἄρχοντες καὶ κυβερνήτες, σὲ στεριά καὶ θάλασσα· ἀκόμα κ' ἕνας δόγης καὶ μιὰ ἁγία λαμπρύνουν τὸ χρυσὸ γενεαλογικὸ τους δέντρο. Τὸν πατέρα του Νικόλαο ἐννιά χρόνων ἦταν ὅταν τὸν ἔχασεν. Ὅστερ' ἀπὸ ἕνα χρόνο στάλθηγεν ἀπὸ τὸν ἐπίτροπό του Μεσσαλά ἔς τὴν Ἰταλία γιὰ νὰ μορφωθῆ, συντροφευμένος ἀπὸ τὸ διδάσκαλό του Ρώσση. Ὁ Ρώσσης, δυτικὸς ἱερωμένος, εἶχε καταφύγει ἔς τὴ Ζάκυνθο, διωγμένος ἀπὸ τὴν πατρίδα του Κρεμῶνα, γιὰ τὰ φιλελεύθερα φρονήματά του, ποτισμέν' ἀπὸ τίς ιδέες ποῦ παντοῦ σκορπούσε τότε ἡ μεγάλη Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Ὅμως οἱ πρῶτοι Ἑλληνες διδάσκαλοι τοῦ μικροῦ Σολωμοῦ ἔς τὴ Ζάκυνθο εἶν' ἕνας Κασσιμάτης, καὶ ὁ Ἀντώνιος Μαρτελάος, ἄνθρωπος σοφὸς γιὰ τὴν ἐποχὴ του, ποιητῆς, φιλελεύθερος, καὶ πολὺ παράξενος. Κάποιος βιογράφος τοῦ Σολωμοῦ μᾶς βεβαιώνει πῶς ἄκουσε τὸν Καραβίαν, ἕναν ἀπὸ τοὺς πρῶτους ὕστερους διδασκάλους ἐκείνου, νὰ ἱστορῆ με πόσο ζῆλον ὁ νέος μαθητῆς του μελετοῦσε τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες ποιητάδες καὶ ἱστορικούς, καὶ πῶς ἐσπούδαζε τὴν Ἁγία Γραφή, καὶ παθητικὰ μεγαλοφωνοῦσε ἀπέξω τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβὶδ, τοὺς θρήνους τοῦ Ἱερεμῖα, καὶ τὸ μέγα ποίημα τοῦ Ἰώβ. Ἔτσι καὶ ἔς τὴν Κρεμῶνα ὅταν ἐπῆγε, συνοδευμένος ἀπὸ τὸ Ρώσση, γιὰ νὰ τελειοποιηθῆ ἔς τὴν ἰταλικὴ καὶ ἔς τὴν λατινικὴ παιδεία, οἱ ἰταλοὶ του διδάσκαλοι χαρὰ τὸ εἶχαν βλέποντας

πόσο ζωντανὰ καὶ πρωτόφρανα τὸ ξένο παλληκάρι ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα συνήθιζε νὰ ἐκφωνῇ τοὺς στίχους τοῦ Βιογιλίου' καὶ γνωρίζομε πῶς ἓνας ἀπὸ τοὺς διδασκάλους του 'ς τὴν Ἰταλία, ἐνθουσιασμένος μετὰ τὰ πρῶτα γυμνάσματα τοῦ μαθητῆ σὲ λατινικοὺς καὶ σὲ ἰταλικοὺς στίχους, τοῦ ἔλεγε : «Ἑλληνόπουλο, θὰ περάσῃς τὸ Μόντη μας!»

Ζωηρὸς καὶ δυσκολοῦπότατος φαίνεται ὁ νέος. Ἐκ τὸ λύκειο τῆς Κρεμόνας ἀποφοίτησε κατὰ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1815. Σ' ἓνα σχολεῖο τῆς Βενετίας, ποῦ τὸν εἶχε βάλει προτῆτερα ὁ Ρώσσης, γιὰ νὰ τὸν ἔξη σιμά του, στάθηκεν ἀδύνατο νὰ μείνῃ· δὲν ἠμπούρεσε νὰ συμβιβάσῃ τὴν ὀρμὴ τῆς ψυχῆς του μετὰ τὴν πειθαρχία τοῦ σχολείου. Τῆς ὀρμητικῆς κ' ἐλεύθερης ἐκείνης ψυχῆς, μᾶς λένε οἱ βιογράφοι του, μόνος φράχτης ἦτανε ὁ σοβαρὸς, ἐνάρετος καὶ φιλόστοργος Ρώσσης. Πρόσχαρος, τὴν ἐποχὴν ἐκείνη, καὶ φιλοπαυρατηρητικὸς, ἀγαποῦσε νὰ μιμῆται τὰξιογέλαστα τῶν ἄλλων, καὶ δυνατὸ εἶχε τῆς φιλίας τὸ αἶσθημα. Κάποια ἀνέκδοτα τῆς ἐποχῆς του αὐτῆς μᾶς φέρουν ἄθελα 'ς τὸ νοῦ κάτι ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια πολυτάραχων μεγάλων ποιητῶν, ὡς ὁ Μπέϊρον, καὶ ὁ Σέλλευ. Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1815 γράφεται 'ς τῆς Παβίας τὸ Πανεπιστήμιο, 'ς τὰ νομικά· ὅμως προτοῦ συμπληρώσῃ τὸν τρίτο χρόνο τῆς σπουδῆς του, γυρίζει 'ς τὴν πατρίδα του. Ὅχι μὲ τὸ δίπλωμα τῆς νομικῆς, ἀλλὰ πλούσιος ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ σοφία καὶ τὴν ποίηση, ποῦ κατὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἔπαιρνε λαμπρὰ καὶ ξανάνθιζε 'ς τὴ γῆ τοῦ Δάντη καὶ τοῦ Πετρόρχη.

Βάρβαρος, καθὼς ὁ ἴδιος εἶπε σὲ κάποιον ἰταλό-

φωνο ποιήμα του, πάτησε τὸ χῶμα τῆς Ἰταλίας, ὅμως βάρβαρος δὲν ἦταν ἀφοῦ τὸ ἄφησεν. Ἡ ἰταλικὴ ψυχὴ (τόσο τῆς ἑλληνικῆς συγγένισσα), καθὼς ἀπὸ μικρὸς μ' ἐκείνη τρέφονταν, κ' ὕστερα μέσα 'ς τὸν ἀέρα τῆς ἔζησε, καὶ τὴ γνωρίσεν ἀπὸ σιμὰ καὶ τὴν ἐχώνεψε, τοῦ μόρφωσε τὴ φαντασία καὶ τοῦ τόνωσε τὸ φρόνημα· ὅμως φαντασία καὶ φρόνημα ποτίζονταν καὶ ζωντάνευαν κ' ἔπαιρναν μιὰ νέα χάρη ἑλληνικὴ ἀπὸ τὴν αἰσθαντικὴ πηγὴ ποῦ ἀνάβρυζε μέσα του. Γενναῖοι διδάσκαλοι ἐκεῖ, φυσῶντας του ἔρωτες κ' ἐνθουσιασμοὺς πρὸς τὰ ἐλεύθερα καὶ πρὸς τὰληθινὰ, θὰ τοῦ φώτισαν τὴν ἔθνηκὴ συνείδηση, θὰ τὸν ἔκαμαν βαθύτερα νὰ αἰσθάνεται τὰ πάτρια. Ἐκουστοὶ τεχνῖτες τοῦ λόγου θὰ πλάσανε τὸ φιλολογικὸ του νοῦ νὰ λαχταρίζῃ γιὰ τὰ ὠραῖα καὶ γιὰ τὰ μεγάλα καὶ μὲ δίσ' ἀχόρταστη σύνθημά του νὰ παίρῃ τὸ λόγο τοῦ «Φάουστ». «Ὅλο καὶ ψηλότερα!» Ἐνὰ μεσα 'ς τοὺς φίλους του καὶ 'ς τοὺς γνωρίμους του τῆς Ἰταλίας, μαζί σοφοὶ λογογράφοι καὶ παραδειγματικοὶ πολῖτες, σὰν τὸ κριτικὸ Μοντάνη, ἄλλοι πάλι, ἔθνομάρτυρες, σὰν τὸ καθηγητὴ Ρέσση, ποῦ τὴ διδασκαλικὴ του ἔδρα τὴν εἶχε κάμει βῆμα πατριωτικὸ, θὰ ξυπνήσανε τὸ κριτικὸ του πνεῦμα, καὶ θὰ μιλῆσανε 'ς τὴ φλογερὴ του καρδιά. Ἐκ τὴν Ἰταλία τότε, πρὶν ὡς ἔθνος ἀναστηθῆ, πνευματικὰ ἀναστημένη ἀπὸ τὸν Παρίνη καὶ ἀπὸ τὸν Ἀλφιέρη, ἀπὸ τὸ Φώσκολο καὶ ἀπὸ τὸ Μαντσόνη, γνωρίστηκε 'ς τὸ Μιλάνο μὲ τὸ Μόντη, τὸν περίφημο μεταφραστὴ τοῦ Ὀμήρου, πατριάρχη τότε τῶν ἰταλικῶν γραμμάτων. Δόθηκε συχνὰ ἀφορμὴ 'ς τὸν Ἰταλὸ νὰ παρατηρήσῃ τὴν κλίση

ποῦ εἶχεν ὁ νέος Ἕλληνας πρὸς τὴν κριτικὴν σκέψιν. Ἄγνωστον ἂν ἔπλεξε γνωριμία ἔς τὸ Μιλάνο μετὸν ἄλλο μεγάλο ποιητὴν, μετὸν Μαντσόνι, τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Ἰταλικοῦ ρωμαντισμοῦ· ξεύρομε μόνον πῶς ὁ κερκυραῖος Ἀνδρέας Μουστοξύδης, ποῦ τότε ἔς τὸ Μιλάνο βρίσκονταν, οἰκείος ἦτανε τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὁ ξεχωριστὸς πάντα σεβασμὸς τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὸν Μαντσόνι, καὶ ἡ ἀνταπόκρισις τῆς Μούσας τοῦ δευτέρου μετὰ τὰ καλλιτεχνικὰ ἰδανικὰ τοῦ πρώτου· τοῦλάχιστον μὲν ἐκεῖνα ποῦ τὸν ἐσυγκινούσανε σὲ μιὰ ὀρισμένη περίοδον τῆς ποιητικῆς ἐργασίας του. Πλούσιος ἀπὸ τέτοια παραδείγματα καὶ ἀπὸ τέτοια φρονήματα γύρισε ὁ νέος Σολωμός, τὸ 1818, ἔς τὴν Ζάκυνθον.

Ἡ Ζάκυνθος. Ἀνάμεσα ἔς τὰ τόσα, ἔς τὰ γοργὰ καὶ τὰ διαβατικὰ ποῦ μᾶς ἐντυπώνονται, καὶ ποῦ τὰ γράφῃ ἡ μνήμη καὶ τὰ ξεγράφει, κάποιες ἐνθύμησες ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια, κρατειοῦνται πλέον ἐπίμονα, ἀπείραχτες ἀπὸ τὸν καιρὸν. Μιὰ τέτοια ἐνθύμησις μου ἀπομένει τοῦ τύπου ποῦ γεννήθηκεν ὁ Σολωμός, ὅταν ἐπροωτοπέρασ' ἀπὸ κεῖθε, παιδί. Διάβα γληγορότατο, μίαν ὥραν μόλις· καὶ ζωηρότατη ἐντύπωση κόσμου ἀγνώριστου ὡς τότε, ὄνειρευτοῦ. Τοῦ ἀέρα ἦταν ἡ ἀξεθύμαστη μοσκοβολία· ἀρχίζε ἔς τοῦ νησιοῦ τὸ σίμωμα μέσ' ἀπὸ τὸ καράβι ἀκόμα, σὰ νὰ μὴ χύνονταν ἡ εὐωδιὰ μονάχ' ἀπὸ τὰ περιβόλια, σὰ νὰ ἦταν ἐκεῖνη τὸ μοναδικὸ καὶ τὸ μυστικὸ χάρισμα γῆς καὶ ἀέρα καὶ οὐρανοῦ ἐκεῖ. Καὶ ὕστερα ἦταν ἡ θωριά ποῦ

ξανοίχτηκε ἔς τὰ παιδικὰ τὰ μάτια μου ἀπὸ ἓνα ψήλωμα τοῦ νησιοῦ· εἶδ' ἀπὸ κεῖ, καὶ ἀπάνω καὶ κάτω καὶ βαθειὰ, πολὺ βαθειὰ, ὅσο ποῦ ἔφτανε ἡ ματιὰ μου, μιὰ πρασινὰδ' ἀπέραντη, πρωτόφαντη, συνηθισμένος καθὼς ἤμουν ἀπὸ πλάση ἄλλης λογιῆς, (ἀσημένιες ἀλατόσπαρτες γύμνιες ἀλκυῶν, ἥσυχρα βουρκοθρεμμένα ῥήχη λιμνοθάλασσας μετὰ τοὺς ὀλιόλιτους ἠλιοψημένους ὄριζοντας), εἶδα σὰν ἓνα βασίλειον τοῦ πρασίνου, σὰν ἓνα ἀπέραντον εἰδύλλιον, ἐπαγγελίας γῆς, ζωντανὴ ἀπὸ τότε πάντα μέσα ἔς τὴν φαντασίαν μου. Καὶ καθὼς κρατῶ ἔς τὸ νοῦ μου ἀπὸ τότε τὴν φυσικὴν ὁμορφίαν τῆς Ζακύνθου, τὴν ἰδέαν μόνον τῆς ὁμορφίαν τῆς, κάτι ἀόριστον καὶ θαμπόν, ὅμως πρὸ γοητευτικὸν γὰρ μετὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ὠραίους στίχους μετὰ τοὺς ὁποίους δύο μεγάλωστομοι Ζακυνθιοί, ὁ Ἰταλὸς Φώσκολος καὶ ὁ δικὸς μας Κάλβος λυρικὰ διαλάλησαν τίς χάρες τοῦ νησιοῦ ποῦ γεννήθησαν, — ἔτσι κρατῶ ἔς τὸ νοῦ μου καὶ τὸν ποιητὴν Σολωμὸν καὶ τὸν φαντάζομαι σὰν ἄνθρωπον ποῦ τοῦ δόθηκε νὰ κλείσῃ μέσα του καὶ νὰ ξεφανερῶσῃ, ζωηρότερον ἀπὸ ἄλλους καὶ μελφδικώτερον, πρῶτα πρῶτα τὴν ψυχὴν τῆς χώρας του, τῶν συντοπιτῶν του καὶ τὰ χαρίσματα καὶ τίς ἀδυναμίαι, καὶ ν' ἀνθίσῃ ἐκεῖ ἔς τὴν Ζάκυνθον, σὲ μιὰ περίοδον ὡς δέκα χρόνων, ν' ἀνθίσῃ σὰν ἓνα λουλούδι νοητό, καμωμένο μετὰ ὅλα τὰ φανταχτερά, μὲ εὐκολόσβυστα, χρώματα καὶ μετὰ ὅλα τὰ μεθυστικὰ τὰ ἀρώματα τοῦ ζακυνθινοῦ κάμπου. Μᾶς παρασταίνεται ὁ μικρὸς λαὸς ποῦ ἔκει πέρα, σὲ ὅτι κατέχει πρὸ σημαντικὸν καὶ πρὸ βαθὺν ἀπὸ τὴν φύσιν γνώρισμα, σὰν ἓνας λαὸς πλούσιος ἀπὸ αἴσθημα καὶ ἀπὸ φαντασίαν·

μὰ ἡ φαντασία του, εὐκολογύριστη, ἀλλάζει, τὸ καινούριο ζητάει, καὶ τὸ αἶσθημά του δὲν ἀντέχει γιὰ πολὺ ἔς τὰ ἐμπόδια, καὶ πέφτει. Ὁ Ζακυνθινὸς ἀνάφτει εὐκολα, καὶ γλήγορα κορώνει. Φαιδρὸς καὶ παθητικὸς, ἀγαπάει τὰ γέλοια, καὶ τὰ μετωρίσματα, καθὼς ἔχει περισσὰ τὰ δάκρυα· καὶ θλίβεται ἀπὸ τὴν ξένη δυστυχία πιδὸ πολὺ, παρ' ὅσον ἀπὸ τὴ δική του, Μίμος καὶ τραγουδιστής, ἐξέχει ἔς τὰ πειράγματα· ἡ κα ν τ ἄ δ α εἶναι τὸ στοιχεῖο του. Γεννημένος μουσικὸς· δηλαδὴ κιθαριστής, πιδὸ πολὺ. Τὰ πιδὸ γνωστὰ καὶ πιδὸ ἀγαπημένα τραγουδάκια τοῦ πολλοῦ κόσμου, μέσα ἔς τὰ στόματα ἐκείνων, ποῦ δὲν ὀρέγονται πλέον τὴν τραχεῖα πρωτόγονην ἁρμονία τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ, μήτε τὴν ἀργὴν ἀνατολίτικη παθητικότητα τοῦ ἄμανέ, καὶ ποῦ ἀκόμα δὲν γνωρίστηκαν μετὴ τὴ σοφὴ καὶ τὴ βαθειὰ μουσικὴ τῶν εὐρωπαίων· τὰ τραγούδια τὰ κατωμέν' ἀπὸ Λαγουϊδιάρηδες καὶ Τσακασιάνους καὶ τοὺς ὁμοφύλους των, τὰ τονισμένα ἀπὸ τὸν Εὐνδα, σὲ μελωδίες εὐκολοθύμητες ἰταλικές, ὅλα, τραγουδιστάδες καὶ μουσικοὶ καὶ κιθαριστάδες, ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο μᾶς ἔρχονται. Ὁ Ζακυνθινὸς εἶναι γεννημένος ποιητής· πιδὸ πολὺ αὐτοσχεδιαστής, ἢ ποιητής. Ἱστοριογράφος τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἀναφέρει πῶς ἐκεῖ, γραμματισμένοι κι ἀγράμματοι, ἔς τὴ χώρα καὶ ἔς τὰ χωριά, κρατοῦν ἔτοιμο τὸ στίχο ἔς τὸ στόμα· καλημερίζονται καὶ ἐρωταποκρίνονται μετὸ στίχους, (καθὼς εὐκολα πετοῦνε τὴ βλαστήμια ἔς τοῦ θυμοῦ τὴν ὥρα)· καὶ σημειώνει τὴν ἀπορία κάποιου ἀγγλοῦ περιηγητῆ ποῦ ὤωτησε γιὰ κάτι μιὰ χωρική, κ' ἡ χωρική τοῦ ἀποκρίθηκε σὲ στίχους. Κι' ὅπως εἶν' ἐκεῖ φτηνὰ χυ-

μένα τὰ ἐρωτικά παραπονήματα τῆς καντάδας, τὰ «Στὸν τάφο μου ἀπάνω» καὶ τὰ «Πῶς ἠμπορεῖς κι ἀλλάξεις τὴν καρδιά σου», ἔτσι καὶ τὰναγελάσματα, καὶ οἱ παρωδίες, αὐτογέννητα πλούσια ἐκεῖ πέρα. Οἱ δύο γνωστότεροι σατυρικοί, πρὸς τὰ τέλη τοῦ προπερασμένου καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴ τοῦ περασμένου αἰῶνα, ὁ ἀδιάντροπος Κουτούζης καὶ ὁ ἠθογραφικὸς Γουζέλης, ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο μᾶς ἔρχονται.

Ὡς τὰ 1828, ποῦ πέρασε ἔς τὴν Κέρκυρα, ζῆ ἐκεῖ καὶ κλεῖ ἔς τὴν ποιητικὴ ψυχὴ του τὴ Ζάκυνθο, μετὴ τὴν ὀλάνθιστη καὶ τὴν ἀνάλαφρη χάρη τῆς ἀτμοσφάιρας τῆς, μετὴ τὴ μοσκοβολιὰ τῆς πνοῆς τῆς, μετὴ τὸ ξεγνοῖαστο γοργοκύλισμα τοῦ τραγουδιοῦ τῆς, μετὴ τὴν περιγελαστικὴ τῆς ὄρεξη καὶ μετὴ τὸ θηλυκὸ πάθος τῆς. Εὐκολοκινώνητος τότε καὶ ἀνοιχτόκαρδος. Εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς συντροφιάς του· συντροφιάς ἀπὸ νέους, ποῦ ἂν ὀρέγονται τὴ μάθησι καὶ τοὺς στίχους, πιδὸ πολὺ ὀρέγονται νὰ διασκεδάξουν μετὸς μωρόσοφους καὶ ν' ἀποτρελαίνουν τοὺς ἐλαφρόμυαλους. Ἀξιοθαύμαστος τύπος μωροσοφίας ὁ ἱατρὸς Ροῖδης, ἡ Μοῦσα τῆς «Πρωτοχρονιάς» καὶ τοῦ «Ἱατροσυμβουλίου». Πόσο πνεῦμα καὶ πόσους στίχους ἔξοδεύει ὁ Σολωμὸς γιὰ νὰ γελᾷ μετὸς τοὺς συντρόφους του ἔς τὴ ράχη τοῦ Ροῖδη! Κ' ἔξαφνα ὅταν ἐκεῖνος, μέσα ἔς τὴ βροχὴ τῶν κακῶν στίχων ποῦ γεννοβολοῦσε, τύχαινε ν' ἀστράφη καὶ δύο τρεῖς τῆς προκοπῆς, ὁ Σολωμὸς, σὰν ἀγνὸς Ζακυνθινὸς ποῦ ἦταν, εὐκολομετάβολος κ' εὐκολοενθουσίαστος, ἔπανε τὰ γέλοια κ' ἔτρεχε καὶ φιλοῦσε τὸ Ροῖδη! Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποῦ αὐτοσχεδιάζει ξέγνοιαστα γιὰ τοὺς φίλους πότε ἰταλικά σοννέτα,

στιχουργήματα περιστατικά, ἀπάνω σὲ δοσμένες ρίμες, πότε σάτυρες, σὰν τὸ «Ὀνειρο» καὶ σὰν τὴ «Πρωτοχρονια»· σάτυρες ποῦ θ' ἀναγνωρίζεται πάντα ἡ κοινωνική τους, ἡ λαογραφική, ἡ ἠθοποιητική, (ἀν ὄχι καὶ ἡ ποιητική, καθὼς ἐννοοῦμε τὴν ποίηση τὴν ὑψηλὴν) σημασία. Ἄν κ' ἄρχιζῃ ἀπὸ τότε νὰ κυριεύῃ τὸ νοῦ τοῦ ἡ φροντίδα μιᾶς πιδ εὐγενικῆς καὶ σπουδαιότερης ποιητικῆς τέχνης ἑλληνικῆς, σταλασιμένης πάντα «ἀπὸ ζωντανῆς φωνῆς, ὄχι ἀπὸ βιβλία», καθὼς θάλεγεν ὁ Θωμαῆζος, ὅμως ἀκόμα στέκει ἀναποφάσιτος. Κάπως θυμίζει, κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, μερικὸς συμπατριώτης τοῦ ἁγιογράφου ποῦ πολεμοῦσαν νὰ ταιριάσουν 'ς τίς εἰκόνες τους τὸ φράγκικο τρόπο μὲ τὴ βυζαντινὴ παράδοση. Καλὰ δὲν ξέρει ἀκόμα ποιὸς ὁ δρόμος τοῦ· θὰ τραβήξῃ ἔμπρὸς γιὰ νὰ χαράξῃ τὴ νέα ἑλληνικὴ ποίηση, ἢ θὰ μείνῃ ὁ στιχοπλέχτης ὁ ἰταλόφωνος, μαθητῆς τοῦ Φωσκόλου, ἢ θαυμάστης τοῦ Μαντσόνη, κ' ὕστερ' ἀπὸ λίγο ἴσως ἐκείνων ἰσόπαλος; Πιδ πολὺ προσέχει τότε 'ς τοὺς ἰταλικούς τοῦ στίχους. Ὁ Τρικούπης, νοῦς ἀπὸ τοὺς πιδ μορφωμένους καὶ τοὺς κριτικώτερου τοῦ καιροῦ του, σὰν ἄξιος φίλος τοῦ στέκεται καὶ σὰν ἀγαθὸς δαίμονας. Τοῦ καθαρίζει τὴ φιλολογικὴ συνείδηση ἀπὸ κάθε σύγγεφο δισταχικό, ξάστερα τὸν κάνει νὰ ξανοίξῃ τὸν προορισμὸ τοῦ. Μὴν ὀνειρεύεσαι περίλαμπρο τόπο 'ς τὸν Ἰταλικὸ Παρνασσό· ἡ μοῖρα σοῦ ἔγραψε νὰ βάλῃς τὸ θεμέλιον τῆς ἐθνικῆς μας Τέχνης. Ὁ γάλλος Fauriel, σοφὸς ἀνθολόγος καὶ φωνεῖνός ἐξηγητῆς τῆς αὐτοφύτρωτης χλώρης τῶν ἐθνῶν, πλασμένος γιὰ νὰ ἐμπνέῃ καὶ γιὰ νὰ δυναμώῃ δη-

μιουργικὰ πνεύματα, καὶ ἀρχηγὸς φιλολογιῶν, σὰν τὸ Μαντσόνη καὶ σὰν τὸ Σολωμό, δὲν τοῦ φανερῶναι μόνον τὴν ἀγνὴ ὁμορφίαν, ποῦ δροσοσταλάζει 'ς τὰ κλέφτικα καὶ 'ς τὰλλα δημοτικὰ τραγούδια μας· τὸν κάνει νὰ ὑπερηφανεύεται καὶ γιὰ τὴ χαριτόβρυτη γλῶσσα τῶν τραγουδιῶν ἐκείνων· τῆς γλώσσας αὐτῆς δὲν τῆς λείπει παρὰ ἡ φροντίδα καὶ τὰδιάκοπο τὸ δούλεμ' ἀπὸ τοὺς γραμματισμένους τοῦ Ἔθνους γιὰ νὰ γίνῃ σοφὸς λόγος καὶ γεννήσῃ πλοῦσια καὶ ζηλεμένη Τέχνη¹. Τὸ Εἰκοσιένα ἔρχεται μὲ τὰναστάσιμα τοῦ Γένους καρυοφύλλα καὶ μὲ μιὰ λύρα πινδαρική. Ἀπὸ τὴν ἴδια λύρα πινδαρικοῦ ἐνθουσιασμοῦ διαφορετικῆς ἀρμονίας προχύνουν δυὸ τεχνῖτες ἄμοιαστοι, καὶ ὅμοια δυνατοί, τέκνα καὶ οἱ δυὸ τῆς Ζακύνθου· ὁ Κάλβος καὶ ὁ Σολωμός. Τὸ ὄραμα τῆς ἐλευθερίας, «βγαλμένης ἀπ' τὰ ἱερὰ κόκκαλα τῶν Ἑλλήνων», μιὰ «Ἑλλάδα λαμπρότερη, μακροῦθε τὰ βουνά της ὑψώνοντας ἀπάνω ἀπὸ κύματα γαληνότερα», καθὼς τὴ βλέπει προφητικὰ ὁ ἄγγλος Σέλλεϋ, συγκινεῖ καὶ μαγνητίζει τὴν Εὐρώπη, ὅπου διαλεχτὰ αἰσθῆματα καὶ μεγάλες ἰδέες. Ὁ μεγαλοφάνταστος ρωμαντισμὸς τῶν Μπαίρον καὶ τῶν Οὐγκὼ παίρνει τὸ πρῶτο γοργὸ φύσημά του ἀνάερα φερμένος μέσα σὲ ῥεῦμα παγκόσμιου φιλελληνισμοῦ. Καὶ ἡ Μοῦσα τοῦ Σολωμοῦ κατεβάζει ἀπὸ τὰ χεῖλια της τὴν ἀπλὴν ἀρκα-

1. Βλέπε «Chants populaires de la Grece moderne» par Fauriel. Discours préliminaire CXXIV. Συμπληρωματικά, βλέπε καὶ Κρουμβάχερ «Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας» μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου Βιβλιοθήκη Μαρσαλῆ τόμ. Γ' σ. 13 κτλ.

δική φλογέρα· μ' αὐτὴν εἶχε ἀρχίσει νὰ λέη τὴ χαρὰ
 τῆς καὶ τὸν πόνο τῆς μέσα 'ς τὴ δροσιὰ καὶ μέσα
 'ς τὸ φῶς τοῦ γύρω κόσμου· τὴ φλογέρα τῆς Ἀνθού-
 λας του, τῆς Εὐρυκόμης του, τῆς Ξανθούλας του, τῆς
 Ὁρφανῆς του, τῆς Ἄνοιξης καὶ τοῦ Καλοκαιριοῦ
 τοῦ Μεταστασίου· κ' ἀφίνει παράμερα καὶ τὸν ἄλλον
 ἐκεῖνο, τὸν ἑλεφαντένιο καὶ πιδ λεπτόφωνον αὐλὸ τῆς
 Τρελλῆς Μάννας του, τῶν Δυὸ Ἀδερφίων του, τῆς
 Ψυχούλας του, τῆς Ὁδῆς τοῦ Πετρόαρη. Ἡ Μοῦσα
 του μεταμορφώνεται· φαντάζει 'ς τάναστημα μὲ τὴν
 ἴδια τὴν Ἐλευθερίαν· εἶτ' ἐκεῖνη ὑμολογεῖ, εἶτε μοι-
 ρολογᾷ τὸ Μπαίρον νεκρὸ, σὰν τὸν πρόγο μεγαλώ-
 νει, γληγορότατα ἀναδεύει τὰ αἰθερόλαμνα φτερά,
 τόλμην πίνει ὁ ὀφθαλμὸς τῆς, ὕμνων καὶ παιάνων
 γίνεται πηγὴ πολυόργανων. Ἀπὸ τότε ὁ ποιητὴς ξα-
 νοίγει καὶ πολεμᾷ νὰ ζήσῃ τὸ θαυμαστὸ πρόγραμμα
 του : «Κλεῖσε μέσα 'ς τὴν ψυχὴ σου τὴν Ἑλλάδα καὶ
 θὰ αἰσθανθῆς μέσα σου νὰ λαχταρίζῃ κάθε εἶδος με-
 γαλείου». Καὶ καθὼς ὁ ποιητὴς δὲν κρατεῖ τὸ ποτήρι
 'ς τὰ λουλούδια, μὰ προβαίνει κ' ἐκφωνεῖ τραγουδία
 φιλελεύθερα «σὰν τὸν Πίνδαρο», φιλελεύθερα ξεσπα-
 θώνει, ὅπως γιὰ τὴ ζωντανὴ πατρίδα, ἔτσι καὶ γιὰ τὴ
 γλῶσσα τὴ ζωντανή· μήτε ποῦ ξεχωρίζει τὴν ἐθνικὴν
 ιδέαν ἀπὸ τὴν ιδέα τὴ γλωσσική. Μὲ στίχους τοῦ
 Δάντη, πρωτοπλάστη μαζὶ τῆς ἐθνικῆς τέχνης, τῆς
 ἐθνικῆς ιδέας, τῆς ἐθνικῆς γλώσσας, ἐπιγράφει τὸν
 ὕμνο πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν· μὲ στίχους τοῦ Δάντη
 ἐπιγράφει τὸ Διάλογο μεταξὺ «Ποιητῆ, Φίλου, Σο-
 φολογιοτάτου». Δὲν ἔχω τίποτε ἄλλο 'ς τὸ νοῦ μου,
 λέγει ὁ Ποιητὴς τοῦ Διαλόγου, «πάρεξ ἑλευθερία καὶ

γλῶσσα». «Ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης» μποροῦσε
 ἀκόμα, μὲ τὸ ῥητὸ τοῦ Ὀμήρου, νὰ σημειώσῃ καὶ τὴ
 γλωσσολογική του πολεμική, καθὼς θὰ κάμῃ, μισὸν
 αἰῶνα ὕστερ' ἀπὸ κεῖνον, ἓνας ἄλλος πρόμαχος τῆς
 γλώσσας μας. Ὅμως ἀκόμα, καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ὀρι-
 μώτερη τούτῃ περίοδο τῆς φαντασίας του, πάντα κρύ-
 βεται ὁ ζακυνθινὸς τύπος, ὁ ἀπαλὸς καὶ κάπως θη-
 λυκότροπος αἰσθηματίας, ὁ καθαριστὴς καὶ αὐτοσχε-
 διαστῆς. Τὴν ψυχὴ τοῦ ὀραίου νησιοῦ τὴν ἐκυρίευσεν
 τότε, καὶ νύχτα μέρα τὴν ἔκανε νὰ σαφαρίζῃ ἡ τύχη
 τῆς ὅλης Πατρίδας, 'ς τὸ Μωριὰν ἀντίπερα καὶ 'ς τὴ
 Ρούμελη πέρα, ποῦ ἀγωνίζεται. Τὸ Μισολόγγι! Τοῦ
 ἥρωϊκοῦ ἀποκλεισμοῦ του ἡ ἀγωνία ἀντιχτυπάει
 'ς τὸ λαὸ τῆς Ζακύνθου. Οἱ ἀντίλαλοι τῶν κανονίων,
 ἀπὸ τὰ Μισολογγίτικα ρήχη, ὡς ἐκεῖ φτάνουν. Ἀπὸ
 τὰ γυναικόπαιδα τῶν Μισολογγιτῶν, «θλιμμέν' ἀπο-
 μεινάρια τῆς φυγῆς καὶ τοῦ χαμοῦ», γεμᾶτοι οἱ δρό-
 μοι καὶ τὰ καντούνια τῆς χώρας. Ὁ ποιητὴς σὲ μιὰ
 πεζογραφικὴ σελίδα του, περισωσμένη ἀπάντεχα, ἐμ-
 πνέει καὶ 'ς ἐμᾶς τὴ συγκίνηση ποῦ τοῦ γεννούσανε
 τότε τὰ πρόσωπα καὶ τὰ τριγυρίσματα ἐκεῖνα. Σὲ μιὰ
 ἐξοχὴ τῆς Ζακύνθου, πρὸς τὸ μεσημέρι, μὲ τὸ ἀκου-
 σμα τῶν κανονίων, ὁ ποιητὴς πρόβαλεν ἀπὸ τὸ σπῆτι
 του καὶ 'ς ἓνα λόφο ἀνέβηκε, καὶ τὰ χέρια ὕψωσε
 καὶ δυνατὰ φώναξε : «Βάστα καημένο Μισολόγγι, βά-
 στα ! » Κ' ἔκλαιγε. Κ' ἓνα βράδυ ἀστρόφεγγο, 'ς τὴ
 ρίζα μιᾶς ἐλιᾶς καθισμένος, ἔκοβε τὴν πολύωρη
 σιωπὴ του γιὰ νὰ εἰπῆ τοῦ δούλου του : «Τί νὰ γί-
 νωντ' ἐκεῖ κάτω τώρα τ' ἀδέρφια μας ; » Καὶ ὁ δοῦ-
 λος τὸν εἶδε καὶ τότε νὰ δακρῶζῃ. Κι ἄλλη μιὰ φορὰ

ὁ ἀφέντης τοῦ ἔδωκε τὸ φαγί του νὰ τὸ μοιράσῃ 'ς τοὺς χωριάτες, λέγοντας : «Τὴν ὥρα τούτη πόσοι πεινᾶνε 'ς τὸ Μισολόγγι ! Δὲ θέλω περιστέρια !» Κ' ἔφαγε ψωμί κ' ἐλιές. Τὸν Witwann, ἀκουστὸν Ἀμερικανὸ ποιητῆ, ποῦ μεγαλόφωνα ἀντιλάσῃ 'ς τοὺς στίχους του τὴν πατρίδα του καὶ τὰ πολεμικὰ της τρόπαια, κατηγόρησεν ἕνας κριτικὸς συμπατριώτης του πῶς τὸν πόλεμο ποῦ τραγούδησε τὸν ἐγνώρισεν ὄχι 'ς τοῦ πολέμου τοὺς κάμπους, ἀλλὰ 'ς τὰ νοσοκομεῖα τοῦ πολέμου. Θὰ μποροῦσε νὰ στοχασθῆ κανεὶς παλληκάρι χρόνων ὡς εἰκοσιπέντε, σὰν τὸ Σολωμὸ τότε, ἀνεργὰ ἔκλαιγε, καὶ τοῦ ἔφτανε νὰ θυσιάσῃ μακροῦθε τὰ περιστέρια του. Παλληκάρι, τράβα ἴσια ἐκεῖ κατὰ τὴ φωτιά καὶ πρόσφερε τὸ χέρι καὶ τὸ αἷμα σου ! Τέτοιος στοχασμὸς, ὅσο κι ἂν κριθῆ εὐλόγος ἀπὸ μᾶς ἀρχῆς, δὲ μπορεῖ νὰ κρατηθῆ σὲ βαθυτέρο βασάνισμα. Καὶ μήπως ἡ Ἰδέα δὲν εἶναι δύναμη, καὶ μήπως δὲν ὑπάρχει γιὰ τὴν τιμὴ τῶν πραγμάτων ἕνας ὑψηλότερος κύκλος, κύκλος ποῦ μέσα του λείπει τὸ ξεχώρισμα τῆς θεωρίας ἀπὸ τὴν πράξη, καὶ ποῦ μέσα του ὁ λόγος εἶναι τὸ βλαστάρι τῆς ἐνεργείας καὶ ποῦ ἕνα καλλιτέχνημ' ἀξίζει ἴσα μὲ μιὰν ἀνδραγαθίαν ; Ὁ Σολωμὸς ἂν δὲν ἐκράτησεν ὄπλο, μὲ τὴ λύρα πλήρωσε τὸ μεγάλο φόρο πρὸς τὴν πατρίδα. Φτάνει πῶς ἔγραψε τότε τὸν Ὑμνο καὶ τὴν Καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν, καὶ πῶς ἀπὸ τότε χτύπησε 'ς τὴ φαντασία του, μαγεμένη ἀπὸ τὸ ἐπικὸ μεγαλεῖο τοῦ πεσμένου Μισολογγιῶ, τὸ ποίημα τῶν «Ἐλεύθερων Πολιορκημένων».

Τὸ 1826 ἔρχετ' ἕνα δράμα νὰ προσθέσῃ νέα

χορδὴ 'ς τὴ λύρα του καὶ μὲ νέα δάφνη νὰ τοῦ στολίσῃ τὸ κεφάλι. Ἡ αἰσθαντικὴ ἠρώϊσσα ποῦ πῆρε τὸ φαρμάκι, (Μαρία Παπαγεωργοπούλου τῶνομά της), «φοβούμενη, μᾶς εἶπανε, μήπως ἀπὸ τοῦ πάθους τὴ σφοδρότητα κινδυνέψ' ἡ τιμὴ της», δεμένη φαίνεται πῶς ἦταν μὲ τὸν ποιητῆ μ' ἕνα ἐγκάρδιο δεσμό· «ἀγνὴ φιλία» τὴν ὀνομάζουσαν—μὲ κάποια ἀφέλειαν—οἱ βιογράφοι του. Τὸ πασίγνωστο τραγοῦδι τῆς Φαρμακομένης, τόσον ὑψηλὸν ὅσο καὶ ἀπλό, συνθεμένο μὲ ὅλη τὴν εὐγλωττὴ ζέση τῆς ἀπολογίας, μὲ ὅλη τὴν κατάνυξη τῆς προσευχῆς, ἦταν ὁ τελευταῖος ποιητικὸς καὶ κοινωνικὸς μαζὶ θρίαμβος τοῦ Σολωμοῦ μέσα 'ς τὴ Ζάκυνθο· ἔγραψεν ἕνα ποίημα καινούριο τότε 'ς τὸ εἶδος του καὶ σκέπασε μὲ λευκότατο πέπλο τὴ μνήμη μᾶς δυστυχημένης. Ὅμοια, ἕνα χρόνον ὕστερ' ἀπὸ τότε, ὁ τελευταῖος φιλολογικὸς καὶ ἠστορικὸς θρίαμβός του 'ς τὴν Ζάκυνθο ἦταν ὁ λόγος ποῦ ἔβγαλε 'ς τὴν ἐκκλησίαν ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θανάτου τοῦ Φωσκόλου. Ἡ Ζάκυνθος τὸ εἶχε καύχημα πῶς ὁ δοξασμένος ἐκεῖνος Ἰταλός, «γνήσιο πνευματικὸ παιδί τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Ῥώμης», καθὼς τὸν εἶπεν ἡ Δώρα Δίστρια, βλαστὸς Ἑλληνοπούλας μητέρας, τῆς Ζακύνθου ἦταν γέννημα καὶ ψάλτης. Ὁ Σολωμὸς, θαυμαστῆς τοῦ Φωσκόλου, 'ς ἕνα ἰταλικὸ σοννέτο τραγούδησε τὸν περίτρανο πόθο του «νὰ γεννηθῆ καὶ 'ς τὴν Ἑλλάδα ἕνας ποῦ νὰ τοῦ μοιάζῃ» 'ς τὸ ἐγκώμιο, μέσα ἐκεῖ 'ς τὴν ἐκκλησίαν, ξεδίπλωσεν ὅλη του τὴ δύναμη μὲ τὴν ὁποίαν ἐκυρίευσεν καὶ μεταχειρίζονταν τὴν Ἰταλικὴ γλῶσσα. Γνώρισμός μας ἰταλὸς ποιητῆς, ὁ Ῥεγάλδης, τὸν Ἰταλικὸ λόγον τοῦ Σολω-

μοῦ τὸν ἔλγεγν «ἀκαδημαϊκὸ μελετημένο, μὲ φράσην ὄλη ὁμορφιά, γιομάτην ἀπὸ πλούσιες καὶ ζωντανές εἰκόνες». Ὅπως καὶ ὁ Ἰταλικὸς στίχος τοῦ Σολωμοῦ —μᾶς λέν' οἱ Ἰταλογνωστές— θρημμένο δείχνει τὸν ποιητὴ του μὲ τὴ μελέτη τῶν κλασσικῶν τῆς Ἰταλίας. Ὅσοι ἄκουσαν τότε τὸ λόγο του γιὰ τὸ Φώσκολο, ξεχάσανε πῶς βρίσκονταν μέσα σὲ ναὸ καὶ χειροκρότησαν τὸ ῥήτορα. Κ' ἔτσι ἔκλεισεν ὁ Σολωμὸς τὸν πρῶτο κύκλο τῆς φιλολογικῆς του ζωῆς. Τὸ 1828 πέρασε 'ς τὴν Κέρκυρα.

Ἡ Κέρκυρα. Τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας ἐκεῖνη τότε ὁ πλέον ἐπίσημος σταθμὸς. Ἡ Ἀκαδημία ἐκεῖ μὲ ἀκουστοὺς διδασκάλους. Ἐνοιοι φιλόλογοι ἀπὸ τὴ Δύση κρατοῦν ἐκεῖ τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς τὰ μάτια ἀνοιχτὰ πρὸς τὸ φῶς τὸ ἀπέξω. Ἀέρας πνέει ζωοδότης ἀπὸ τὰ ἰταλικά πελάγη· ὁ φιλολογικὸς καὶ ποιητικὸς φιλελληνισμὸς τοῦ Θωμαζέου καὶ τοῦ Ρεγάλδη εὐγενικὰ ἀναδίνει τάνθια του, ὕστερ' ἀπὸ τὰ αἱματοκύλιστα λουλούδια τοῦ ἡρωϊκοῦ φιλελληνισμοῦ σὰν ἐκεῖνο ποῦ φύτρωσε 'ς τίς καρδιές τοῦ Σανταρόζα καὶ τοῦ Μάγερ. Ὁ κόσμος ἐκεῖνος πλέον ταιριαστὸς μὲ τὴ διανοητικὴ δίψα τοῦ Σολωμοῦ. Ὁ νοῦς του σὲ κίνησιν ἀδιάκοπη, τραβᾷει μπροστά. Στὴ Ζάκυνθον ὁ αἰσθηματικὸς τραγουδιστής, ὁ ἐλαφρόφτερος καὶ ἀστείρευτος αὐτοσχεδιαστής, ὁ εὐκολοκοινώνητος, ὁ ἐγκάρδιος. Τὸ ζωηρὸν αἰσθημα, μὲ τοὺς ἀπαλοὺς θρήνους, μὲ τὰ σκληρὰ κάποτε γέλοια, μὲ τὴν ποίησιν ποῦ ξεχωρίζειτ' εὐ-

κολα πότε μὲ τοῦ εἰδυλλίου τὴν τρυφερή, στερεότυπη κάπως, ἀπλότητα, πότε μ' ἓνα μοιρολόγι, πότε μὲ τὸ λυρισμὸ, καὶ μὲ τὴ ῥητορεία κάποτε, τῆς ῥῥῆς, πότε μ' ἓνα ἐρωτικὸ ἀναστένασμα, πότε μὲ μιὰ σάτυρα καὶ παρωδία. Στὴ Ζάκυνθον ὁ κηρυγμένος θαυμαστῆς τῆς Ἰταλικῆς τέχνης, Στὴν Κέρκυρα κάποιον νέο πρόγραμμα ξετυλίγεται ἔμπρὸς του σὰν ἀπὸ νέα ἰδανικά, μιᾶς ζωῆς κάπως πρὸ μοναχικῆς, πρὸ σπουδαχτικῆς, πρὸ δυσκολοξάνοιχτης, καὶ πρὸ σοφῆς. Νέα ἰδανικά; ἴσως δὲν ταιριάζει τόσο ὁ λόγος. Στὴν Κέρκυρα βλέπει σιμωτέρά του κ' ἐργάζεται συστηματικώτερα νὰ τὰ κάμῃ δικὰ του τὰ ἰδανικά ἐκεῖνα ποῦ νεώτερος καὶ 'ς ἓναν ἄλλο ἀέρα, καὶ προτοῦ καθαρώτερα τὰ ξανοίξῃ, πάντα τὰ εἶχε μέσα του. Ἀπὸ τὰ νεανικά του χρόνια, ὅσο κι ἂν ἦταν κοινωνικός, ὅσο κι ἂν ξεχύνονταν σὲ στίχους τῆς στιγμῆς καὶ σὲ μετωρίσματα, σὲ ζωηρὸς συντροφίαις ἀνάμεσα, πάντα ἔστεκε ὁ ξεχωριστός, ὁ μόνος. Τὸ ἐξαφνικὸ λάλημα μιᾶς φλογέρας, καθὼς τᾶκουσε μιὰ μέρα ποῦ περιπατοῦσε 'ς τὴν ἔξοχὴ μ' ἓνα φίλο του, καὶ τὸν ἔκαμε νὰ ἐνθουσιασθῇ, καὶ νὰ γυρίσῃ πρὸς τὸ φίλο του καὶ νὰ τοῦ κράξῃ «Τί αἰσθάνεσαι;» ἐκεῖ ποῦ ὁ φίλος του ψυχρότατα τοῦ ἀποκρίθη· «Τίποτε!», — σημαντικὸ παράδειγμα εἶναι, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, τῆς ξεχωριστῆς ψυχῆς του, ποῦ δὲν εὗρισκε ἀνταπόκρισιν 'ς τοὺς ἄλλους. Καὶ μέσα 'ς τὸ ἀνάβρυσμα τοῦ αἰσθήματος ὁ κριτικὸς νοῦς, ἐκεῖνος ποῦ σὰν Ἀθηναῖς χαλινάρι ξέρει νὰ συγκρατῇ τὸν Πήγασο τῆς Φαντασίας, ἀπὸ τὰ νέα του χρόνια —σπουδαστῆς ἀκόμα 'ς τὴν Ἰταλία— τοῦ συγνέφιαζε

τὸ μέτωπο. Τὸ γνωρίζομε ἀπὸ τῆ θαρρετῆ του ἀπάντησης— δὲν ἦταν ἴσως ἀκόμα εἴκοσι χρονῶν— πρὸς τὸ Μόντη. «Δὲν πρέπει κανεὶς νὰ συλλογίζεται τόσο, τοῦ ἔλεγεν ἐρεθισμένος ὁ Ἰταλός· πρέπει νὰ αἰσθάνεται, νὰ αἰσθάνεται!» Καὶ ὁ νέος ἀπὸ τὴν Ἑλλάδ' Ἀπολλωνίδης τοῦ ἀπαντοῦσε· «Πρέπει πρῶτα μὲ δύναμη νὰ συλλάβῃ ὁ νοῦς, κ' ἔπειτα ἡ καρδιὰ θεομὰ νὰ αἰσθανθῇ ὅσα ὁ νοῦς ἐσυνέλαβε». ¹ Καὶ πρὶν ἀποκατασταθῆ ἔς τὴν Κέρκυρα, καὶ τὴν ἐποχὴ ποῦ σκόρπιζε ταῦτοσχέδια, γνώριζε πῶς ὁ τεχνίτης θέλει καιρὸ καὶ κόπο γιὰ νὰ φτάσῃ σὲ μιὰ κορφή, δόξαζε κ' ἐκεῖνος πῶς ἡ ὑψηλότερη λειτουργία τοῦ ποιητῆ εἶναι μιὰ λειτουργία φιλοσοφική, κ' ἔγραφε σὲ μιὰ σημείωση τοῦ πρὸς τὸν Μπαίρον ποιήματος, ἀπὸ τὸ 1824 : «Ἡ δυσκολία, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ συγγραφέας (ὁμιλῶ γιὰ τὸ μεγάλο συγγραφέα) δὲ στέκει εἰς τὸ νὰ δεῖξῃ φαντασία καὶ πάθος, ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ ὑποτάξῃ αὐτὰ τὰ δύο πράγματα, μὲ καιρὸ καὶ μὲ κόπο, εἰς τὸ νόημα τῆς Τέχνης» ². Ἀλλὰ τὸ νόημα τῆς Τέχνης πολὺ δύσκολο νὰ τὸ καταλάβῃ καὶ δικό του νὰ τὸ κάμῃ ὁ ποιητῆς μέσα ἔς τὸ θόρυβο τοῦ κόσμου,

1. Ὁ φημισμένος ἄγγλος φιλόσοφος Bain (τὸ ἧρα σὲ γαλλικὴ ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου του «L'esprit et le Corps») ὑποστηρίζει, ἀντίθετα πρὸς ἄλλους σοφοὺς τοῦ τύπου του, πῶς ἡ μεγάλη ἀρχόντισσα δύναμη τῶν μεγάλων ποιητῶν εἶναι τὸ αἰσθημὰ καὶ πῶς ἡ φαντασία δὲν εἶναι παρὰ τοῦ αἰσθηματος ὑποταχτική.

2. Ὁ μέγας τεχνικρῆτης Ruskin κάπου λέει : «Γιὰ νὰ εἶναι κανεὶς ποιητῆς φτάνει νὰ αἰσθάνεται βαθειά· ὅμως ὁ μέγας ποιητῆς καὶ βαθειὰ αἰσθάνεται καὶ βαθειὰ νοεῖ».

ἔς τὴν παραζάλη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἐγραφε ὁ Γκαῖτε, ὕστερ' ἀπὸ τὸ ταξίδι του ἔς τὴν Ἰταλία· «Κι ὁ φιλότεχνος ποῦ θέλει νὰ σπουδάσῃ, καθὼς οἱ ζωγράφοι, καὶ οἱ ἀγαλματοποιοί, καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες, δουλεύει ἔς τὴ μοναξιά γιὰ χαρὲς ποῦ μόλις εἶναι οἱ ἄλλοι σὲ κατάστασι νὰ μοιραστοῦνε μαζί του». Κι ὁ Σολωμὸς ἔγραφε τὸ 1830 ἀπὸ τὴν Κέρκυρα πρὸς τὸν πατέρα τοῦ ποιητῆ Μαρκοῦ· «Εἶναι γλυκὸ μέσα ἔς τὴν ἡσυχία τοῦ μικροῦ δωματίου νὰ καταστρώνῃ κανεὶς ὅ,τι μέσα λέγει ἡ καρδιὰ. Καὶ ἡ ἰδέα μόνη τοῦ ἐπαίνου, ὅταν αὐτὸς μᾶς παρουσιάζεται ὑπέρομετρος, ταράζει ἐκείνη τὴν ἡδονή, καὶ κάποτε σπρώχνει πρὸς τὸ χειρότερο. Αὐτὴ ἡ ἡδονὴ πρέπει νὰ εἶναι ἀδόλωτη». Κ' ὕστερ' ἀπὸ ἓνα χρόνον, πάλι ἔς τὸν ἴδιον ἔγραφε καὶ ὑμνολογοῦσε τὴν εὐτυχία τῆς μοναξιάς : «Δὲν ζῆ κανεὶς καλὰ παρὰ μόνος. Ἀπὸ τὰ τρυφερά μου χρόνια μοῦ ἔκαμε πάντοτ' ἐντύπωση ὁ χωλὸς ἐκεῖνος θεὸς ποῦ εἶχε ὀίξει ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς ἡ μητέρα του· ἔστεκε μέσ' ἔς τὸν κόρφο τῆς θάλασσης δουλεύοντας δίχως κανεὶς νὰ τὸν βλέπῃ, δίχως αὐτὸς ἄλλο ν' ἀκούῃ ἔς τὴ σπηλιά του τριγύρω παρὰ μόνον τὸ ἀπέραντο πέλαγο ποῦ βοοῦσε».

Κάποια μέρη τῆς Κερκύρας ἕνας καλλιτέχνης ἱστοριογράφος ¹ «φυσικὴ Ἐδέμ, τὰ ὠνόμασε, ποῦ δὲν περιγράφεται μὲ λόγια ἢ γαλήνη καὶ ἡ εὐδαιμονία της». Τρανὸς φυσιολόγος φιλόσοφος, ὁ Χέκελ, πῶς θὰ ἤθελεν, εἶπε, νὰ ζοῦσε καὶ νὰ πέθαινε ἔς ἓνα χωριὸ τῆς Κερκύρας! Μιὰ μυστικὴ δυσκολονόητη Μοῦσα,

1. Ὁ Γρηγορόβιος.

ἡ Ἑλισάβετ τῆς Αὐστρίας, ἔστησεν ἐκεῖ ῥοδόσπαρτο τὸ μνήμα τοῦ ἀγαπημένου τῆς ποιητῆ¹, καὶ ἔς ἓνα βράχο τοῦ νησιοῦ γλυκογέροντας ἀνάπνεε μαζί τὴν ἡσυχὴν αὐρα καὶ τὴν ἱερὴν τοῦ ποιητῆ ἀνάμνηση. Στὸν τόπον ἐκείνον ἡ ὁμορφιά, καθὼς τὸ παρατήρησαν, πλασμένη νὰ συγκινήσῃ τὴν ποιητικὴ φαντασία πρὸ πολὺ ἀπὸ τῆ φαντασία τοῦ ζωγράφου. Καὶ καθὼς κανένας ἄνθρωπος μεγαλουργὸς δὲ γιομίζει τὴν ἱστορία τοῦ νησιοῦ, ἀπὸ τὰρχαῖα ὡς τὰ νεώτερο ἀκόμα χρόνια² καθὼς καμμιά ὑπέροχη ἱστορικὴ μορφή δὲ βασιλεύει ἀπάνω ἔς τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῶν Κερκυραίων³ καὶ πρέπει νὰ τραβήξουμε πίσω βαθειὰ ὡς τὸ μυθικὸ καιρὸ καὶ ἀπὸ τὸν Ὅμηρο νὰ δανειστοῦμε γλυκόπνοια μόνον ἰδεώδη πλάσματα, ἓναν Ἀλκίνοο, μὲ Νανσιᾶ, ἓνα Δημόδοκο, — ἔτσι τὸ Ὅμηρικὸ τραγοῦδι κρατᾷ ἐκεῖ δυνατότερα καὶ ἀπὸ κάθε ἄλλον τόπο τὰ σημάδια του, ἔτσι κ' ἡ ἁρμονία ἢ ὁμηρικὴ ζωηρότερα φανερώνεται μέσα ἔς τὸ φῶς ποῦ ἐμπυχώνει καὶ ἔς τὴν ἡσυχία ποῦ ἀναπαύει τὴ φυσικὴ καλλονὴ ἐκεῖ πέρα. Γαληνὴ καὶ ὄλη ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικότητα ἐμπνευσμένη ἢ ποίηση τοῦ Ὁμήρου,² σὰ νοητὸς οὐρανὸς τάχα δὲν ἀπλώνεται ἔς τὸν ἀέρα τοῦ τόπου ποῦ διάλεξε νὰ ζῆσῃ ὁ Σολωμός; Ποιὸς ξέρει καὶ ἂν αὐτὸς ὁ οὐρανός, φανερωμένος ἔς τὰ μάτια τῆς ψυχῆς ἐκείνου, «ἀνοιχτὰ πάντα καὶ ἄγρυπνα», δὲ στάθηκε καὶ αὐτὸς ἀφορμὴ νὰ παρακινήσῃ καὶ νὰ δυνα-

1. Τοῦ Ἄϊνε.

2. Κ. Ο. Μύλλερ Ἱστορία Ἑλλ. Φιλολογίας μεταφρ. Α. Κυπριανοῦ τόμ. Α' σελ. 115.

μῶση τὸν ποιητῆ, (ποῦ πάντα μελετοῦσε καὶ ζητοῦσε), πρὸς τὸ μέγαλον ὄνειρον μιᾶς τέχνης μαζί ἀπλῆς καὶ βαθειᾶς, δημοτικῆς καὶ ἀριστοκρατικῆς, βαφτισμένης «ἔς τὴν διπλὴν κολυμπήθρα τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς φαντασίας», ὅμως γαλήνιας καὶ ἀντικειμενικῆς. Σημειώνει ἔς τὰ Προλεγόμενά του ὁ Πολυλάς: «Τὸ ἔργον του εἰς τὴν Τέχνην, καθὼς καὶ εἰς τὸν ὑψηλὸν προφορικὸν λόγον του, ἦταν μὲ ἀυθόρμητη ἀδιάκοπη προσπάθεια νὰ σβύνη τὴν προσωπικότητά του μέσα εἰς τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια.»¹ Ὁ ἴδιος ὁμοῖα ἀναφέρει πῶς εὑρίσκει μονάχα ἔς τὰ Ὅμηρικὰ ποιήματα ὁ Σολωμὸς τὸ ἀθάνατο παράδειγμα τῆς ἀρχαίας Τέχνης, καὶ πῶς παράσταινε εἰκονικὰ τὸ δυσκολονόητο βάθος τῆς Ὁδύσειας μέσα ἔς τὴ φαινομενικὴ τῆς ἀπλότητα. Τὰ ὄχτὼ καὶ εἴκοσι χρόνια, ποῦ ἔζησε ἔς τὴν Κέρκυρα, φαίνεται πῶς τὰ γιομίζει ἓνας ἀγῶνας γιὰ πλαστοουργίαν ἔργου διαφορετικοῦ καὶ ἀπὸ τὸν εἰδυλλιακὸ καὶ τὸν ἐλεγειακὸ τόνον τῶν πρώτων τραγοιδιῶν καὶ ἀπὸ τοὺς πινδαρισμοὺς τῶν Ὑμνων, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴ Βυρωνικὴ μαζί καὶ Δάντειαν ἀνατοιχίλα τοῦ «Λάμπρου». Βάδθηκε σάρκα νὰ δώσῃ ἔς τὴν ἰδέαν του: «Κλιεῖσε μέσα ἔς τὴν ψυχὴ σου τὴν Ἑλλάδα, καὶ θὰ αἰσθανθῆς νὰ λαχταρίζῃ μέσα σου κάθε εἶδος μεγαλείου». Τὸ ἔργο του τῆς ἐποχῆς τῆς Κερκύρας ἀληθινὰ βλέπει πρὸς κάθε εἶδος μεγα-

1. Σύγκρινε τὴν ἴδια θεωρίαν μιᾶς τέχνης ἀπροσώπου, καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ ἀτομικὸν ἐγὼ τοῦ καλλιτέχνη, ὅπως διδάσκειται ἔς τὰ γράμματα τοῦ Φλωμπέρ πρὸς τὴ Σάνδην, ἔς τοὺς προλόγους τῶν ποιημάτων τοῦ Λεκόντ Δελίλ, καὶ ὅπως ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τῶν δύο τὰ ἔργα.

λείου ὄργανο πρὸς τοῦτο μεταχειρίζεται τὴν ιδέα· καὶ ἡ ιδέα προβάλλει σχεδὸν πάντα, εἴτε ἀπὸ τὴν ἱστορία, εἴτε ἀπὸ τὴ φύση τὴν ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν «Κρητικὸ» καὶ τοὺς «Ἐλευθέρους Πολιορκημένους», ὡς τὸν «Πόρφυρα» καὶ τὸ Carmen Seculare. Κι ἀκόμ' ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ τὴν πρώτη ὁρμὴ λατράζει νὰ πάρη, γιὰ νὰ ξανοίξη τὰ καθολικὰ καὶ νὰ ὑψωθῆ ὡς ἐκεῖνα. Εὐλόγα, γιὰ τέτοιο ποιητὴ ποῦ ὀνειρεύεται νὰ σκαρφαλώσῃ ὡς τὴν κορυφὴ κάποιου θείου ἰδανικοῦ, νὰ τραγουδήσῃ, καθὼς λέει ὁ Καρδούτσῃς γιὰ τὸ Δάντη, «τὰ ὑψηλότατα τῆς ζωῆς, τὰ ὑψηλότατα τῶν ἀνθρώπων, τὰ ὑψηλότατα τῶν ψυχῶν μυστήρια, ὅχι τῆς δικῆς του ἢ αὐτῆς ἢ ἐκεῖνης τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ κάθε ψυχῆς», δὲν εἶναι ἀρκετὰ μῆτε τοῦ αἰσθήματος ἢ ζέστη, μῆτε τοῦ πάθους ἢ ὁρμῆ, μῆτε τοῦ λογικοῦ τὸ λυχνάρι, μῆτε τῆς ἀτομικῆς του ζωῆς ἢ ἐξομολόγησις. «Πόρρω ἡδονῆς ἴδρουται καὶ λύπης τὸ θεῖον», εἶπεν ὁ ἀρχαῖος φιλόσοφος, κ' ἔτσι σὰν ἓνα θεῖο ναὸν ἐφιλοδόξησεν ὁ φιλόσοφος ποιητῆς νὰ χτίσῃ τὸ ἔργο του γιὰ τοῦ ἰδανικοῦ τὴ λατρεία, ὅχι γιὰ τὸ φανέρωμα τῆς εὐαισθησίας του τῆς ὑποκειμενικῆς. Σημειῶνω τὸ ξεχώρισμα ποῦ κάνει τῶν εἰδῶν τῆς ποιητικῆς φαντασίας ἓνας ἀπὸ τοὺς περασμένους γάλλους κριτικούς, ὁ Villemain. Εἶναι, κάπου λέγει, ἡ φαντασία ἢ πνευματικώτερη καὶ πιὸ μεγαλόφτερη, ποῦ πλάθει ὅ,τι δὲν εἶδε, ποῦ μὲ τὴ δύναμη τοῦ νοῦ κοινωνεῖ πρὸς ἰδέες καὶ πρὸς αἰσθήματα, χωρὶς νὰ τὰ γνωρίζῃ ἀπὸ τὴν πείρα· ὁ κόσμος, ποῦ δημιουργεῖ, δὲν πηγάζει ἀπὸ τὰ πράγματα ποῦ τὴν περικυκλῶνουν· ὁ ποιητῆς τότε' ἐργάζεται' ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του,

ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ζωῆς του· παράδειγμα ὁ Σαίξπηρ. Καὶ εἶναι καὶ ἡ ἄλλη φαντασία, ὑλικώτερη καὶ πιὸ περιορισμένη· γιὰ νὰ ἐνεργήσῃ, ἀνάγκη ἔχει νὰ τὴν ἐρεθίσῃ ἡ πραγματικὴ ζωή. Ὁ ποιητῆς τότε δὲν εἶναι δημιουργός· πάσχει, καὶ μὲ λαμπρὰ καὶ ὀνειρευτὰ χρώματα ἐξωτερικεύει τὸν πόνο του· παράδειγμα ὁ Μπαίρον.¹ Ὁ Σολωμὸς τυχερὸς δὲν ἐστάθηκε νὰ μᾶς ἀφήσῃ μέγα καὶ τέλειο ἔργο, σὰν ἐκεῖνο ποῦ κληρονόμησαν οἱ αἰῶνες ἀπὸ τὸ Δάντη· ὅμως, καθὼς ἐκεῖνος, δόξασε τὴν ποίησις ἔς τὴν πατρίδα του, καὶ τὴν πατρίδα του δόξασε μὲ αὐτὴ· καὶ ἀξίζει νὰ μῆ ἔς τὴ γραμμὴ μὲ τοὺς τεχνίτες ἐκείνους ποῦ, καθὼς ἐξήγησεν ὁ γάλλος κριτικός, δημιουργικὰ ἐργάζονται, ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους.

Ἡ ἀντικειμενικὴ φαντασία τοῦ Σολωμοῦ καθαρὰ δείχεται ἔς τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο παρουσιάζει τὴν γυναῖκα ἔς τὸ ἔργο του. Ἀπὸ τὰ πιὸ νεανικά του τραγουδάκια ὡς τὰ πιὸ καλοδεμένα του μεταφυσικὰ κομμάτια, ἂν ἐξαιρέσομεν ἓνα ἢ δύο, ἀσήμαντα σχεδόν, ἢ γυναῖκα δὲ φανερώνεται μέσα τους μὲ λυρισμὸ καθάριο· πάντα μὲ κάποιον ἐπικὸ ἢ δραματικὸ τόνον, ξεχωρισμένη ἀπὸ τὸ ἐγὼ του. Τίποτε ποῦ νὰ μοιάζῃ προσωπικὴν ἐξομολόγησιν, ἐρωτικὸ καρδιοχτύπι. Τὸ μόνο ἐρωτικὸ ποίημα, ποῦ φαίνεται ἄμεσα ἐκστατικὸ

1. Παρμένα ἀπὸ μιὰ βιογραφία τοῦ Μπαίρον.—Ἐν τούτοις ὁ Taine νομίζω πῶς ὑποστηρίζει κάπου ὅτι καὶ ἡ πιὸ δημιουργικὴ φαντασία δὲν ἔμπορεῖ νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸ ἐγὼ τοῦ τεχνίτη. Παράδειγμα ἴσα ἴσα ὁ Σαίξπηρ : «Ὅλοι του οἱ ἥρωες, ἀγαθοὶ ἢ κακοῦργοι, χοντροκομμένοι ἢ λεπτοὶ ἔχουν ἓνα εἶδος πνεύματος· τὸ δικό του.

τὸ ἐγὼ τοῦ ποιητῆ, εἶναι μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Πε-
 τράρχη. Ὅμως κ' ἔτσι, ὕμνος αἰσθηματικὸς καὶ συγ-
 κλητικὸς ἀναδίνεται πρὸς τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὴν ἰδέα
 τῆς γυναίκος, ἀπὸ τοὺς ἀπλούστερους καὶ τοὺς παθη-
 τικώτερους στίχους τῆς Ἀγνώριστης καὶ τῆς Φαρμα-
 κωμένης, ὡς τὰ ποιήματα, σημαντικὰ τῆς δεύτερης
 ἐποχῆς του, τὰ μυστικὰ καὶ μουσικὰ τῆς Μοναχῆς,
 τοῦ δραματικοῦ Κρητικοῦ, τῆς βοσκοπούλας τοῦ Car-
 men Seculare, τῆς Φαρμακωμένης ἔς τὸν Ἄδη,
 τῶν γυναικῶν τοῦ Μισολογιτοῦ. Καὶ πόση ἡ μετα-
 βολὴ ἀπὸ τὴν παθητικὴ καὶ τὴν ἀνθρώπινη παρθενια
 τῆς Φαρμακωμένης, ὡς τὸν παρθενικὸν ὑπεράνθρω-
 πον ἦσκιο τῆς Φαρμακωμένης ἔς τὸν Ἄδη ἀπὸ τὸ
 βουκολικὸ θρῆνο τῆς πεθαμένης «Ὁρφανῆς» ὡς τὸ
 ὑπερούσιο γονάτισμα ἔς τὸν τάφο τῆς Αἰμιλίας Ῥο-
 δόσταμου ἀπὸ τὴν ἀφελῆ ἐρωτικὴ παρακίνηση πρὸς
 τὴν Ἀνθοῦλα ὡς τὴ σεμνὴ πλαστικότητα τοῦ θαναμα-
 σμοῦ πρὸς τὴν ὁμορφάδα τῆς Φραγκίσκας Φραῖζερ !
 Καὶ ὅπως λίγα πράγματα τῆς ἐξωτερικῆς ζωῆς τοῦ
 Σολωμοῦ μᾶς εἶναι καθαρὰ γνωστά, περισσότερον μᾶς
 ἔμειναν ἄγνωστα καὶ ὁ τόπος ποῦ θᾶπιασε ἔς τὴ ζωῆ
 του καὶ ὁ πόθος ποῦ θὰ ξύπνησε ἔς τὴν καρδιά του
 ἡ ἀγάπη καὶ τὸ ὄνειρο τῆς γυναίκας, μέσα ἔς τὸ δρᾶμα
 τῆς νεώτερης Τέχνης θρησκευτικῆς πρωταγωνίστριας
 μὲ σεραφικὰ φτερὰ ἢ μὲ μάγεμα Ἐωσφόρου, ἀπὸ
 τὸν καιρὸ τοῦ Δάντη ὡς τὸν καιρὸ τοῦ Γκαῖτε. Μόνο
 νὰ εἰπῶ θὰ μπορούσα ὅπως ἡ ἐρωτόπαθη φίλη του,
 ἡ Μαρία Παπαγεωργοπούλου, συγκίνησε μὲ τὴν τρα-
 γικὴ τῆς τύχης τὰ βαθειὰ τῆς καρδιάς του, ὅμοια φαν-
 τάζομαι πῶς θὰ τοῦ ξύπνησε ἀργότερα, ἀφοῦ τοῦ πέ-

ρασεν ἡ νιότη, τῆς φαντασίας κάποιο ὑψηλονόητο
 ἀνατριχίασμα ἢ αἰθερόπλαστ' εἰκόνα τῆς Φραγκίσκας
 Φραῖζερ. Κόρη τοῦ ἄγγελου γραμματικοῦ τοῦ λόρδου
 ἄρμωστη, ταίριαζε τὸ βεργόλιγγο κορμὶ πρὸς μίαν
 ἄκρα φροντίδα καλλιτεχνικῆς παρουσίας καὶ ξεχωρι-
 στῆς ἀνάμεσα ἔς τὸν κόσμον· συνήθιζε νὰ φαίνεται
 ἔς τὰνοιχτὸ ἀμαξάκι τῆς ὠραῖα στολισμένη· πάντα
 ἀσπροφοροῦσε κι ὄλο λουλούδια κρατοῦσε γοργοπερ-
 νῶντας. Ὅσο γιὰ τὸν ποιητῆ, τότε θυμοῦνται ἀκόμα
 ἔς τὴν Κέρκυρα κατὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα, ντυμένον
 ὅμοια καλοκαίρι χειμῶνα· ψηλὸ καπέλλο, σακκάκι,
 πανταλόνι φανελλένιο· περπατοῦσε τακτικὰ ἔς τὴ σπι-
 ανάδα· πρὸς τὸ μεσημέρι συχνοφαίνονταν ἔξω· ἀψη-
 φοῦσε τὸ λιοπύρι· εὐερέθιστος, ὅχι καὶ πολὺ γλυκο-
 μίλητος πρὸς τοὺς μεγάλους, ὅλη τῶν τρόπων του
 τὴν καλωσύνη τὴν ἐξώδευε μὲ τὰ παιδάκια νὰ παίξῃ
 μαζί τους ἀγαποῦσε καὶ νὰ τοὺς παίρῃ γλυκίσματα.
 Μιὰ παλιὰ φωτογραφία τότε δείχνει μὲ τὰ μαλλιά
 πρὸς τὰ ἐπάνω χτενισμένα φουντωτά, ξέσκεπον ὄλο
 ἀφίνοντας πλατὺ θολωτὸ μέτωπο, σὲ μακρουλὸ μὲ
 γιομάτα, πλαδαρὰ κάπως, μάγουλα πρόσωπον, ἀμού-
 στακο καὶ ἀγένειο, πηγοῦνι σὲ λεπτοχάραχτο λακκάκι
 τελειώνοντας· μακρὸν στόμα μὲ φτενὰ κυματογράμμα
 σφιχτοκλεισμένα χεῖλη, μύτη κανονικὴ πρὸς τὸ γρυπό-
 μὲ ἀνοιχτὰ σὰν τρεμουλιαστὰ ζουθοῦνια, μύτη καὶ
 στόμα σὰ νὰ εἶν' ἔτοιμα νὰ μαρτυρήσουνε μιὰ κάποια
 πίκρα φροντισμέν' ἀποκρυμμένη, μὲ ὅλη τὴ ὀντίδα
 μιᾶς ἀνησυχίας νευρικῆς πρὸς τὰριστερὰ τοῦ μετώπου,
 ἀπάνω ἀπὸ τὸ μάτι· μάτια μεγάλα στρογγυλὰ σὰν
 καρφωμένα ἀφηρημένα σὲ μιὰ σκέψη. «Τὸ μάτι τοῦ

Σολωμοῦ, γράφει ὁ Κερκυραῖος κ. Καλοσγοῦρος, ἔς τὲς συχνῆς στιγμῆς τοῦ ὑψηλοῦ του ἐνθουσιασμοῦ, χωρὶς νὰ εἶναι φυσικὰ μαῦρο (φαινόμενον ἴσως μοναδικὸ) ἔξαφνα ἐμαύριζε κὶ ἄστραφτε». Λαίμους ὅλους φασκιομένους μὲ τὸν πλατὺ πολὺγυρὸ λαίμοδετῆ· τὸ φρόρεμα κομπωτὸν ὡς ἀπάνω, σὰ ῥάσο πιδὸ πολὺ ἢ σὰ ῥοῦχο λαϊκοῦ, μὲ τὸ δεξιὸ μακρομάνικο χεῖρ ἀκκουμπισμένο πρὸς τὸ μέρος τῆς καρδιᾶς, σὰ σὲ χαιρέτισμα· μὲ δυὸ λόγια, ἢ ὅλη ἐντύπωση ἀπὸ τὴν παλιὰν εἰκόνα· ὄψη καλλιτέχνη σὲ μιὰν ἀκινήσιαν λειτουργικῆ.

«Στὴν Κέρκυρα βρίσκομαι, κάποτε εἶπεν, ὅμως δὲν εἶνε ἡ ζωὴ μου ἔς τὴν Κέρκυρα». Καὶ βέβαια τὰ μεγαλόφτερα ἰδανικά του ἀνοίγουν ἐμπρὸς του πλατύτερους οὐρανοὺς ἀπὸ ἐκείνους ποῦ τοῦ δείχνανε τὰ πράγματα γύρω του. Ὅμως ἡ ἀπόμερη στοχαστικὴ ζωὴ του δὲν τὸν κράτησε ξένο πρὸς μιὰ διαλεχτὴ κοινωνία ἐκεῖ πέρα· ἔξ ἐναντίας, ἕνας κύκλος ἀνθρώπων μὲ σεβασμὸ καὶ μὲ ἀγάπη πρὸς τὸν ποιητῆ, εὐγενικὰ τὸν περιέζωσε. Πρῶτα πρῶτα ἕνας χορὸς ἀπὸ μουσοθρεμμένους νέους· ἐνθουσιασμένοι ἀπὸ τὴν ξεχωριστὴ φλέβα τοῦ ἀρχοντικοῦ ποιητῆ, τὸν προσκυνοῦνε οἱ νέοι σὰν ἥρωα διανοητικό. Τὸ καμαρώνει καθέννας ἂν ἐτύχαινε νὰ τὸν προσκαλέσῃ ὁ δυσκολοπλησίαστος, ἢ στὸν περίπατο γιὰ νὰ σταθῇ ἔς τὸ πλάϊ του, ἢ ἔς τὸ σπῆτι γιὰ νὰ μιλήσῃ μαζί του. Ὁ Πολυλάς, μόλις ἐγύρισεν ἀπὸ τὴ Γερμανία, τῆς γερμανικῆς σοφίας νεοφώτιστος, ξοδεύει μέρες καὶ νύχτες γιὰ νὰ μεταφράσῃ ἀπὸ τοὺς τόμους τοῦ Σίλλερ καὶ τοῦ Ἐγγέλου· καὶ διάβαζεν ὁ ποιητῆς χειρόγραφα τὰ μεταφρασμένα, γιὰτ' ἦταν ἀνάγκη νὰ γνωριστῇ, μὲ

κάθε τρόπο, μὲ τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία καὶ τέχνη ὁ λατρευτὸς διδάσκαλος. Ἡ ποιητικὴ φιλοσοφία τοῦ Σολωμοῦ, τὸ περίφημο «νόημα τῆς τέχνης», τὸ νόημα ποῦ θέλει τὴν ἀπολύτρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ πάθη, ὄχι τὸ σκλάβωμα ἔς τὰ πάθη· ποῦ θέλει νὰ νικᾷ ὁ Λόγος τὸ κράτος τῶν αἰσθήσεων, καὶ θέλει τὸ Πνεῦμα νὰ κυριεύῃ ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ ἐνάντια, καὶ θέλει τὸ Νοῦ νὰ θριαμβεύῃ κατὰ τῆς ὕλης, καὶ τὴν Ἰδέα νὰ τὰ ἐξαυλώνη τὰ πάθη, καὶ διψαίει τὴ φιλέρρευνη δίψα γιὰ τὰ μυστήρια τοῦ Παντός, καὶ ταιριάζει τὰ μερικά πρὸς τὰ καθολικά, καὶ τὰ ἀτομικά πρὸς τὰ παγκόσμια, καὶ θέλει τὸ χρέος νὰ μεταμορφώνεται ἔς ἕναν ἔρωτα, καὶ θέλει τὸ ποίημα «μεστὴ καὶ ὠραία δημοκρατία ἰδεῶν» ποῦ νὰ παριστάνουν αἰσθητὰ «τὸν ἀόρατο ἔς τὰ αἰσθητήρια Μονάρχην», σὲ τρόπο ποῦ τὴν οὐσία τοῦ ποιήματος νὰ τὴν ξεσκεπάσῃ μονάχα «ὁ βαθὺς καὶ ὁ γυμνασμένος νοῦς»· τὸ νόημα τῆς Τέχνης ποῦ ἐμπυχνώνει τὰ μετροημένα καὶ σκαλισμένα, ἀλλὰ καὶ γι' αὐτὸ πολυτίμητα κομμάτια τῶν «Ἐλεύθερων πολιορκημένων», τοῦ «Πόρφυρα», καὶ ὅλα τᾶλλα ἀπομεινάρια «ὀποῦ δὲν ἔχουν ὄνομα κ' ἔχουν περίσσια κάλλη», καθὼς εἶπεν ὁ ποιητῆς γιὰ τὰ χρώματα τοῦ δειλινοῦ· τὸ νόημα τῆς Τέχνης μέσα ἔς τὴ γεννημένη κριτικὴ ψυχὴ τοῦ Σολωμοῦ, μέσα ἔς τὸ ἰδεοκρατικὸ του αἰσθημα, φαίνεται σὰ φυσημένον ἀπὸ τίς δυνατῆς πνοῆς τῶν Καντίων καὶ τῶν Ἐγγέλων, κ' ἐπηρροασμένον ἀπὸ τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία· ἡ δυνάμη της ἢ ἐπαναστατικὴ, ποῦ ἄλλαξε καὶ ποῦ ἐβάθυνε κάθε κύκλω ἐπιστήμης καὶ σοφίας, ἀνάμεσα ἔς τοὺς πολιτισμένους λαοὺς, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ περα-

σμένου αἰῶνα, φανερώνεται καὶ ἔς τὴ νέα πατρίδα μας καὶ ἀφίνει τοῦ διάβα της τὰ σημάδια ἔς τὴν ἐργασία τοῦ πρώτου καὶ τοῦ πιδο μεγάλου της ποιητῆ.

Καὶ δὲν εἶναι μόνον οἱ νέοι. Ἄνθρωποι ἔς τὰ χρόνια ὠριμώτεροι, πιδο σοβαροὶ, σοφοὶ τεχνῖτες τοῦ λόγου καὶ τοῦ στίχου, ποῦ ζούσανε τότε ἔς τὴν Κέρκυρα, τὸν ἀγαποῦνε καὶ τὸν θαυμάζουν, καὶ μεγάλα προσμένουν ἀπ' αὐτόν. Στενός του φίλος ὁ «Ἴταλο-Ἕλληνας» Μουστοξύδης· ὁ Ἴταλὸς ποιητῆς Ρεγάλδης, διαλαλεῖ τὴ χάρη τοῦ ὑμνογράφου τῆς Ἐλευθερίας, καὶ μεταφράζει στίχους του. Καὶ πλέον ἀπ' ὅλους, συναναστρέφονται, τὸν ποιητῆ καὶ τὸν δυναμώνουν καὶ τὸν ἐπηρεάζουν, ὁ ἔξοχος μουσικὸς Μάντζαρος καὶ ὁ Δαλματὸς Θωμαζέος, πατριώτης, γλωσσολόγος, ποιητῆς, φλογερὴ καρδιά, χρυσόλογο στόμα, ὑπερασπιστῆς δυνατός, καθὼς ὀλίγοι, τῆς ζωντανῆς μας τῆς φωνῆς, καὶ μαζί τεχνίτης ἐκείνης, καθὼς τὸ δείχνουν τὰ μεταφρασμένα του ἀπὸ τὴ σερβικὴ τραγούδια. Ὁ Σολωμὸς ἐβεβαίωνε πῶς καμιά φορὰ τὰ ποιητικὰ του πλάσματα τὴν ἀρχὴν ἐπαιρναν ἀπὸ τὴ μουσικὴ καὶ ἔλεγε πρὸς τὸ Μάντζαρο πῶς ὅσο βαθύτερα προχωροῦσε ἔς τὸ νόημα τῆς μουσικῆς τόσο εὐκολώτερα δημιουργοῦσε τὴν ποίηση. Ἀλήθεια ποῦ κανεῖς τὴν αἰσθάνεται ἔς τοὺς πιδο ὑστερονὺς κομματιασμένους στίχους τῆς Κερκυραϊκῆς ἐποχῆς, ποῦ μᾶς μιλοῦνε τόσο μὲ τὴ πλαστικὴ τους συμμετρία ὅσο καὶ μὲ τῆς οὐσίας τους τὴ μουσικῆ. Ὁ Θωμαζέος ἐτιμοῦσε τὴν ἀρετῆ, τὴν εὐλικρίνεια, καὶ τὴ μεγάλη παιδεία τοῦ φίλου του· τὴν ἀγγὴν ἑλληνικὴν δεξύτητα τοῦ νοῦ του, καὶ τὴ γλυκειὰ καὶ σεμνὴ του ποίηση, ποῦ πάντα ἐμπρὸς

πήγαινε καὶ τελειότερη γίνονταν. Τοὺς ἐπαίνους του πλουσιοπάροχα σκορπίζει ὁ Θωμαζέος. «Οἱ Γερμανοὶ, τοῦ ἔλεγε, κάνουνε βαθειὰ καὶ τὰ πιδο κοινὰ νοήματα· ἐσο ἡῦρες τρόπο κοινὰ νὰ καταστήσης καὶ τὰ βαθύτερα». «Ἡ γλῶσσα ποῦ χροειάζεται, ἔγραφεν ἀλλοῦ γιὰ τὸν ἴδιον, εἶναι ἡ ζωντανή, καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα γιὰ νὰ ζήση ἔς τὰ γράμματα, ἔχει χροεὶα ἀπὸ αὐτόν, ὁ ὁποῖος τὴν κατέχει καὶ τὴν κυριεύει». Ὅμως τοὺς λαμπρόχρωμους τούτους θαυμασμοὺς τοῦ σοφοῦ φίλου τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ Σολωμοῦ θόλωνε καὶ κάποιον συγνεφάμιν ἀνησυχίας. Θὰ τὸν ἀνησυχοῦσεν ἡ ἀργητὰ τοῦ ποιητῆ, καὶ τῆς περπατησιᾶς του ἡ ὀκνάδα. Θὰ τὸν ἠθέλε πιδο καρπερὸ ἔς τὴν ἐργασία του, γοργότερο ἔς τὴν ἐτοιμασία τῶν ἔργων του. Τὸ 1855, ἔς τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Σολωμοῦ, μὲ τὴ πρόθεση νὰ καταδικάσῃ τὸ παραγκώνισμα τῆς δημοτικῆς μας γλώσσας ἀπὸ τοὺς γραμματισμένους τοῦ Ἐθνους, ἔγραφε ὁ Θωμαζέος: «Ἄν εἶχε ὁ Δάντης ἀκούσει τὸ παράπονον τοῦ μοναχοῦ Ἰλαρίου, θὰ εἶχαμε ἕνα ὄραμα τῶν τριῶν βασιλείων λατινικά, ὄλο ὠραιότερες ὅμοιες μὲ τὸ στίχο: *Infera regna canam supero contermina mundo*. Καὶ οἱ νέοι Ἑλληνες ποῦ ἠμποροῦσαν νὰ ἔχουνε τὸ Δάντη τους καὶ τὸν Ὀμηρον, θὰ ἔχουν, (ἂν ὁ Σολωμὸς δὲν πρὸ β λ ε ψ η), τὸ *infera regna* ὡς τὴ συντέλεια τῶν αἰῶνων.»¹

1. Ὁ Ἰλαριὸς εἶν' ἐκεῖνος ποῦ ἐξέφρασε τὴν ἀπορία του πρὸς τὸ Δάντη πῶς τὸ ποίημά του τὸ γράφει σὲ χυδαῖα γλῶσσας, ἀκατάλληλη γιὰ ὑψηλὰ θέματα. Σῶζετ' ἕνα σχετικὸ γράμμα τοῦ Ἰλαρίου μερικὸι ὑποπτεύονται τὴν γνησιότητα τοῦ γράμματος (Dante, par John A. Symonds).

Τὸ ἄν δὲ ν π ρ ο β λ έ ψ η τοῦτο, γὰ ποιητὴ ποῦ ἄγγιζε τὰ ἐξήντα χρόνια, δὲν εἶναι μαζί περισσοῦ θαυμασμοῦ καὶ δισταγμοῦ μελαγχολικώτατου ξεφωνητό; Ὁ Σολωμός, καὶ γιὰ τοὺς πλέον ἐγκάρδιους διαλαλητάδες τῆς ἀξίας του, ἦταν ἓνας Δάντης ὄχι φανερωμένος, ἀλλὰ Δάντης ποῦ ὄλο καὶ καρτερούσανε· εἶδος Μεσσία. «Μόλις δημοσιευθοῦν τὰνέκδοτα ποιήματά του, ἔγραφεν ἓνα χρόνο πρὸ τοῦ θανάτου ἐκείνου, ὁ γλυκύτερός του μαθητής, ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος, θὰ γνωρίσῃ ὁ κόσμος ὅτι ἔχει καὶ ἡ Ἑλλάδα τὸν Δάντη της». Ἡ ὄκνος ἢ γλήγορος, ἢ τυπωμένα ἢ ἀτύπωτα τὰ ἔργα του, οἱ μεγάλες ἐλπίδες ποῦ ζωντάνευαν ἐκεῖνα, κανεὶς δὲ θὰ μποροῦσε νὰ εἰπῇ πὼς ἦταν ἀστήριχτες καὶ τυφλές. Ὁ ποιητής, θαρρεὶς δὲ βιάζεται, δὲν ἔχει χρεῖα νὰ παραδώσῃ ἔς τὸν κόσμο, μιὰν ὥραν ἀρχήτερα, τὰ νεώτερα ἔργα του. Φαίνεται πὼς ἀργὰ ἀργὰ τὰ πλαστοουργεῖ, σὰ νὰ θέλῃ νὰ τὰπιθώσῃ ἀψευγάδιαστα ἔς τὰ χέρια τῆς Ἀθανασίας. Ὅμως συχνὰ πυκνὰ μὲ περιλαμπρην ἀπαγγελία, ποῦ φώτιζε θριάμβου χαμόγελο, ξετυλίγει ἔς τοὺς ἀξιους ἀπὸ τοὺς γνωρίμους καὶ ἀπὸ τοὺς φίλους του, πλούσιους στίχους καὶ ἀραδιάζει σημαντικὰ δείγματα ἀπὸ τοὺς ἀθέατους θησαυρούς. Τοῦ κάκου. Τὰ μεγαλύτερα καὶ τὰ καλύτερα — ποιὸς ξέρει! — ἀπὸ τοὺς στίχους καὶ ἀπὸ τοὺς ὄυθμούς, ποῦ χύνονταν ἀπὸ τὸ στόμα του, δοξολογία πρὸς τὴν αἰώνιαν Ὁμορφιά, μαζί του πέθαναν. Ὁ Σολωμός δεκοχτὼ χρόνια ἔζησε ἔς τὴν Κέρκυρα. Ἡ συγγενικὴ δίκη ποῦ τὸν εἶχε μπλέξει ἀπὸ τὸ 1833, ἄν καὶ τελειωμένη κατὰ τὰ 1838, τοῦ πῆρε τὴ γαλήνη. Δὲν

εἶναι τόσο ποῦ κιντύνευε νὰ χάσῃ τὴν περιουσία του, ὅσο μιὰ τρικυμία ἠθικὴ ποῦ τὸν ἐτάραξε. Κέρδισε τὴ δίκη ὅμως τὸ χτύπημ' ἀπὸ κείνη ἀγιάτρευτο.¹ Πῆραν ὀρμὴ ὅλα τὰρρωστα μέσα του στοιχεῖα. Παραδίνεται ἔς τὸ πιτό. Ὅσο πάει πὶδ μελαγχολικός, πὶδ θυμώδης, πὶδ μισάνθρωπος, πὶδ νευρικός γίνεται. Στὶς ἐννιά τοῦ Φλεβάρη, τὸ 1857, ἀπὸ ἐγκεφαλικὸ ἢ ἀπὸ καρδιακὸ πάθημα — τὴν πηγὴ του καλὰ δὲν τὴν ξεδιάλυσαν οἱ γιατροὶ — πεθαίνει. Μόλις γνωρίζεται ὁ θάνατός του, ἡ Βουλὴ τῶν Ἰονίων παύει τὴ συνεδρία, καὶ κηρύττει δημόσιο τὸ πένθος. Ἀπὸ τὴ χώρα καὶ ἀπὸ τὰ χωριά τρέχει ἔς τὴν ἐπισημότατη κηδεῖα ὁ λαός. Δώδεκα νέοι ζητοῦνε νὰ βαστάξουν ὡς τὸν τάφο τὸ νεκροκρέβατο τοῦ ποιητῆ. Τὸ 1865 γυρίζει ὁ νεκρὸς ν' ἀναπαυθῆ ἔς τὸ νησί ποῦ γεννήθηκε. Τὰ κόκκαλά του θάφτονται ἔς τὸν τόπο ποῦ φέρνει ἀπὸ τότε τ' ὄνομα Πλατεῖα τοῦ Ποιητῆ.

Στὴν Κέρκυρα ξάφνισμα σκληρὸ ἔς τοὺς φίλους καὶ σὲ ὅσους τὸν ἐθαύμαζαν. Ἐκεῖνοι ποῦ πήρανε νὰ ἐπιστατήσουν ἔς τὸ τύπωμα τῶν Ἀπάντων του ἔς τὴν Κέρκυρα, λίγον καιρὸν ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατό του, δὲν ἤθραν τίποτε ἀπὸ τὸ θησαυρὸ ποῦ καρτερούσανε· τοῦ κάκου τὰ χειρόγραφα ποῦ τοὺς παραδόθηκαν ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τοῦ ποιητῆ. Τίποτε σχεδὸν ἀπὸ τὴ βρῦση τοῦ στίχου ποῦ ἔρρεεν ἰριδόχρωμη. Μονάχα ξεσκίματα ποῦ δὲ ῥάβονται, χάσματα ποῦ δὲ γιομίζον-

1. Ἡ δίκη πλήγωσε κατάκαρδα τὴ φιλοτιμία του· εἰς ἀφορμὴς αὐτῆς, ἡ μνήμη τῆς μητέρας του, Ἀγγελικῆς Νίκλη, (δεύτερης γυναίκας τοῦ πατέρα του) δὲν ἔμενεν ἀπειραχτη.

ται, μονάχα λίγα λαμπρὰ συντρίμματα τῶν αἰθερίων κόσμων. Πεζὰ σχεδιάσματα ἰταλικά, μισὰ κομμάτια, ἀπομονωμένοι στίχοι, οἱ ἴδιοι δοκιμασμένοι σὲ μέτρα καὶ σὲ τρόπους διαφορετικοῦς· ὀλιγόστιχες ἀράδες, στοχασμοὶ ἀσυνάρτητοι. Ἀντὶ τοῦ ἔργου, δολόκληρου, στερεοθεμέλιωτου καὶ ἀρμονικὰ δεμένου, δείγματα σωριασμένου ὕλικου καὶ ἀραιὰ χτίσματα. Μόλις κανεὶς στοχάζεται τί θὰ ἦταν τὸ οἰκοδόμημα. Ὡς τὰ «Εὐρισκόμενα» τοῦ Σολωμοῦ, καθὼς τυπώθηκαν ἔς τὴν Κέρκυρα τὸ 1859, τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐδῶ μᾶς ἀφίουνε μόνο νὰ τὸ φαντασθοῦμε, κ' ἐκεῖ μᾶς φανεροῦν μέρη του μόνο οἱ ἐκδότες. Νὰ συνηθίσουν ἀδύνατο ἔς τὴν ἰδέα καταστροφῆς τέτοιας· κάποια ἐλπίδα γλυκότερα φαν πῶς κάπου μιὰ μέρα ἢ θεία δικαιοσύνη θὰ τὰ ἀρουσίαζε τὰ ἔργα. Ὁ Πολυλᾶς τὴ μελέτη του ποῦ μπήκε ἔς τὸ βιβλίον ἐμπρός, προπύλαια, ἐκείνη μόνον, ἀκέρια ἐρειπωμένου ναοῦ, καταλήγει ἔτσι: «Ἄμποτε νὰ μὴ ἀργήσῃ ἢ ὥρα νὰ φανερωθοῦν τὰ ἀκόμην σωζόμενα συγγράμματα τοῦ μακαρίτου, ὥστε τοῦτο τὸ βιβλίον νὰ μὴ σταθῇ ὡς ἱστορικὸ μνημεῖο τοῦ τρομεροῦ κινδύνου εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκονται, ἐπιβουλευμένα ἢ ἀπὸ τὴν αἰσχροκέρδεια ἢ ἀπὸ τὸ φθόνο, τὰ καθαρὰ γεννήματα τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς μεγαλοφυΐας 1».

1. Συγγενὴς ἀξιότιμος τοῦ Σολωμοῦ μὲ πληροφοροῦσε πῶς τὰ χειρόγραφα τοῦ Σολωμοῦ, μετὰ τὸ θάνατό του, ἔς τὴν Κέρκυρα παραδόθηκαν ὅλα ἔς τὴ φωτιὰν ἀπὸ ἑνὸς ἀνθρώπου ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο σταλμένον ἀπὸ τὸ μεγαλύτερον ἀδερφὸ τοῦ Σολωμοῦ· ἀφορμὴ τοῦ βανδαλισμοῦ, μιὰ κληρονομικὴ ἀντιζηλία, παρ' ἄλλος κανεὶς λόγος. Σημειῶνα ἐδῶ ἀπλῶς τὴν πληροφορίαν, καθὼς τὴν ἄκουσα.

Ἡ ἐλπίδα ὅλων ἐκείνων ὅσοι βαθεῖα ἀγαποῦνε καὶ δὲ στέργουνε γὰρ νὰ πιστέψουνε κάτι, ποῦ βαθεῖα πληγώνει τὴν ἀγάπην τους, ἀπόμεινε ὄνειρο. Χαμένα πάνε, καὶ τοῦ χαμοῦ ἢ αἰτία δυσκολοξεδιάλυτη, τὰ ἔργα τοῦ πιὸ μεγάλου ψάλτη ἔς τὴν ἀναγεννημένην Ἑλλάδα· τὰ ἔργα ποῦ μ' ἐκεῖνα ἢ νέα ἑλληνικὴ μουσα θὰ δύνονταν ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς νὰ ἀψηφήσῃ περιφανῆ τίς ἀλλόφυλες ἀδερφάδες τῆς. Καὶ ὁ μυστηριώδης τους ἀφανισμὸς εἶναι σὰν τὸ στερνὸ χτύπημα σκοτεινῆς Μοίρας, πολέμιας τοῦ ποιητῆ.

Καὶ τώρα κάτι τι μὲ ἀνησυχεῖ. Στοχάζομαι πῶς τὰ χαμένα χειρόγραφα τοῦ Σολωμοῦ δὲν εἶναι ἡ μόνη ἀφορμὴ ποῦ μισοτέλειωτα καὶ κομματιασμένα μᾶς ἀπόμειναν τὰ ἔργα του. Στοχάζομαι πῶς καὶ ἂν τὰ εἴχαμεν ὅλα, ὅπως τὰ δούλευεν ἐκεῖνος καὶ ὅπως τὰ ἐκφωνοῦσε καὶ τᾶφησε, πάλι μισὰ θὰ τὰ ξέραμε καὶ κομμάτια θὰ τὰ χαίρομαστε. Φοβοῦμαι πῶς θὰ δούλεψαν συντροφικὰ πρὸς τέτοιο τέλος κάθε δύναμη ἐσωτερικὴ, καὶ κάθε δύναμη ἐξωτερικὴ, ἀπὸ ὅσες κυριεῦν καὶ μορφώνουν, ἀνάλογα, τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπο. Οἱ καλλιτεχνικὲς θεωρίαι τοῦ ποιητῆ, ἢ φυσικὴ του καὶ ἢ ψυχικὴ ἰδιοσυγκρασία, ἢ κοινωνικὴ ἀτμοσφαῖρα τριγύρω του, τόσο κατάλληλα δὲν ἦτανε στοιχεῖα γὰρ νὰ παρακινήσουνε καὶ γὰρ νὰ βοηθήσουνε ἔς τὸ συμπλήρωμα καὶ ἔς τὸ τελείωμα μεγαλοφάνταστων ἔργων, ποῦ τέτοια πρῶτος καὶ μόνος ἀνάμεσα ἔς τὸ ἔθνος του τὰ εἶχεν ἐκεῖνος τολμήσει. Ὁ νοῦς του τόσο θεωρητικὸς ὅσο καὶ δημιουργικὸς, ἀπὸ ἐκείνους ποῦ πρῶτα ἀδράχνουν τὴν θεωρίαν, κ' ὕστερα

ἔς τὸ πλάσιμο προχωροῦν, ὡς ὁ ἴδιος ὥρισε τὴν ἰδέαν του πρὸς τὸ Μόντη· ἀπὸ ἐκείνους ποῦ ἐτοιμάζουν πρῶτα τὴν ποιητικὴν τους κ' ὕστερα τὴν ποίησίν τους, καθὼς, χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸν Ἑλληνα, μέλλει νὰ τὸ διαλαλήσῃ ἕνας μεγάλος τεχνίτης τοῦ νέου κόσμου, ὁ Ἐδγὰρ Ροε, πῶς ὅμοια ἐργάζεται¹ τέτοιος νοῦς, φυσικά, προχωρεῖ ψάχνοντας καὶ συλλογισμένα καὶ ἀργοπάτητα καὶ δύσκολα, καθὼς προχωρεῖ ὁ Λόγος, ἀντίθετα πρὸς τὸ ὀρμητικὸν ἀνάβρυσμα τοῦ αἰσθηματός. Τὸ πιθὸ ποῦ μέρα μὲ τὴν ἡμέρα δυνατώτερα τὸν κυριεῦει, ἢ ἀρρώστια ποῦ χρόνια τὸν ἐβασάνισε προτοῦ νὰ τοῦ πάρῃ τὴ ζωὴ καὶ τοῦ θόλωνε τὴ σκέψῃ καὶ τοῦ ἐμπόδιζε τὴν ἐνέργειαν· ἡ μεγάλη ψυχολογικὴ ταραχὴ τῆς συγγενικῆς δίκης μὲ τὰ σημάδια τῆς τὰγιάτρευνα, — ὅλα ἐκεῖνα δὲν ἦταν ἀρκετὰ νὰ τοῦ μαράνουνε κάθε διάθεση πρὸς ἐργασίαν, ἐργασία ποῦ ἀπαιτοῦσεν ἴση τὴν ὑπομονὴν πρὸς τὴν ἐμπνευση, καὶ κάθε γαλήνη, γιὰ ἔργα ποῦ ἴσα ἴσα τὸ σφράγισμα θὰ δείχνανε μιᾶς γαλήνης δλύμπιας;

Ἐπειτα κ' ἐδῶ ἀφίνει τὸ σημάδι του τὸ νύχι τοῦ κοινωικοῦ νόμου· τὸ milieu, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Taine, ἢ «περιρρέουσ' αἰτμοσφαῖρα», καθὼς διατυπώνει ὁ κ. Ροῖδης. Καὶ μὲ ὅλο τὸ θαυμασμὸ τῶν ὀλίγων ξεχωρισμένων, ἀνάμεσα ἔς τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον, πρὸς τὸ Σολωμὸν, κ' ἔξω ἀπὸ τὸν τρόπον ποῦ λίγο λίγο καὶ ἀκούσια τὸ Σολωμικὸν ἔργον ποτίζει τὴ φιλολογικὴ συνείδηση τοῦ Ἑθνους, κατὰ κανόνα γενικόν, ἢ ὅλην

1. Βλέπε τὴ μελέτη περὶ Baudelaire τοῦ Θεοφίλου Γωτιῆ ἔς τὰ «Fleurs du Mal» Levy 1883.

κοινωνία μας, φυσικά, ἀδιάφορη ἔμεινε καὶ ξένη πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Σολωμοῦ καὶ πρὸς τὴν τέχνην του, κάθε φορὰ ποῦ δὲν ἔδειξεν ἀντιπάθεια καὶ ἔχθρα πρὸς τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ὅσο κι ἂν ἐφάνηκε πῶς τὸ γνωρίζει καὶ πῶς τὸ σέβεται τὸ ὄνομα τοῦ Σολωμοῦ. Ἡ κοινωνία δὲν ἔχει βέβαια δύναμιν ν' ἀλλάξῃ τὸ φυσικὸν καὶ νὰ κόβῃ τὸ δρόμον τοῦ καλλιτέχνη ποῦ στέκεται πάντα ξεχωριστὰ ἀπὸ κείνην, καὶ παίρνει ἀέρα καὶ φῶς ἀπὸ στοιχεῖα συνθετότερα, καὶ πῶς δυσκολοξεδιάλυτα ἐπηρεάζει ὅμως τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του, κ' ἂν δὲ σταματάει, ἀλλὰ πολὺ δυσκολεύει τὸ δρόμον του. Κοινωνία, σὰν τὴ δικήν μας, ἂν δὲν εἶναι ἡ μόνη, ἀλλὰ εἶναι ἡ σημαντικώτατη ἀφορμὴ φαινομένου ποῦ καὶ ἄλλοτε σημείωσα κάπου¹: Ἄλειπει ἀπὸ τὴ δουλειὰ καὶ τῶν καλητέρων μας ποιητῶν καὶ πεζογράφων τὸ ἄνετον περπάτημα, τὸ ὀυθυμισμένον βῆμα ποῦ τὴ φέρνει, γλήγορ' ἀργά, ἔς ἕνα εὐτυχημένον τέλος. Σταματοῦν ἔξαφνα ἔς τὴ μέση κ' ἀπομένουνε σὰν κουρασμένοι, σὰν ἄρρωστοι, μὲ κομμένα πόδια. Κι' ἀπὸ τοὺς κορυφαίους μας τεχνίτες τοῦ πεζοῦ καὶ τοῦ στιχοῦρημένου λόγου λείπει ἐν' ἀπὸ τὰ πῶς συνηθισμένα, ἂν ὄχι κ' ἀπὸ τὰνεξαίρετα, γνωρίσματα ποῦ σημαδεύουν τὴν ἐνέργειαν τοῦ διαλεχτοῦ νοῦ· λείπει κανονικὸν ξετύλιγμα καὶ πλούσιος καρπός. Συχνὰ πυκνὰ στερεοῦει τὸ κρυσταλλένον νερὸ τῆς πηγῆς μας· κ' ἐκεῖ ποῦ τρέχει, στάζει τόσο λιγοστὸν καὶ τόσο ἀργά! Ὅμως γιὰ τὸ ξεδίψασμα δὲ φτάνει μόνον τὸ ποιοτικόν· χρειάζεται καὶ κάποιον ποσοτικόν. Καὶ θλίβεται κανεὶς μὲ τὸ νὰ

1. «Τὸ Διήγημα τοῦ Βιζυηνοῦ». Στὴ «Νέα Ἑλλάδα» 1896.

βλέπη πόσο καιρὸ χρειάζεται για νὰ γιομίσ' ἡ στά-
μα μας ἐκεῖ ποῦ σὲ ἄλλες χῶρες ἔφτασε σύντομος
καιρὸς πρὸς τοῦτο. Ἐνας μέγας φιλόσοφος εἶπε
πῶς ὅ,τι πιστεύομ' ἐλευθέρη βουλή, πῶς ὅ,τι ὀνομά-
ζομε θ έ λ η σ η, δὲν εἶναι παρὰ τὸ δυνατότερο
μας ὀρμέφυτο. Δὲν ξέρω· θαρρῶ πῶς μέσα 'ς τὰ ἐν-
δόμυχα τοῦ Σολωμοῦ, κ' ἐκείνου ποῦ στοχάζεται καὶ
ξεδιαλέγει, κ' ἐκείνου ποῦ αἰσθάνεται καὶ γεννοβολᾷ,
παλεύουνε δυὸ στοιχεῖα ἐξίσου ἀγνά καὶ ἀσυνείδητα
ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά ὁ κριτικός, ὁ ἀντικειμενικός, ὁ ὑπο-
μονετικός, ὁ ἐπίμονος καὶ δύσκολος στιχοπελεκτητής,
ὁ ἀσκητικός μελετητής τῆς Κερκύρας· ἀπὸ τὴν ἄλλη
τῆ μεριά ὁ ἀψύς, ἀλλὰ καὶ βαρετὸς Ζακυνθινός, ποῦ
εὐκολ' ἀνάφτει κ' εὐκολώτερα κορώνει, ποῦ δὲν πη-
γαίνει πέρα ἀπὸ τὰ σχέδια κ' ἀπὸ τὰ καθαρίσματα· ὁ
ζακυνθινὸς ἀπὸ τὸν ὁποῖο, καθὼς ὀητὰ ὀμολογεῖ συν-
τοπίτης ἱστοριογράφος τοῦ λαοῦ ἐκείνου, «λείπει ἡ
ἐπιμονὴ εἰς μακρόχρονίους καὶ δυσκόλους ἐπιχειρή-
σεις.»¹ Ὁ πρῶτος ἤθελε νὰ χτίση παλάτια· ὁ δεύτε-
ρος δὲν ἔφτασε ν' ἀραδιάση παρὰ κομμάτια.

B'.

Ἐδῶ κ' ἑκατὸ χρόνια, 'ς τὴ σκλαβωμένη πέρα ὡς
πέρα τότε πατρίδα, δύο ποιητῶν ὀνόματα, πρῶτα
πρῶτα, μᾶς παρουσιάζονται ὡς τὰ πλέον ἐπίσημα· ὁ

1. Π. Χιώτου. Περὶ τῆς ποιήσεως τῶν Ζακυνθίων.
'Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη' 1868.

Δαπόντες καὶ ὁ Ῥήγας. Οἱ φιλολογικοὶ κύκλοι τῆς
ἐποχῆς πολὺ τὸν πρόσεχαν, καθὼς φαίνεται, τὸν
πρῶτο· ἡ «Ποιητικὴ» τοῦ Μπογδάνου, τυπωμένη 'ς τὴ
Βιέννα, τὸ 1819, γεμάτη ἀπὸ στίχους του εἶναι. Ὁ
Δαπόντες, τόσο πεζολόγος ὅσο καὶ πολυγράφος, δὲν
ἔχει καμὴν ἀξία ποιητικὴ.¹ Ἀσυγκρίτως βαδύτερα
φερμένος μέσα 'ς τὴ συνείδηση τοῦ Γένους, ὁ Ῥή-
γας· ὅμως τὸ μέγαλο ἠρωϊκὸ αἰσθημα τοῦ θαυματουρ-
γοῦ τραγουδιοῦ του δὲν τὸ σημαδεύει μὲ τὴν ἄσβυ-
στη σφραγίδα τῆς ἡ Φαντασία, καὶ δὲν τοῦ ὀίχνει τὸ
μαγνάδι τῆς ἡ Τέχνη. Ὑστερα ἔρχονται ὁ Μακεδο-
νίτης Χρηστόπουλος καὶ ὁ Ἡπειρώτης Βηλαρᾶς· ὁ
ἕνας μὲ τὰρχοντολογία τῆς Πόλης καὶ τῆς Βλαχιάς,
ὁ ἄλλος μέσ' 'ς τὰ Γιάννενα, κάτου ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ
λύκου· μορφωμένοι καὶ οἱ δύο, τεχνίτες τοῦ στίχου,
μὲ κάποια γνώση καὶ χάρη, πιστοὶ τῆς ζωντανῆς μας
γλώσσας· μ' ἐκείνη τραγουδοῦνε, φυσικά, καὶ γιὰ
κείνη πολεμοῦν, καὶ τὰ πρῶτα λιθαράκια κουβαλοῦνε
γιὰ ἕνα χτίσιμο. Ἡ Ποίησή μας χτίζεται· ἡ Ποίηση
ποῦ γίνεται ἀπὸ μιᾶς ἀτομικῆς ψυχῆς προσπάθεια,
καὶ ἀνάμεσα 'ς τὰ γενικά, τούτου ἡ ἐκείνου τοῦ ἀν-
θρώπου δείχνει, θαμπὰ ἢ ζωηρά, τὰ ξεχωριστὰ ση-
μάδια. Κατὰ μέρος ἀφίνω τὰ δημοτικά μας τραγού-
δια, τὴν πολὺ πιδ ἀρχαίαν ἢ ὅσο δείχνηται, τὴν ἀθά-
νατη πηγὴ γιὰ κάθε μας ποίηση· τὰ τραγούδια ποῦ
ἀπὸ κείνα, θεληματικά ἢ ἄθελα, δὲν ἡμπορεῖ παρὰ

1. Καισάριος Δαπόντες (1705—1785). Τελευταῖον ἀκόμα
σὲ βιβλίον ἐνὸς Ρωμοῦνου ὀνομάζεται «ἀηθῶν τοῦ 18ου
αἰῶνος».

νά ποτισθῆ και τὸ ἀτομικὸ τραγούδι, ἐκτὸς ἂν δὲν εἶναι τραγούδι, ἀλλὰ στιχουργημένος, ἄνοστα ἢ νόστιμα, πεζὸς λόγος. Καὶ τότε, καθὼς και ἀπὸ καιρὸς προτῆτερα, ἀνθιζε τὸ δημοτικὸ μας τραγούδι σὲ βουνά μας και σὲ κάμπους μας· μοναχὰ δὲν εἶχε μοσκοβολήσει ἀκόμα καμιά δυνατὴν ἑλληνικὴ διάνοια· δὲν εἶχε ἀκόμα ἀστράψει 'ς τὴν ἔθνικὴ συνείδηση τὸ πολὺ τῆς ὁμορφιάς του· τὸ ἐθαύμαζαν οἱ ξένοι, προτοῦ νὰ ὑπομιασθοῦνε τὴ σημασία του οἱ δικοὶ μας· και καθὼς τυχαίνει πάντα, ἢ προσοχὴ και ἢ μελέτη τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ μᾶς ἦρθε, σὰν ἐπιστήμη και σὰ φωτισμὸς ἀπὸ τοὺς ξένους. Σύγκαιρος τοῦ Χρηστοπούλου και τοῦ Βηλαρά ὁ Σολωμὸς, εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀπὸ τὰ πρῶτα του γυμνάσματα και ἀπὸ τὰ πλάτρα τραγούδια του, ἔδειξεν ὅτι ἔχει νὰ μᾶς πῆ κάποι διαφοροεικὸ και κάποι παραπάνω ἀπὸ τὰ μικρόχαρα και μονότροπα ἐρωτοπαιγνίδια τοῦ πρῶτου, ἀπὸ τὰ μονότονα ἐρωτοπαράπονα και τὰ ἐπιγραμματικὰ περιπαίγματα τοῦ δευτέρου. Αἴσθημα και νόημα, γλῶσσα και ὄρθμος, φαντασία και τέχνη, ἀγάλια ἀγάλια πλαταίνουν, ἀνεβαίνουν, και πλουτίζονται και λάμπουν με τὸ Σολωμό. Οἱ δύο ἐκεῖνοι σὰ σκλάβοι πάντα ἀκολουθοῦν τὸ σκοπὸ τους· ὁ Σολωμὸς σὰν ἐλεύθερος. Τολμηρὰ και ἀνυπόταχτα, 'ς τὴν ἀρχὴ ἀκανόνιστα και ἀνώμαλα, και ἀτελέστερα, με κόπο και με λαχάνασμα, ἔπειτα πὸ συγκρατητά, γνωστικώτερ', ἀρμονικώτερα, γαληνότερα, πλάθει τὴ μορφὴ τοῦ στίχου ἀπὸ τὴ χάρη τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ και μαζί ἀπὸ τὴν τέχνη ποῦ ὁ στιχουργημένος λόγος κρύβει και δείχνει

'ς τὰ πλούσια ἀπὸ ποίηση ἔθνη· και μαζί γεμίζει τὴν οὐσία τοῦ στίχου με θησαυροὺς διαλεχτῶν αἰσθημάτων και μεγάλων ιδεῶν. Καὶ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, τὴ γλῶσσα ποῦ ἀκούει γύρω του ν' ἀντιλαλῆ ὀλοζώντανη, τὴ μεταχειρίζεται, χωρὶς ντροπὴ και χωρὶς κανένα συμβιβασμὸ ποῦ θὰ κινδύνευε νὰ μαράνη ἀπὸ τὴ δροσιὰ και νὰ ψαλιδίση ἀπὸ τὰ φτερά της. Δὲν ταιριάζει τὴ γλῶσσα του σύμφωνα πρὸς τὴ γλῶσσα κανενὸς κοινωνικοῦ καλοαναθερμμένου κύκλου· ἄλλα ἰδανικὰ λαμποκοποῦνε 'ς τὰ σαλόνια, ἄλλα ἰδανικὰ γυρεύει ὁ ποιητής. 'Απὸ τὴ φύση, και ἀπὸ τὸν ἀέρα ὄλον τῆς ὄλης ἑλληνικῆς κοινωνίας γραμματισμένων και ἀγράμματων παίρνει τὰ ζωντανά, τὰ πὸ σημαντικὰ στοιχεῖα τῆς ἔθνικῆς γλώσσας, και καλλιτεχνικὰ σφυροκοπεῖ τὴ δική του. Κάνει ὅ,τι κάνουν ὄλοι οἱ δυνατοὶ τεχνῖτες τοῦ λόγου, μάλιστα ἐκεῖνοι ποῦ πρωτοστατοῦνε 'ς τὴ γέννηση τῶν ἔθνικῶν φιλολογιῶν. Κάνει ὅ,τι ὁ ἴδιος ὑπονοεῖ 'ς τὸ «Διάλογό» του· πρῶτα ὑποτάσσεται 'ς τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, γιὰ νὰ τὴν ὑποτάξῃ και αὐτὸς με τὴ σειρά του. Δὲν παραδέχεται τὴν παράλογον ἰδέα πῶς γιὰ νὰ γράψῃ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ πρέπει και με τοῦ λαοῦ τὰ νοήματα νὰ σκεφθῆ· ποῦ ἀκούστηκε πῶς ὄσοι μιλοῦνε τὴν ἴδια γλῶσσα θὰ εἰπῆ πῶς ἔχουνε τὴν ἴδια μόρφωση, και ὄμοια στοχαζονται! Σὲ μιὰ κριτικὴ του ὁ Τρικούπης γιὰ τὸν «Ἕμνο τῆς Ἐλευθερίας», δημοσιευμένη μόλις πρωτοφάνηκεν ἐκεῖνος, γράφει: «Ἡ εὐρυχωρία τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ ἐπλάτυνε και αὐτὰ τὰ στενὰ ὄρια τῆς κοινῆς μας γλώσσας, τὴν ὄποιαν και ἀνέβασεν εἰς τὰ ὕψη τῶν ιδεῶν του». Συγ-

κρίνατε τὴ σχεδὸν σύγχρονη «Ὁδὴν πρὸς τοὺς Ἑλληνας» τοῦ Ῥίζου Νερουλοῦ μετὸν «Ὑμνο πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν»· τὸ ἴδιο θέμα καὶ τὰ δυὸ ποιήματα μετὸν ἴδιο ἐνθουσιασμὸ ξετυλίγουν καὶ πρὸς τὸν ἴδιο σκοπὸ βλέπουν· ὅμως ὁ πατριωτικὸς ἐνθουσιασμὸς τοῦ πρώτου, μετὸ ὄργανο μιᾶς γλώσσας ξεκαθαρισμένης σχολαστικῆς, βρίσκει μιὰ ψόφια ζωὴ σὲ μιὰν ἀχρωμάτιστη ποιητικὴ μετριότητα· ὁ πατριωτικὸς ἐνθουσιασμὸς τοῦ δευτέρου μετὸ ὄργανο μιὰ γλώσσα τοῦ πιὸ ἀκαλίνωτου καί, συχνὰ πυκνά, τοῦ πιὸ ἀκανόνιστου χυδαῖο μῦθου, γεννάει μιὰ μεγαλοφάνταστη ποίηση. Μπορεῖ νὰ μὴν ἔχη νὰ κάμη καὶ πολὺ τὸ ὄργανο· πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἡ Φαντασία· φαντασία ἐπιτήδειον μονάχα στιχοπλόκου ἔς τὸν ἕνα, μεγαλόχαρου ποιητῆ ἔς τὸν ἄλλο. Ὅμως ἡ γλώσσα τοῦ μεταχειρίζεται ὁ ποιητῆς εἶναι κάτι περισσότερον ἢ ὄργανο· εἶναι ὁ Λόγος. Θέλουνε μερικοὶ νὰ εἰποῦν: ὁ Σολωμὸς ἔγραψε τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, **γιατὶ** δὲν καλογνώριζε τὴ γλώσσα τῶν γραμματισμένων· ἢ ἀνάγκη τὸν ἔκαμε. — Δὲν εἶναι ὀρθὴ τέτοια σκέψη. Ὅση προσοχὴν ἔρριξε καὶ ὄση μελέτη ἔξοδεψεν ὁ Σολωμὸς γιὰ νὰ γίνῃ κύριος τῆς γλώσσας τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ γιὰ νὰ τὴ μεταχειρίζεται πλέον ἄνετα πρὸς κάθε τι, τόση φροντίδα μποροῦσε νὰ ξοδέψῃ καὶ ἄλλη τόση προσοχὴ νὰ ὀρίξῃ ἔς τὴ μελέτη καὶ ἔς τὸ δούλεμα τῆς ἄλλης γλώσσας. Καὶ ὅμως δὲν τὸ ἔκαμε. Καὶ μόνο τὸ ὅτι παραμέρισε τὴν καθαρεύουσα καὶ τράβηξεν ἴσα πρὸς τὴν γνώση καὶ πρὸς τὴ μόρφωση τῆς δημοτικῆς μας, θὰ εἴπῃ ὅτι **κάποια** βαθεῖαν ἀφορμὴ θὰ εἶχε, νοῦς ὡς ἐκεῖνος,

πρὸς τέτοιο φέρεσιμο. Σὲ προτιότερο καιρὸ λύπη-κοινῶς, προξενούσε, πῶς ποιητῆς σὰν τὸ Σολωμὸ ἔγραψε τὰ ἔργα του σὲ τέτοια γλώσσα. Τώρα ταίριαζει νὰ λέμε γιὰ τὸ Σολωμὸ ὅτι ἕνας ἀγγλος βιογράφος τοῦ Δάντη γιὰ κείνον εἶπε: «Τὸ ὅτι διάλεξε τὴ γλώσσα τὴ δημοτικὴ εἶν' ἐν' ἀπὸ τὰ σημάδια τῆς ὑπεροχῆς του· μ' ἐκείνη μπῆκε ἔς ἕναν κόσμον ἀπέραντο, σὰν ἐκεῖνο ποῦ ἀνακάλυψεν ὁ Κολόμβος».¹

Τὰ πρῶτα, τόσο λιγοστά, τραγούδια του, δὲ θυμίζουνε τοὺς κάπως ψυχροὺς ἀνακρεοντισμοὺς τοῦ Χρηστοπούλου· καὶ ἂν ὁ σατυρικός Βηλαρᾶς βαραίνει κάποτε ἴσα, ἢ καὶ πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸ σατυρικὸ Σολωμὸ,² ὅμως ἀγνάντια ἔς τὰ βουκολικὰ καὶ ἔς τὰ ἐρωτικὰ τραγούδια τοῦ Σολωμοῦ κάπως θαμπὰ τὰ ἀνάλογα τοῦ Βηλαρᾶ· ἂν κ' ὀλιγώτερο προσεχτικὰ στιχορρηγμένα, ἔχουνε κάτι πιὸ φυσικὸ καὶ δροσερό, πιὸ σοβαρὸ καὶ συγκινητικὸ. Ἀπὸ τὸν «Ὑμνο», «τὸν πρῶτο γνήσιο καρπὸ τῆς Ἑλληνικῆς φαντασίας ὕστερ' ἀπὸ εἴκοσιν αἰῶνες τοῦ μαρasmus της», καθὼς τὸν εἶπεν ὁ Πολυλάς, ἀπὸ τὸν «Ὑμνο» κ' ἐκεῖθε δὲ βρίσκεται **κάποια** συγγένεια πρὸς παραβολὴ μετὰ τὰ προτιότερα ἢ μετὰ τὰ σύγχρονα ἔργα. Καὶ μὴ ξεχνοῦμε πῶς μῆτε ὁ «Ὑμνος», μῆτε ὁ Θρηῆνος τοῦ Μπαίρον, μῆτε ἡ

1. Dante τοῦ Symonds.

2. Τὴ σατυρικὴ δύναμη τοῦ Σολωμοῦ πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσομε καὶ ἔς τὴ λυρικὴ ὀργὴ τῶν ὕμνων του καὶ αὐτοῦ τοῦ «Λάμπρου». Συχνὰ πυκνά ἢ σάτυρα τὰ ὠραιότερά της κομμάτια δείχνει ὄχι τόσοσὸν ὡς εἶδος ξεχωριστόν, ἀλλ' ὡς ἕνα μέρος ἀξεχώριστο τοῦ μεγάλουστομου λυρισμοῦ.

«Τρελλή μάνα», μήτε τὰ «Δύο ἀδέρφια», μήτε τοῦ «Λάμπρου» τὰ πιὸ τελειωμένα κομμάτια, μήτε κι αὐτὴ ἡ «Φαρμακωμένη» εἶναι ἀψευγάδιαστα καλλιτεχνήματα, ὅσο πρωτότυπα καὶ δυνατὰ κι ἂν εἶναι. Ὁ Σολωμὸς δὲν εἶναι ποιητὴς ἀδιὰπτωτος. Ὁ ἀρχαῖος τεχνογράφος κάπως ξέρει τί λέει: «Τὰς μὲν ταπεινάς καὶ μέσας φύσεις διὰ τὸ μηδαμῆ παρακινδυνεύειν, μηδὲ ἐφίεσθαι τῶν ἄκρων, ἀναμαρτήτους ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ἀσφαλεστέρας διαμένειν, τὰ δὲ μεγάλα ἐπισηφάλη γίνεσθαι δι' αὐτὸ τὸ μέγεθος.»¹ Ὁ «Ὑμνος». Μέσα του ἡ ἐπικολυρικὴ φαντασία φέρνεται ἀπὸ πῆδημα σὲ πῆδημα κι ἀπὸ φτερούγιασμα σὲ φτερούγιασμα ἀνυψώνεται· κι ἀντιλαλεῖ σαλπίσματα καὶ κελαδήματα. Θρησκευτικὴ, δηλαδὴ ἡ πιὸ ἄδολη ποιητικὴ, ἰδέα ἐμψυχώνει τὸ ποίημα· ἡ Ἐλευθερία, θεὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ κακοῦ, ἡ Διχόνοια. Τὰ πράγματα ἀγγαντεύονται μακροῦν καὶ ἀπὸ ψηλά· σχεδὸν καμιὰ προσωπικὴ, ἀνεκδοτικὴ, σὰ δημοσιογραφικὴ λεπτομέρεια, καθὼς ἐκεῖνες, ποῦ ἀργότερα, ὕστερ' ἀπὸ τὸν Κάλβο καὶ ἀπὸ τὸ Σολωμό, τὴν ποίησίν μας θὰ τὴν κατεβάσουνε 'ς τὸν τόπο μιᾶς στιχουργημένης πολιτικῆς χρονογραφίας. Μονάχα κάποιες κορφές τοῦ ἡρωϊσμοῦ δείχνονται, καὶ τονίζονται τὰ πιὸ σημαντικὰ σημεῖα τῆς πάλης· ἡ Τριπολιτσά· τὸ Μισολόγγι· ὁ Ἀχελῷος· ἡ Ἁγία Σοφία. Τὸ μόνο τοῦ ἀτόμου παρουσίασμα «ὁ ἀδερφὸς τοῦ Φεγγαριοῦ»· ὁ Πατριάρχης. Ὁπου ἡ Ποίηση κρατεῖται 'ς τὰ ταιριασμένα της ὕψη, ἐκεῖ καὶ ἡ γλῶσσα ταιριαστὰ ὕψηλῃ. Ἀρμονικὰ

1. Διονυσίου ἢ Δογγίνου «Περὶ Ὑψους».

δεμένα τὸ νόημα καὶ ἡ φράση· βλέπει κανεὶς πῶς πραγματικὸ ξεχώρισμα, 'ς τὰ ὠραῖα ἔργα, μορφῆς καὶ οὐσίας, δὲν ὑπάρχει· πῶς ἡ σκέψη παίρνει μιὰν ὕλικὴ ὁμορφιά, γίνεται χειροπιαστή· καὶ πῶς ἡ ἐκφραση εἶναι κάτι τι οὐσιαστικὸ καὶ πνευματικὸ. Στὴν ὁμορφιὰν ἀγνάντια, δὲ λέμε: —Τί ὠραιότερη ποῦ θὰ ἦταν, ἂν ἦτανε κάπως ἀλλιότικα κατωμένη! — Λέμε: —Τι ὠραία ποῦ εἶναι! δὲν ἤμποροῦσε νὰ ἦταν ἀλλιότικα! Στοχασμοὺς ἀνάλογους μᾶς φέρνει τὸ διάβασμα τῶν τετραστίχων τοῦ Ὑμνου. Ὁχι ὄλων. Γιατί τὰ σημάδια τοῦ βιαστικοῦ καὶ τοῦ ἀπροετοίμαστου, γιατί ἡ εὐκολία τοῦ αὐτοσχεδιαστῆ ξεμυτίζουν ἐδῶ κ' ἐκεῖ. Συνταράζεται κάπου τὸ σεμνὸ θρησκευτικὸ ὕφος ἀπὸ τὸ θόρυβο τῆς Πολιτικῆς· κάπου ἀνακατώνεται 'ς τὸ ξεχείλισμα τοῦ λυρικοῦ ἢ ὄητορικῆ περισολογία. Ἐκεῖ καὶ ἡ γλῶσσα χάνει τὴ συμφωνία της μὲ τὸ Λόγο, καὶ 'ς τὸ νοῦ ποῦ ἐμπνέεται δὲν ὑπακούει τὸ χέρι ποῦ γράφει. Ὁ τεχνίτης ξέρει ἀκόμα νὰ τολμᾷ, μὰ δὲν ξέρει νὰ ξεδιαλέξῃ. Τὰ ἀτοπήματα τοῦτα, λιγοστά, ἀραιά, καὶ ἀσήμαντα 'ς τὸν Ὑμνο, ξαναφαίνονται πυκνερότερα καὶ ζωηρότερα 'ς τὸ ποίημα γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Μπαίρον. Ὁ ποιητὴς, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ λυρικὸ μεθύσι τοῦ πρώτου Ὑμνου φιλοδοξεῖ νὰ τραβήξῃ ἀκόμα παραμπρός, νὰ πυκνώσῃ καὶ νὰ δυναμώσῃ τὸ τραγούδι του, νέες χορδὲς νὰ τεντώσῃ 'ς τὴ λύρα του. Δὲν τὸ κατορθώνει, καθὼς τὸ ἤθελεν. Ἐδῶ κ' ἐκεῖ καμιὰ ἑκατοστάδες στίχοι, ἀσύγκριτοι. Ἐστὸς ἄλλους δείχνεται πιὸ πολὺ ἀπὸ τὴ δύναμή του, ἡ παραζάλη του καὶ ἡ στενοχώρια. Ἀπληστα γυρεύει νὰ κλείσῃ ὅσο μπορεῖ πιὸ

ἄφθονα νοήματα ἔς τοὺς ὀλιγοσύλλαβους τροχαίους του. Καὶ νοήματα καὶ λόγια, μέτρο καὶ ρίμες, κουράζονται καὶ ἀγκομαχοῦνε καὶ κινδυνεύουνε νὰ πάθουν ἀσφυξία· τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ καθολικὰ πνίγονται μέσα ἔς τὰ μερικὰ καὶ ἔς τὰ χρονολογικὰ. Ἡ ἁρμονία λείπει. Δὲ λέμε πλέον : Τί ὠραία ποῦ εἶνε ! δὲ μπορούσε νὰ ἦταν ἀλλιότικα ! Λέμε : Τί ὠραία ποῦ θὰ ἦταν ἂν ἦταν ἀλλιότικα ! Ἡ γλῶσσα εἶν' ἐκεῖ ὄχι σὰν πρόσωπο, ἀλλὰ σὰ φόρεμ' ἀνθρώπου ποῦ ἀγωνίζεται νὰ τὸ βάλῃ, καὶ τοῦ εἶναι ἢ πολὺ πλατὺ καὶ δὲν τοῦ πᾶει, ἢ πολὺ στενὸ καὶ τοῦ σκίζεται. Ὀνόματα καὶ λόγια, σόλοικα ἢ βάρβαρα, κακοσκημάτιστ', ἀχτένιστα, δυσκολοπροχώρητα, κακοδιάλεχτα, κακοπρόφερα. Γλῶσσα ποῦ χαλαεὶ τάγνὰ δημοτικὰ στοιχεῖα, ποῦ δὲν τοποθετεῖ, καθὼς καὶ ὅπου πρέπει, τὰρχαῖα, ποῦ ἐδῶ βιάζει, κ' ἐκεῖ ἀνθαίρετ' εἶναι. Στὴν «Ἱστορία» του «τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας» ὁ Κρουμπάχερ παρατηρεῖ : «Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἐξεδικήθη διὰ τὴν ἐπίσημον ἀποπομπὴν τῆς ἐκ τοῦ πεζοῦ λόγου, εἰσχωρήσασα κρυφίως εἰς τὰ κείμενα. Ἀκούσῃαι κοινολογία εὐρίσκονται εἰς πᾶσαν τὴν ἀπὸ τοῦ βου μέχρι τοῦ 15ου αἰῶνος πεζογραφίαν.» Ἐδῶ μπορεῖ κανεὶς νὰ πῆ πῶς ἡ καθαρῆς θέλησε νὰ ἐκδικηθῆ τὸν Ποιητῆ, γιατί τόσο σκληρὰ τὴν ἔδιωξεν ἀπὸ τὴν Πολιτεία τοῦ στίχου.

Στοὺς μεγάλους, σὰν τὸ Σολωμό, τὰ παθήματα, μαθήματα καὶ τὰ σκοντάματ' ἀφορμὲς πρὸς νέους ὀρμητικώτερους δρόμους. Ὁ Λάμπρος τοῦ βυρωνίζει, ὅπως θὰ βυρωνίσῃ ἀργότερα ὁ Ἀλή-πασας τοῦ Βαλαωρίτη. Ἀνθρωπος μὲ ψυχὴ μεγάλη καὶ μὲ κα-

κούργα ζωὴ· γενναῖος ἀρματολὸς τῶν πολέμων καὶ ξελογιαστῆς τῶν ἀθῶων παρθένων· τέτοια ἢ ψυχολογία τῶν βυρωνικῶν ἡρώων. Ὅμως ὁ βυρωνισμὸς τοῦ ποιήματος, πῶς πολὺ ἐξωτερικὸς, δὲ σφραγίζεται ἀπὸ τὴν πορφυρῆ βούλα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ. Ὅτι ἔς τὰ ἔργα τοῦ Μπαίρον εἶναι βγαλμένο ἀπὸ κομμάτια αἱματοστόλαχτα τῆς ζωῆς του, δὲν εἶναι ἔς τὸ Σολωμό παρὰ σταθμὸς τεχνίτη ποῦ τραβάει στοχαστικὰ πρὸς τὴν ἀντικειμενικότητα πρὸς τὸ νόημα τῆς τέχνης. Ὅμως ἀκόμα τὸν κρατεῖ δεμένο τὸ πάθος, ἔξω ἀπὸ τοὺς ὀλογάληνους ὀρίζοντες τοῦ Λόγου. Σφοδρὸ πάθος ὑπερτραγικὸ καὶ ἐξαγνιστικὸ ποῦ δείχνεται μὲ τὴν κατάπληξη τοῦ ὄραματος. Μιὰ πνοὴ ἀπὸ τρικυμία Αἰσχύλεια σὲ ἑνθμὸν ἄξιο τοῦ Δάντη. Τὸ θέμα τοῦτο, ξεδιπλωμένο ἀπὸ ποιητὴ φτωχότερα προικισμένο, μπορούσε νὰ γεννήσῃ κάποιο μελοδραματικὸ μυθιστόρημα. Ἡ πλούσια φλέβα τοῦ ποιητῆ γλύτωσε ἀπὸ τὸν κίνδυνο. Καὶ ἴσως εἶν' εὐτύχημα ποῦ καὶ τοῦ «Λάμπρου» ἀποσπάσματα μόνον ἄφησε. Μέσα σ' αὐτὰ, μὲ τὸν καινούριο ἐκφραστικώτατο ρυθμὸ τῆς ἑνδεκασύλλαβης ὀ τ τ ἄ β α ς ἢ Ποίηση δείχνει συγκεντρωμένη εἰς τὰ καθέκαστα τὴ θεία τῆς ἀλήθειας, καὶ ἡ κοινὴ γλῶσσα θαυματουργεῖ. Καὶ ὅπως, μέσα ἔς τὰ πρῶτα τοῦ γυμνάσιου, καὶ ἡ ἀγάπη καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος μοιάζουσι τῆς Αὐγούλας καὶ τοῦ Ἀνθοῦ τῶν «Δυὸ ἀδερφίων», εἶναι σὰν παιδάκια ποῦ βυζαίνουν ἄνετ' ἀπὸ τὸ μαστὸ τῆς μεγάλης μητέρας, τῆς καθαρῆς καὶ ὀλόφωτης ἐλληνικῆς Πλάσης· ὅπως ἔς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ «Λάμπρου» τὸ πάθος πηγάζει ἀπὸ τὰ ἔγκατα κάποιου κόσμου τρομαχτικοῦ καὶ ξα-

ναγυρίζει πρὸς ἐκεῖνον, — ἔτσι σὲ ἄλλα, 'ς τὰ νεώτερα ποιήματα καὶ κομμάτια, σὰν τῆ «Μοναχί», τῆ «Φαρμακωμένη 'ς τὸν Ἄδη», κάποια ἄλλα χωρὶς ὄνομα καὶ ἀρχὴ καὶ τέλος, σὰν τὸν «Πόρφυρα» καὶ σὰν τὸν ἀξιοθαύμαστο «Κρητικό», τὰ αἰσθήματα, τὰ πάθη καὶ τὰ νοήματα, ποῦ ἀναβρῦζουν ἀπὸ κόσμους ἰδεατοῦς καὶ πρὸς ἐκεῖνους ἀγωνίζονται νὰ ξανασηκωθοῦν, ντύνονται μὲ κάποια κάλλη πνευματικὰ καὶ ὑπερούσια, ποῦ θὰ θυμίζουν κάτι ἀπὸ τὴ χάρη καὶ ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν ἀγγλων ποιητῶν σὲ ὅσους γνωρίζουν, ἐννοοῦνε καὶ ἀγαποῦν τὰ ἔργα τους. 'Στους περισσότερους στίχους τοῦ «Κρητικοῦ» ὁ δεκαπεντασύλλαβος λαχταρίζει ἀπὸ ἓνα τέτοιο πλάτος κυματιστοῦ καὶ ἀπὸ μιὰ τέτοια μουσικὴ λεπτότητα, σύμφωνα μὲ τὴν ὑπερκόσμια ψυχὴ ποῦ θέλει νὰ χωρέσῃ μέσα του, ὥστε μοναδικὸ τότε παραδείγμα 'ς τὴ νέα μας ποίηση, καὶ ὡς τὴν ὥρα δυσκολοσύγκριτο ἀπομένει ὁ στίχος τοῦ «Κρητικοῦ.» Καὶ μέσα 'ς τὰπομεινάκια τῶν «Ἐλευθέρων πολιορκημένων», παρακολουθοῦμε τὸ ξετύλιγμα, τὸ δυνάμωμα, τὸ ἀνέβασμα καὶ τὸ θρίαμβο τῆς Σολωμικῆς Τέχνης. Ὁ ποιητὴς μένει πάντα πατριώτης ποιητῆς, καθὼς καὶ 'ς τὸν Ὕμνο· ἔξακολουθεῖ νὰ νὰ ἐφαρμόζῃ τὸ πρόγραμμά του: «Κλειῖσε μέσα σου τὴν Ἑλλάδα» κτλ. Μόνον ὁ ἀφελῆς τραγουδιστῆς ἔγινε φιλόσοφος ποιητῆς· ὁ αὐτοσχεδιαστῆς, σμιλευτῆς τοῦ στίχου.¹ Τὸν ἔξασύλλαβον ἀμ-

1. Περιέργω μοιάζει ὁ δρόμος ποῦ τράβηξεν ὁ μέγας ποιητῆς τῶν Πολωνῶν Mickiewicz συνομήλικος τοῦ Σολωμοῦ, (εὐκόλα ἐπηρεαζόμενος καὶ ἐκείνος ἀπὸ διαφόρους τρανοῦς διδασκάλους), ἀπὸ τὴν αὐτοσχεδιαστικὴ ξεγνοιασιὰ 'ς τὸν ἐπίμονον ἀγῶνα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐντέλειας τοῦ στίχου.

φίβραχυν ἀκολουθεῖ ὁ ἐθνικός μας δεκαπεντασύλλαβος· καὶ αὐτὸς δοκιμάζεται ἀράδα ἀράδα σὲ ὅλους τοὺς τρόπους, τοὺς τόνους, τὰ τσακίσματα, τὶς ὁμορφιὰς ποῦ μπορεῖ καὶ δέχεται μέσα του. Στὴν ἀρχή, μὲ τὴ συνίζηση καὶ μὲ τὴ ῥίμα· πῶς εὐλύγιστος, πῶς κυματιστός, πῶς ἀέρινος· ἔπειτα, ὅσο δυναμώνει 'ς τὴ συνείδηση τοῦ ποιητῆ ἢ ἰδέα τοῦ ἀντικειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀπρόσωπου 'ς τὴν τέχνη του, καὶ ἡ φιλοδοξία νὰ συμβιβάσῃ τὴ γερμανικὴ τοῦ νοήματος βαθυσυμφωνία πρὸς τὴν ἑλληνικὴ φωτεινότητα τῆς μορφῆς, 'τόσο ὁ δεκαπεντασύλλαβος ἀπὸ μουσικώτερος γίνεται πλαστικώτερος· ἡ συνίζηση λείπει σχεδόν, γιατί δίνει τοῦ στίχου κάτι μελωδικὰ λιγερό καὶ ἀπαλό, καὶ ὁ ποιητῆς θέλει τὸ στίχο του σφιχτόδετο σὰ δαχτυλίδι, καὶ σκληρὸ σὰν πετρένιο ἀνάγλυφο· ἡ ῥίμα φεύγει καὶ αὐτῆ· γιατί ἡ ῥίμα, σημάδι μαλακὸ καὶ ὑποκειμενικό, σὰν ἀντίλαλος τῆς ψυχῆς ποῦ γυρίζει πίσω 'ς τὸν ἑαυτὸ της, καθὼς τὴν ἐξηγεῖ 'ς τὴν «Ποιητικὴ» του ὁ Ἑγελος, ὅταν δὲν εἶνε χοντροὸ κουδούνισμα, «ἀνάξια τῆς ὑψηλῆς στιχουργίας», καθὼς τὴν χαρακτηρίζει ὁ Μίλτον, ἡ ῥίμα δὲν ἔχει τόπο 'ς τὴ σοβαρὴ δωρικὴ μεγαλοπρέπεια τῆς νέας τέχνης του. Ὁ ἴδιος ὁ λυρισμός, ἀπὸ ἔσσκεπος, ἐκφραστικὸς καὶ ῥητορικός, γίνεται ὑπονοητικὸς καὶ συμβολικός. Ὁ ποιητῆς δὲν ξεχωρίζει τὴν ἀτομικὴ ψυχὴ ἀπὸ τὴν καθολικὴ ψυχὴ ποῦ τὴ σταλάζει. Ὁ πολεμιστῆς ποῦ «ἀγροῖκα μέσα τὴν καρδιὰ μεγάλη καὶ τὴ θλίψη», ἡ γυναῖκα ποῦ

1. Κάτι πολὺ ἀνάλογο μᾶς φέρνει 'ς τὸ νοῦ ἡ ἐργασία τοῦ ζωγράφου Γύζη καθὼς μᾶς τὴν παρουσιάζει, 'ς τὸ βιβλίον τοῦ ἐφιλοτέχνησε, ὁ κ. Δ. Κακλαμάνος.

παρακαλεῖ τὸν Ἄγγελο νὰ τῆς δώσει φτερά, ἢ περιπαίχτρα σάλπιγγα, ὁ χορὸς τοῦ Ἀπρίλη μὲ τὸν Ἔρωτα, οἱ πιὸ δροσερὲς ἀπὸ τὰ φυσικὰ εἰκόνες μὲ τὰ πιὸ μεταφυσικὰ σύμβολα ταιριάζουν. Καὶ τὰ μεταφυσικὰ φτερὰ «σφυροκοποῦνται ἔς τὸν ἀνοιχτὸν ἀέρα», καθὼς τὰ φτερὰ τῆς ἠρωίδας του, σὰ νὰ θέλουνε νὰ πλάσουν ἕνα φυσικὸ κόσμον. Ἡ ποίησή του, καθὼς τὴν οἰκονομεῖ ἔς τὰ γενικὰ καὶ ἔς τὰ καθέκαστα, μακρεια ἀπὸ κάθε ἄμεσο κοινωνικὸ σκοπὸ, εἴτε γιὰ νὰ συγκινήσῃ τὸν πολὺν κόσμον, εἴτε γιὰ νὰ καταπέισῃ, γίνεται σκοπὸς ἑκείν' ἢ ἴδια μιλεῖ πρὸς ἕνα κόσμον ἀριστοκρατικὸ ἀπὸ «βαθεῖς καὶ γυμνασμένους», καὶ γυρεύῃ νὰ ἐκπλήξῃ.¹ Ἡ γλῶσσα, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς «Τρελλῆς μάννας» καὶ τοῦ «Θανάτου τοῦ Μπαίρον», προχώρησε σημαντικά. Χοντρὰ τὴν παραγνωρίζουν ὅσοι τὴν ὀρίζουν, δὲν ξέρω τί διαλεκτικὴ, καὶ τί ἐπτανησιακὴ, καὶ τί μιξοϊταλίζουσα! Ἡ γλῶσσα καὶ τοῦ Ὑμνου, μὲ τὴν προσπάθεια τοῦ βάζει, καὶ τῶν «Ἐλεύθερων Πολιορκημένων», μὲ ὅ,τι κατώρθωσε, δίκαιο νὰ λέγεται πανελληνία δημοτικὴ, ποιητικὴ γλῶσσα. Πρωτότυπα καὶ τεχνικὰ χωνεύει διαλεκτὰ στοιχεῖα, καὶ ἀπὸ τὰ νεώτερα καὶ ἀπὸ τὰρχαῖα ἔς τὸν κορμὸν ἀπάνω τὸ δημοτικὸ γνωστικὰ κεντρώνει τὰ διαλεκτότερα φύτρα, καὶ ἔχει τὴ ζωντανὴ πνοὴ τῆς λαϊκῆς ψυχῆς καὶ μαζί τὴ σφραγίδα τῆς πρωτοβουλίας τοῦ τεχνίτη, τῆς γλωσσοπλαστικῆς. Ἀξίζει γι' αὐτὴ νὰ εἰποῦμεν ὅ,τι τελευταῖα εἶπεν ἕνας ἐγκω-

1. Λογγίνου περὶ Ὑψους. Τὰ διαφέρει ἡ ποιητικὴ ἀπὸ τὴ ῥητορικὴ φαντασία. Ἐκπληξίς, καὶ ἐνάργεια.

μαστῆς τοῦ Ἀντρέα Chenier γιὰ τὴ γλῶσσα του : «Εὐλύγιστη καὶ καλόχη τόσο ποῦ ὅσοι τὴν πρωταγροικούσανε σταματοῦσαν ξαφνισμένοι· νέο καὶ ἀφάνταστον ὄργανον φραστικόν».¹ Καὶ δὲν ἀλλάζει μόνο ὑπομονετικὰ τὰ μέτρα τοῦ στίχου, ὅσο νάβρῃ τὸν πιὸ κατάλληλον τύπον γιὰ νὰ χύσῃ τὸ χρυσάφι τῆς ἁρμονίας του· ἀλλὰ τὸν ἴδιον στίχον ἔς τὸν ἴδιον ἑυθμὸ διορθώνει καὶ ξαναδιορθώνει, γράφει καὶ ξαναγράφει, ὅσο νὰ τοῦ ἐπιτύχῃ τὴν τελειωτικὴν μορφήν, ποῦ δὲν παίρνει πλέον ἄλλαμα. Εἶναι σὰ νὰ μᾶς λέῃ ὁ φιλόσοφος καλλιτέχνης : Χτενίζω τὸ στίχον μου καὶ ὅσο μπορῶ τότε φροντίζω ἴσα ἴσα γιὰ τὴν σέβομαι καὶ ἀγαπῶ τὴν ιδέα ποῦ θέλω νὰ κλείσω μέσα του, γι' αὐτὸ ἀγωνίζομαι καὶ ιδρώνω γιὰ νὰ τὴν εἰπῶ κατὰ πῶς τῆς πρέπει ὅσο μπορῶ πιὸ ἄσφογα. Τὸ αἶσθημα δὲν ἔχει νὰ πάθῃ τίποτε ἀπὸ τέτοιας λογῆς φροντίδα· γιὰ τὴν αἰσθάνομαι βαθύτερα, γι' αὐτὸ καὶ ὑπομονετικώτερα συλλογίζομαι!² — Ὁ Σολωμὸς δὲν εἶναι ποιητῆς τῆς κ α ρ δ ι ᾶ ς, κατὰ τὴν καθιερωμένη ἔς ἡμᾶς ἐδῶ ἐπιπόλαια φράση· ὁ χοιρικὸς νοῦς ἐργάζεται μέσα του σιμὰ ἔς τῆς φαντασίας τὴ δύναμη· τὸ αἶσθημά του χορτάτο εἶναι ἀπὸ διάνοια. Μήπως τὸ ζευγάριμα τοῦτο τῆς ἐμπνευσμένης μαζί καὶ τῆς ξεδιαλεγμένης ἐργασίας δὲν εἶναι τὸ γνώρισμα τοῦ μεγάλου τεχνίτη; Μήπως τὸ εἶδωλον τῆς σκέψης καὶ τῆς εὐαισθησίας τῆς σύγχρονης, ὁ Νίτσε, δὲν εἶπε τὰ ἐξῆς; «Ἡ ιδέα

1. Rertheroy. Eloge de André Chénier. Paris 1900.

2. Σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦτη, ὥραϊα μιλεῖ ἔς τὸ τελευταῖον τοῦ βιβλίου ὁ Sully Prudhomme. Testament pratique. Paris 1900.

τοῦ ποιήματος δὲν πέφτει ἀπὸ τὸν οὐρανό, σὰν ἀπὸ θεία χάρις. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ἢ φαντασία τοῦ ἀγαθοῦ καλλιτέχνη γεννάει, ἀνάκατα, καλά, μέτρια, κακά. Μόνο πῶς ἢ κρίσις του, ἀκονισμένη, γυμνασμένη, διώχνει, διαλέγει, συγκεντρώνει. Γνωρίζομε ἀπὸ τὰ σημειωματάρια τοῦ Μπετόβεν πῶς ἐσύνθεσε λίγο λίγο τις πρὸ μεγαλόπρεπες μελωδίες του, καὶ τις ξεδιάλεξε, σὰ νὰ εἰποῦμεν, ἀπὸ σχέδια πολλαπλά. Ἐκεῖνος ποῦ δὲν εἶναι ἔς τὸ ξεχώρισμ' αὐστηρὸς καὶ ποῦ ἀναπαύεται ἔς τὴ μνήμη του, μπορεῖ νὰ τὸ φέρῃ ἢ περίστασι καὶ νὰ γίνῃ μεγάλος αὐτοσχεδιαστῆς· ἀλλὰ τὸ καλλιτεχνικὸν αὐτοσχεδίασμα στέκεται πολὺ χαμηλὰ μπροστὰ στὴν καλλιτεχνικὴν ἰδέαν, τὴ διαλεμένη σοβαρὰ καὶ κοπιαστικά. Ὅλοι οἱ μεγάλοι ἀνθρώποι εἶναι καὶ μεγάλοι δουλευτάδες, ἀκούραστοι ὄχι γιὰ νὰ βρῖσκουνε μονάχα, ἀλλ' ἀκόμα γιὰ νὰ διώχνουνε, γιὰ νὰ κοσκινίζουν, νὰ τροποποιοῦν, νὰ συγυρίζουν¹. Τέτοια λόγια ὁ Σολωμός, αὐτὸς ποῦ ἐδῶ καὶ ἑβδομήντα ἔξι χρόνια, ἐκήρτυτε τὴν ὑποταγὴ τῆς φαντασίας καὶ τοῦ πάθους, μὲ καιρὸ καὶ μὲ κόπο, ἔς τὸ νόημα τῆς Τέχνης, θὰ τὰ ὑπόγραφε μὲ τὰ δύο του χέρια.

Κοῖμα πῶς δὲν ἔχομε παρὰ προπλάσματα καὶ σημειώματα, κομμάτια καὶ συντρίμματα, γιὰ νὰ λάβουμε καθαρὴν ἰδέαν ποῦ τραβοῦσε καὶ ποῦ ἔφτασε μιὰ τέτοια ἐργασία. Πρὸ πολὺ ἀόριστα ψυχολογικὰ παρὰ φιλολογικὰ χειροπιαστὰ μαρτύρια μιᾶς πνευματικῆς

1. Ἐκ τῆς γαλλικῆς μετάφρασης Nietzsche. Pages Choisies. Paris 1900.

φυσιογνωμίας. Καὶ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ:— Αὐτὰ ποῦ ἔγραψε καὶ δὲν ἔφρασαν ὡς ἐμᾶς· ἢ, αὐτὰ ποῦ δὲν πρόφτασε μήτε νὰ γράψῃ, μπορεῖ νὰ ἦταν ἀριστουργήματα. Ὅμως ἐμεῖς δὲν τὰ ξέρομε. Ἐκ τὸ ὄλον ἔργο τί βγαίνει τάχα; σχεδὸν τίποτε.— Βγαίνει μιὰ ξεχωριστὴ καὶ μιὰ μοναδικὴ εἰκόνα. Ἄδιάφορο ἂν δὲν εἶν' ἐκεῖνη ποῦ θὰ ἦταν ἂν τὸ εἶχαμεν ἀκέραιο τὸ ἔργο του. Τὸ ἔργο τοῦ ἀγγλοῦ ποιητῆ Κόλεριτς παρωμοιάστηκε μὲ παλάτι ποῦ δὲν τελείωσε. Τοῦ Σολωμοῦ δὲν εἶναι τάχα σὰν παραιτημένα θέμελα παλατιοῦ ποῦ δὲ χτίστηκε; ἀλλ' ἀπὸ τὸν τρόπο ποῦ εἶναι χτισμένα τὰ θεμέλια κρίνομε γιὰ τὸ παλάτι. Πάει χαμένο τὸ μέγα σύνολο τὸ οἰκοδομικὸ καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἀπ' ἀκρῆ ἔς ἀκρῆ ἐντέλεια. Ἄλλ' ἀπὸ τὸ χαμό, σὰν κάποια γαλανὰ λουλούδια ἔς τὰ χαλάσματα, ξεφύτρωσε μιὰν ἄφραστη χάρις. Κάποια νέα ποίηση ποῦ συγγενεῦει πρὸ πολὺ μὲ τὴν τέχνη ὄχι τοῦ στίχου, ἀλλὰ τοῦ ἤχου. Καὶ τὰ «Εὐρισκόμενα» τοῦ Σολωμοῦ μᾶς συγγινοῦνε πρὸ πολὺ σὰ μουσικὰ θέματα ἢ σὰν ποιήματα. Ἡ Μουσικὴ. «Εἶναι ἢ τέχνη ποῦ ἐκφράζει ἀπὸ κάθε ἄλλη καλῆτερα τοὺς ἀόριστους στοχασμούς, τὰ ἄμορφα ὄνειρα, τοὺς ἀπεριόριστους καὶ χωρὶς ἀντικείμενο πόθους, τὰ ὀδυνηρὰ καὶ μεγαλόπρεπα ἀνακατώματα καρδιᾶς ταραγμένης ποῦ ὅλα τὰ λαχταρεῖ καὶ σὲ τίποτε δὲ στέκει». ¹ Γιατί χωρὶς ἀρχὴ καὶ χωρὶς τέλος εἶναι καὶ χωρὶς ἀνταπόκριση στενὴ πρὸς τὰ μέρη τους, μᾶς γοητεύουν ὡς ὠραῖα ὄνειρα. Μᾶς φανερώνουν τὴν ὁμορφίαν ὄχι μὲ πλα-

1. Taine. Philosophie de l'art.

τειὰ καὶ μὲ χτυπητὰ ἀνακράσματα, ἀλλὰ μ' ἐκεῖνα ποῦ βαθεῖα καὶ σκεπαστὰ κρυφοψιθυρίζουν. Μᾶς παίρνουν τὸν ἄερα, ἱερὰ σὰ λείψανα, μυστικά σὰ σύμβολα. Ἡ σκοτεινάδα τους δὲν εἶναι ἀπὸ φραστικὴν ἄδυναμίαν, ἀλλ' ἀπὸ εὐγλωττία βουβή· σὰν ἓνα πρῶσωπο ποῦ θὰ σφράγιζε τὸ στόμα του, καὶ θὰ περνοῦσεν ὄλο τὸ χάρισμα τῆς γλώσσας 'ς τὴ λάμψη τοῦ ματιοῦ. Καὶ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Σολωμοῦ θυμίζουने 'ς ἔμὲ τοὺς στίχους τοῦ Sully Prudhomme γιὰ κάποια συντριμμένα ἀγάλματα τῶν ἰταλικῶν μουσείων. «Θάλεγε κανεὶς πῶς τὰ μεγάλα ἀκέφαλα τοῦτα συντριμματα δὲν ἦτανε σωστότερα καθὼς ἔβγαναν ἀπὸ τὰ χέρια ποῦ τ'ἀπλάσαν· καὶ πῶς ἔτσι ἀναγκασμένα νὰ ζοῦνε 'ς ἓνα λιγοστό, 'ς ἓνα τόσο δὰ κομματάκι πέτρας, ἢ ὁμορφιά τους φαίνεται ὁμορφώτερη, ἐρειπωμένη ἔτσι, παρ' ὅσο θὰ ἦταν ἀκέραια!»

Κάποιος ἄγγλος κριτικός,¹ σὲ μιὰ σύγκριση μετὰξὺ Δάντη καὶ Μίλτον, Ὁρκάνια καὶ Μαχαηλαγγέλου, δυὸ λογῆς βρίσκει πῶς εἶναι τὰ στοιχεῖα τοῦ ποιητικοῦ ὕψους, ἀντίθετα· ἐδῶ ἢ βασανισμένη 'ς τὰ καθέκαστα, ἢ καθαρόχρωμη ζωγραφιά· ἐκεῖ — ὅτι, κυριώτερα, πρέπει νὰ ὀνομάζεται ὕψος — ἢ μεγάλη ἀπλωμένη ἀόριστα, ὡς τὰ βάρη τοῦ Ἀπείρου, εἰκόνα· Ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά — θὰ ἐλέγαμεν — ἢ πλαστικὴ, ἀπὸ τὴν ἄλλην ἢ μουσικὴ. Ἡ, ἂν θέλετε, γνωριμότερα· τὰ κλασικὰ καὶ τὰ ῥομαντικὰ στοιχεῖα. Ὁ Σολωμὸς φαίνεται 'ς τὴν ἀρχὴ πῶς δένει κρυφῆς ἀγάπες πότε μὲ τὴ μία πότε μὲ τὴν ἄλλη Μοῦσα, πότε μὲ τίς δυὸ

1. Ὁ Symonds 'ς τὸ βιβλίον του γιὰ τὸ Δάντη.

μαζί· 'ς τὸ τέλος νικαίει ὁ ἓνας πόθος, καὶ ὁ ψάλτης τῶν «Ἐλεύθερων Πολιορκημένων» εἶναι ποιητής, γενικώτερα καὶ σημαντικώτερα, ῥομαντικὸς καὶ μουσικός. Κι ἂν εἶχαμε ὁλόκληρο τὸ ποίημα, πάλι, καὶ μὲ ὅλη τὴν προσπάθεια τοῦ ποιητῆ νὰ ὑλικοποιήσῃ τὰ πνευματικὰ μὲ κάποια δημοτικὴν ἀπλότητα καὶ κλασικὴ καθαρότητα, καὶ μὲ ὅλη τὴν πλαστικὴ σφιχτόδετη κανονικότητα τοῦ στίχου, τοῦ ποιήματος ἢ ψυχῆ μουσικὴ θὰπόμνε. Πολὺ περισσότερο τώρα, ποῦ ἔχομε κομμάτια μόνο τοῦ ποιήματος ἄναρχα καὶ ἀτελείωτα, ἢ μουσικὴ αὐτὴ ψυχὴ τραβάει πέρα ὡς πέρα ἀνεμπόδιση καὶ φανερόνεται μὲ ὅλη τῆς τὴ δύναμη. Καὶ τὸ γνώρισμα τοῦτο, ἔτσι ἀποκλειστικὰ καθὼς δείχνηται, ντύνει τώρα μὲ μιὰν ἕξαφνη νεότητα τὴν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ, ποίηση πενήντα κ' ἐξήντα χρόνων, καὶ τὴν κάνει σύγκαιρη τῆς μεγάλης ἀλλαγῆς ποῦ ἔγινε 'ς τίς ἡμέρες μας, καὶ ποῦ ἀνθεῖ καὶ ποῦ δὲν εἶπεν ἀκόμη τὸν τελευταῖο της λόγο καὶ ποῦ θέλει τὴν Τέχνη προφήτισσα τοῦ μυστηρίου καὶ τοῦ ὀνείρου καὶ τοῦ ἰδανισμοῦ, καὶ συνθέτει καθεμιά χωριστὴ τέχνη σὰν ἀπὸ κάποια ἰδιαιτέρα καὶ πνευματικὰ καὶ μουσικὰ χαρίσματα τῶν ἄλλων ἀδερφάδων τῆς. Καὶ ἀξίζει ἀκόμα νὰ σημειωθῇ πῶς ἐνῶ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Σολωμοῦ 'ς τὸ νοῦ μᾶς φέρουν τὴ σύγχρονη ψυχὴ τοῦ κοσμοπολιτικοῦ νεοιδανισμοῦ, τὰ ὠραιότερα δημοτικὰ μας τραγούδια, ποῦ, σύντομα καὶ ὀλιγόλογα, ἔχουν κάτι ἀτελείωτο, ἀπόκοτο, καὶ σκοτεινὸ καὶ δραματικὸ καὶ ἄφραστο, ἀντίθετα πρὸς τὰ δημοτικὰ τραγούδια ἄλλων ἀνατολικῶν λαῶν, κα-

θώς λ. χ. εἶναι τὰ Σερβικά, ἀπὸ τὰ πλέον ὠραία, πολύστιχα, ἐπικώτερα, μὲ μιὰν ἱστορία ποῦ ξετυλίγεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος γιομᾶτα, καθαρὰ, καὶ κάπως πεζότερα.

Γ.

Διαφορετικούς δρόμους παίρν' ἡ δόξα ἐνὸς ποιητῆ. Ἡ χωρὶς νὰ ξεχωρίζεται, καθὼς τοῦ πρέπει, τὸ ἔργο του μέσα 'ς τις καρδιές, μένει τῷνομά του στὰ στόματα. Ἡ ἀποθηκεύονται οἱ στίχοι του 'ς τὴ μνήμη τοῦ πολλοῦ κόσμου, ἀποστηθίζονται καὶ τραγουδοῦνται, καί, φυσικά, ἀλλάζονται καὶ παραμορφώνονται. Ἡ τὸ ἔργο του, σὰν ἓνα μεγάλο παράδειγμα ὁμορφιάς, καὶ τῷνομά του σὰν ἓνα σύνθημα λατρείας, βαθεῖα ζοῦνε 'ς τὴ συνείδηση τῶν διαλεχτῶν. Ἡ δόξα τοῦ Σολωμοῦ σὲ ποιὸ δρόμο νὰ βρίσκεται ; Τῷνομά του πολὺ περισσότερο γνωρισμένον ἀπὸ τὸ ἔργο του. Τὰ ποιήματά του, γιὰ νὰ μὴ ζητοῦνται συχνά, δὲν ξανατυπώνονται συχνά· εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ συνηθίζομε νὰ λέμε : δὲ διαβάζονται. Ἄν ἔλειπαν τὰ δύο τετράστιχα τοῦ Ὑμνου (ἓνας ἢ δύο στίχοι τους πέρασαν μάλιστα 'ς τὴ χώρα τῆς Παροιμίας), ἂν ἔλειπανε κάποια τραγουδάκια του, μελωδικὰ τονισμένα καὶ ἀντιλαλούμενα γλυκά, κοινωνία δὲν ἔχει μὲ τὸν πολὺν κόσμον ὁ Σολωμός· τὸ ἔργο του τὸ πρόσεξε ὁ λαὸς μόλις λιγάκι περισσότερο ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Κάλβου. Ἄν ἓνα πλήθος γλυκοτραγουδῆ τὴν Ξανθοῦλα, πρὸ πολὺ πλήθος εὐφραίνεται μὲ τὸ τραγούδι τῆς πα-

αἰγνωστης Ἀντριάννας. Ὅπως κύριο σημάδι τῆς ἀξίας ἐνὸς καλλιτεχνήματος εἶναι μιὰ σφραγίδα πνεύματος ξεχωριστοῦ ποῦ τὸ σφραγίζει, ἐσωτερικὴ σφραγίδα καὶ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τοῦ κόσμου τὴν ιδέα γύρω του, ὅμοια, γνώρισμα κύριο τῆς ἀθανασίας τοῦ καλλιτεχνήματος δὲν εἶναι ἡ ζωὴ του ἢ ἀξεχώριστη ἀπὸ τὸ θόρυβο τοῦ κόσμου· εἶναι ἡ ξεχωριστὴ ζωὴ του μέσα 'ς τὸ θαυμασμὸ τῶν διαλεχτῶν. Ἡ δόξα, ποῦ ταιριάζει 'ς τὸν ποιητῆ, ἀρχίζει ὄχι ἀπὸ τότε ποῦ τὸν τραγουδεῖ τὸ στόμα, ἀλλ' ἀπὸ τότε ποῦ τὸ πνεῦμα ἔλαβεν ιδέα καθαρὴ τῆς ὁμορφιάς του. Τὴ φιλολογικὴ συνείδηση, ποῦ προπορεύεται τῆς κοινωνικῆς, καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλες τὴν ποιητικὴ συνείδηση τῆς πατρίδος του ξύπνησεν ὁ Σολωμός. Κι ἀξίζει νὰ τὸν εἰποῦμε, καθὼς εἰπώθηκεν ὁ Σέλλεϋ, «ποιητῆ τῶν ποιητῶν». Ἀρχηγὸς ἔγεινε Σχολῆς ποῦ ἐξακολουθεῖ ποικιλότερα νὰ ξετυλίγεται. Καθεὶς ἀπὸ τοὺς μαθητάδες του χάραξεν ἢ πολεμάει νὰ χαράξῃ δικὸ του δρόμο, πλατὺν ἢ στενώτερον, ἀδιάφορο. Καθένας γνωρίζεται ἀπὸ ἓνα ξεχωριστὸ σφράγισμα, θαμπότερον ἢ ζωηρότερον. Ὅλοι, ποιὸς λίγο, ποιὸς πολὺ, φιλότιμοῦνται καὶ ἀγωνίζονται νὰ αἰσθανθοῦνε καὶ νὰ δουλέψουν τὴ Μοῦσα, καθὼς ἐκεῖνος. Κ' ἔτσι ἀποχτᾶμε τὴ νεώτερη ἑλληνικὴ Ποίηση μὲ τὴν ὄψη τὴν πλέον ἀγνή καὶ φωτόλουστη. Ἐκλείσει τὰ μάτια ὁ Σολωμός καὶ ὁ νέος χορὸς τῶν ποιητῶν ἀπὸ τὰ Ἐφτάνησα θρηνεῖ τὸ θάνατό του· βρῦση τὰ ἔλεγεια καὶ οἱ λόγοι, ἀπὸ τὸ Βαλαωρίτη, τὸν Πολυλά, τὸν Τυπάλδο, τὸ Μαρκορά καὶ τοὺς ἄλλους. Καὶ εἶνε τοῦτοι, ποῦ ἀνάφερα, μαζὶ μὲ τὸν Τσαρτσέτη καὶ μὲ τὸ Λασκαράτο, οἱ ἄμμοσι κλη-

ρονόμοι του· μαζί με τὸν ἀρχηγό, ἡ ποιητικὴ Π ο ὕ-
 λ ι α τῶν Ἑφτά Νησιῶν. Ὁ Λευκάδιος ὄραφωδὸς τῶν
 ἄρματωλῶν, ὅσο κι ἂν διαφέρει, καὶ διαφέρει πολὺ
 ἀπὸ τὸν ἀρχηγό, (ὅσο φαντάζομαι πῶς θὰ διαφέρει
 ἓνας Ροῦμπενς τοῦ χρώματος μπροστὰ ἔς ἓνα Μπο-
 τισέλλη), ὅπου δὲ στέκεται χαμηλότερά του, ἀπὸ τοῦ
 Σολωμοῦ τὸ γάλα βύζαξεν. Ἀπὸ τὴ λαμπάδα ἐκεί-
 νου φωτίζεται, κ' ἐμπρὸς τραβαίει, καὶ κριτικὸς καὶ
 μεταφραστικὸς, ὁ Πολυλάς· ὅσο κι ἂν ἐπήδησε τὰ σύ-
 νορα τοῦ κύκλου τοῦ διδασκάλου, εἶναι καὶ ἀπομέ-
 νει μαθητὴς του. Ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος ἔπαιξ' ἓνα
 σύντομο γλυκὸ κομματι σὲ λύρα τραβηγμένη μέσ' ἀπὸ
 τὰ ἄδυντα τῆς Σολωμολατρίας. Ὁ εὐγενικὸς Μαρκο-
 ρᾶς φιλοδοξεῖ μετὸν αὐλό του ν' ἀντιλαλήσῃ καὶ νὰ
 συμπληρώσῃ τὰ ὑψηλὰ καὶ τὰ μισοτελείωτα τοῦ διδα-
 σκάλου. Ὁ Τσερτσέτης δὲ δειλιάζει μέσα ἔς τὴν Ἀ-
 θῆνα, ποῦ βασιλεύει ἡ καθαρεύουσα, νὰ στιχουργῇ
 καὶ νὰ ῥητορεύῃ μετὰ ἁπλᾶ ἑλληνικά· καὶ χριστιανικά
 καὶ δημοτικά ὄνειρεύεται — ὄνειρο μονάχα, — ν' ἀνα-
 στήσῃ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα. Ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ
 παράδειγμα ἐκείνου ποῦ θέλησε τὸ ἴδιο νὰ κάμῃ μετὰ τὴ
 φλογερὴ ῥητορικὴ τοῦ «Διαλόγου», μετὰ κάποια τετρά-
 στιχα τοῦ ποιήματος τοῦ Μπαίρον, καὶ μετὰ δύο τρεῖς
 στροφὲς «τοῦ Μάρκου Μπότσαρη», ποῦ ἀξίζει νὰ
 μείνουν ἀλησμόνητες. Καὶ ὁ σατυρικὸς τοῦ Ληξου-
 ριοῦ δὲν εἶναι τόσο ξένος πρὸς τὴν πολύτροπη σο-
 λωμικὴ τέχνη ποῦ τῆς ἀρέσουνε καὶ τὰ μικρόχολα πε-
 ρίγελα τοῦ Μώμου, κάτου ἀπὸ τὴ σκέπη τῆς Μού-
 σας τοῦ Κουτούζη. Κι' αὐτὸς ποῦ ἔγραψε τὶς «Βυζαν-
 τινὲς Μελέτες» καὶ τοὺς «Κρητικὸς Γάμους», καὶ μετὰ

ὅλο τὸ ἔξαγμα τῆς λυρικῆς ἱστοριογραφίας του, κάθε-
 φορὰ ποῦ κατεβαίνει νὰ κόψῃ τὸ λουλούδι τοῦ τρα-
 γουδιοῦ, μᾶς θυμίζει πῶς προτοῦ νὰ γίνῃ δικαστὴς
 τοῦ Σολωμοῦ, ἦτανε θυμαστὴς του. Ἀκόμα καὶ ὁ
 Ζαλοκώστας, πρὶν τὸν ἐπηρεάσουν οἱ ποιητικοὶ δια-
 γωνισμοί, ἡ δημοσιογραφικὴ καθαρολογία καὶ ὁ Ἀλέ-
 ξανδρος Ῥαγκαβῆς, μᾶς δείχνει μετὰ τὸ ποίημά του
 «Τὸ Σπαθὶ καὶ ἡ Κορώνα» (ὅσο κι ἂν δὲν εἶνε κα-
 μωμένη γιὰ τὰ γενναῖα φτερουγίσματα ἢ στενὴ
 φαντασία του), πῶς θέλει νὰ πατήσῃ ἔς τὸ δρόμο
 τοῦ Σολωμοῦ. Κ' ἔξω ἀπὸ τοὺς ποιητικὸς μας κύ-
 κλους ἀκουσμένοι μας πεζογράφοι, ὁ Παπαρρηγό-
 πουλος, ὁ Βραΐλας, καὶ ἄλλοι, ἐρμηνεύουν τὰ ὕψη
 τοῦ Ὑμνου· ὁ Ἀσώπιος ἀντιπαραθέτει (ἂν καὶ δειλὰ
 καὶ πεταχτὰ) τὸ κάλλος τῶν κομματιῶν τοῦ «Λάμ-
 πρου», πρὸς τὴν ψυχρότητα τοῦ Σουτσικοῦ στίχου.¹
 Κι ἀνάμεσα ἔς τοὺς ξένους, Ἴταλοι μουσοθρεμμένοι,
 λ. χ. ὁ Ῥεγάλδης καὶ ὁ Θωμαζέος, ποῦ γνώρισαν κι
 ἀπὸ σιμὰ τὸ Σολωμό, διαλαλοῦν τὸν ὑπέροχο νοῦ
 του· λειτουργοὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, ὡς ὁ
 Ἀμερικανὸς Φέλτον, τὴν ἴδια χρονιά τοῦ θανάτου
 ἐκείνου, «περίφημο ποίημα» ὀνομάζουν τὸν Ὑμνο
 καὶ «Ὑψιστο ποιητικὸ νοῦ» τὸν ποιητὴ του. Τοῦ
 Ὑμνου πολλὰ ἔχομε, σὲ πολλὰς γλώσσας, μεταφρά-
 σματα. Πρὸ πέντε χρόνων ὁ κ. Κάννας, ὑφηγητὴς τοῦ
 Πανεπιστημίου τῆς Παβίας, ἐκεῖ ποῦ σπούδαζε νο-
 μικά ὁ Σολωμός, ἀρχίζει τὴν πανεπιστημιακὴ του

1. Περί Ποιήσεως «Πανδώρας» τόμ. 17. — Ἱστορ. Ἑλλ.
 Ἔθνους τόμ. Ε'. — Τὰ Σούτσια. Ἐν Ἀθήναις 1854.

παράδοση μ' ἓνα λόγο περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου ἐκείνου.¹ Καὶ κοντὰ 'ς τὰ ἐγκώμια ἀκούονται κάπου καὶ ψυχρότερα λόγια κριτικῶν καὶ στοχασμοῖ πιδ μετρημένοι, καὶ μουρμουρίσματα. Μέσα 'ς ἓνα βιβλίον του ὁ Ζαμπέλιος ἀγωνίζεται νὰ παραστήσῃ, μὲ κάποια κριτικὴ δύναμη, ἀλλὰ καὶ μὲ δογματικότητα θεολογική, πῶς τὰ μόνα ἄξια ἔργα τοῦ Σολωμοῦ εἶναι τὰ πρῶτα του ἀπλᾶ τραγουδάκια. Λογογράφοι ποῦ ἀπόκτησαν εὐρωπαϊκὴ φήμη, σὰν τῆ Δώρα Δίστρια, πολεμοῦνε μὲ κάπως ἀβασάνιστα ἐπιχειρήματα νὰ κατεβάσουν ἀπὸ τὴν κορυφαία του θέσῃ τὸ Σολωμό. Ἐπειτα ἔρχονται οἱ καθαρολόγοι τῆς σχολῆς τῶν Σούτσων. Ὁμολογοῦν τὴν ἔξοχη φαντασία τοῦ ὕμνογράφου γιὰ νὰ προσβάλουν πιδ ἐλεύθερα τὴν τέχνην του καὶ τὴ γλῶσσα του. Ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος, ἐνῶ ἀναγνωρίζει τὴν «λαμπρὰν φαντασίαν» τοῦ Σολωμοῦ, καὶ τὸν Ὑμνο ἀνακηρύττει «διθύραμβον πλήρη ὕψους καὶ οἴστρου πινδαρικοῦ», 'ς τὴν ἴδια του σημείωσιν, μὲ κάποια ἀφέλεια, γράφει ὅτι ὁ νέος ποιητὴς ἀκολούθησε 'ς τὰ ποιήματά του, «ἀσχημισμέν' ἀπὸ ἀναριθμήτους ἐλλείψεις τῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἔνθου, τῆς Ἰταλικῆς στιχουργίας τοὺς κανόνας.»² Μὲ τὸν ἴδιο νοῦ κρίνει καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, ἂν καὶ εἶναι ἐντονώτερος καὶ 'ς τὸν

1. Solomos. Discorso di Canna. Pavia 1896.

2. Ἀπεναντίας· ὁ στίχος τοῦ Σολωμοῦ τὸ χάρισμα τοῦ ἔνθου ἐντονώτερα τὸ δείχνει καὶ λαμπρότερα, σύμφωνα μὲ τοὺς πατροπαράδοτους κανόνες τῆς νεώτερης δικῆς μας στιχουργίας, δυναμωμένης καὶ ἀπὸ τὴ γνῶσιν τῶν κανόνων τῆς Ἰταλικῆς μετρικῆς.

ἔπαινο καὶ 'ς τὸν ψόγο· γυρεύει νὰ κάμῃ ἓνα πολὺ παράξενο ταίριασμα· θέλει τὸ Σολωμό μαζί με γ α λ ο φ υ ἦ ποιητὴ καὶ ἀπόλυτως κακόγλωσσο. Παράξενο εἶν' ἀκόμα πῶς ἓνας ποιητὴς, ποῦ κάθε ἄλλο μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἢ Σολωμικός, δείχνει ἓνα θαυμασμὸν ἀπεριόριστο πρὸς τὸ Σολωμό· εἶναι αὐτὸς ὁ Ζαλοκώστας, καθὼς δείχνει τὸ γράμμα του πρὸς τὸ Ῥεγάλη. «Εἶν' ἓνας ἄνθρωπος, γράφει, μοναδικὸς ποῦ ἐγὼ λατρεύω ἀπὸ χρόνια. Εἶναι ὁ μόνος ποιητὴς ποῦ θᾶχῃ καύχημά του μιὰ μέρα αὐτὸς ὁ ἄτυχος ξεπεσμένος τόπος. Ὅταν ἐπρωτοδιάβασα τὸν Ὑμνον, αἰσθάνθηκα νὰ ἀρπάζομαι in ultra tera ed altromar». Κι ἀκόμα παράξενο εἶναι πῶς ἄλλος πάλι ποιητὴς ποῦ πῆρε ἀπὸ τὸ Σολωμό τὴν πρώτη ὀρμή, καὶ μὲ κατάνυξη θρησκευτικὴ, καὶ μιὰ καὶ δυὸ φορές, τὸν ἐδοξολόγησε, ὕστερα μίλησε γιὰ τοῦτον μὲ μιὰν κρύαν, ἀρνητικὴν, ἐπιφύλαξιν· εἶναι αὐτὸς ὁ Βαλαωρίτης, καθὼς δείχνει τὸ γράμμα του πρὸς τὸν Ἐμμανουὴλ Ροῖδην: «Ἄν ἐξαιρέσης τὸν Ὑμνον, γράφει, τὸν ὁποῖον ὁ Σολωμὸς δὲν ἤθελε ν' ἀκούσῃ, κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τοῦ βίου του, καίτοι ἐντελῶς ἀμερίμνου, τί ἄλλο παρήγαγε τέλειον, ἄρτιον, πλήρες; Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Λάμπρου ἔμεινε ἀπόσπασμα, καὶ ἐν γένει ὅσα εὐρέθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του ἀνέκδοτα ποιητικὰ δοκίμια δὲν ἠῤῥησαν βεβαίως τὴν δόξαν του. . . Εἶναι βέβαιον ὅτι διὰ νὰ καθέξῃ τις τόσον εὐρὴν χώρον ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ ποιήσει ὅσον κατέλαβεν ὁ Σολωμὸς, πρέπει, ἀφοῦ ἀπέθανεν ἐβδομηκοντούτης, νὰ μὴ περιορίζεται ἢ παραγωγικὴ του δύναμις εἰς ἓνα μόνον ὕμνον καὶ ὀλίγας ἀσυναρτήτους στρο-

φράς». Τὸ γράμμα τοῦτο ἔχει χρονολογία «3 Νοεμβρίου 1877.» Ἡ χρονιά ποῦ βγήκανε 'ς τὸ φῶς τὰ πολύχροτα μαυφέστα τοῦ κ. Ροῖδη «Περὶ συγχρόνου κριτικῆς καὶ ποιήσεως.» Φανερόν ὅτι ὁ ψάλτης τοῦ «Φωτεινοῦ» θυμωμένος εἶναι κάπως μὲ τὸν κριτικὸν ποῦ ἔδωκε 'ς τὸν ποιητὴ τοῦ «Λάμπρου» μὲ τέτοια ξεχωριστὴ θέση, καὶ ποῦ τελειώνει τὸ ἐν ἀπὸ τὰ παλαιόδοξα φυλλάδιά του μὲ μιὰν ὠραία φράση, γιομάτη ἐλπίδα: «Χώρα ἦτις ἐγέννησεν Ὀμήρου καὶ Σοφοκλεῖς, καὶ εἶχε χθὲς ἀκόμη δημοτικὰ ἄσματα καὶ Σολωμόν» κτλ.

Γενικώτατα: ξανοίγομεν ἐνθουσιασμὸν μεγάλο γιὰ τὸ Σολωμὸν σὲ ὅσους καλλιέργησαν τὴ δημοτικὴν γλῶσσαν, σὲ στίχους ἢ σὲ πεζά' σεβασμὸν πρὸς ἐκεῖνον ἀκόμα καὶ ἀπὸ τοὺς καθαρολόγους στιχογράφους καὶ πεζογράφους μας, ἃς εἶναι διόλου ξένοι πρὸς τὰ ἰδανικὰ ἐκείνου. Νομίζεις πῶς ἔχει χρέος καθένας νὰ ξεσκεπάζεται κάθε φορὰ ποῦ ἀκούει τὸ ὄνομα τοῦ Σολωμοῦ; ὅμως τὸ χρέος τοῦτο βλέπεις πῶς δὲν πηγάζει τόσο ἀπὸ τὴ φωτεινὴ συνείδηση τῆς ποιητικῆς ἀξίας ἐκείνου, ὅσο ἀπὸ ἓνα νόμο, ποῦ δειλιάζει κανεὶς νὰ τὸν παρακούσῃ, ἢ ἀπὸ κάποιο κοινωνικὸν συμβόλαιον ποῦ ἀναγκασμένος εἶσαι, θέλεις δὲ θέλεις, νὰ τὸ προσέχης. Ἐννοεῖς πῶς τὸ ὄνομα, πιδὸ πολὺ ἀπὸ ἔργον, ἔξιζωσ' ἔδῳ πέρα, καὶ πῶς τοῦ ἔργου λογαριάζονται, ὅχι ἢ πιδὸ σημαντικὴ ἀξία, ἢ ἐσωτερικὴ, ἢ καλλιτεχνικὴ, ἢ ἀσύγκριτη, ἀλλὰ κάποια στοιχεῖα, ἠθικὰ πάντα καὶ σπουδαῖα (ὁ πατριωτισμὸς λ. χ.), ὅμως, γιὰ τὴν ἰδέαν τῆς Τέχνης, ἐξωτερικώτερα, κατώτερα, ὀλιγώτερον σημαντικὰ, ὅχι ἀπαραίτητα· στοι-

χεῖα ποῦ δὲ λογαριάζονται 'ς τὴν Τέχνην, παρὰ ἀφοῦ τὰ μεταχειριστῆ ὡς ὄργανα πρὸς τὸ σκοπὸν τῆς καὶ ἀφοῦ τὰ μετουσιώσῃ κατάλληλα ἢ δημιουργικὴ Φαντασία. Γιὰ τοῦτο καὶ σήμερ' ἀκόμα γιὰ τὸν πολὺν κόσμον ἐθνικὸς ποιητὴς εἶναι ὁ Σολωμὸς ἐκεῖνος ποῦ ἔγραψε τὰ πρῶτα τετραστιχὰ τοῦ Ὑμνου (δημοτικὰ καὶ τοῦτα μονάχ' ἀπὸ τὴ μουσικὴ τοῦ Μαντζάρου, ὅπως δημοτικοὶ θὰ γίνονταν καὶ οἱ ἄθλιοι πατριωτικοὶ στίχοι τοῦ Μαρτελάου «Ὅθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων κόκκαλα ἀντρεωμένα κτλ.», ἀν ἐτύχαινε νὰ τοὺς τονίσῃ κάποιος μουσικός) ἐνῶ ὁ Σολωμὸς τοῦ «Κρητικοῦ» καὶ τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων», (εἶναι οἱ στίχοι ποῦ ἓνα ἔθνος ἀξίζει νὰ ὑπερηφανεύεται γιὰ τὸν ἔχει στὴ γλῶσσαν του), ἐκεῖνος ἀκόμα δὲ λογαριάζεται καθὼς τοῦ πρέπει.

Πολλὰ χρόνια δὲν πέρασαν ἀφότου ἄρχισεν ὁ Σολωμὸς φωτεινότερα νὰ ξαπλώνεται 'ς τὰ βάθη τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Δὲν εἶναι δεκαπέντε εἴκοσι χρόνια ποῦ ξύπνησεν ἢ συνείδηση κάποιων ποιητῶν μας νέων καὶ ἄρχισαν —δειλὰ καὶ ψαχτὰ 'ς τὰ σκοτάδια, ὅμως ἄρχισαν— ἀπὸ πάνω τους νὰ τινάζουν τὴν τυραννίαν μᾶς ἠθροικῆς πεζολογίας καὶ μᾶς γλώσσας ἀντιποιητικῆς. Καὶ τότε ἐνῶ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ φανερώναται τὸ δημοτικὸν τραγῳδίον, πρῶτον καὶ μόνον ταιριαστὸν ξεκίνημα τοῦ δρόμου ποῦ γενναῖα νὰ τρέξουνε βάλθησαν, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴ μεριὰ ὁ Σολωμὸς ἀπὸ πατριώτης καὶ ἐθνικός, καί, δὲν ξέρω τί ἄλλο, ποιητὴς τοῦ Ὑμνου, καὶ δὲν ξέρω τίνοσ ἄλλου θουρίου, γνησίον ἢ νόθον, ξανοίγεται πῶς εἶναι ὁ Π ο ι -

η τής, χωρίς κανένα ἐπίθετον ἠστολόισμα· καὶ φανε-
 ρώνεται ὁ Σολωμός, πρῶτο καὶ ἄξιο σημάδι γιὰ νὰ
 σταματήσῃ τὸ δρόμο του καθένας ποιητῆς τοῦ ὄνει-
 ρεύεται τὴν ποίησιν βαθεῖα καὶ ὑψηλὴ καὶ παναρμό-
 νια.¹ Τὸ γλυκοχάραμα τοῦ δείχνει ἔς τὰ βάθη μιᾶ
 ποιητικῆ Ἀναγέννησιν ἔς τὸν τόπο μας, βοηθάει ἢ κρι-
 τικὴ ἐργασία· πότε προπορεύεται, πότε παράπλευρα
 στέκει μετὰ τὴν νέα μας ποιητικὴ ἔμπνευσις. Κάθε φορὰ
 τοῦ σημειώνεται ἔς τὴ Σκέψιν μας κατὰ φωτεινόν,
 κάθε τοῦ δοκιμάζεται γενναῖο βῆμα πρὸς τὰ ἔμπροσθ,
 τὸ φῶς ἔρχεται καὶ τὸ βῆμα γίνεται μετὰ τὸ σύνθημα
 Σ ο λ ω μ ό ς. Μετὰ τὸ Σολωμόν ὁ Πολυλάς παρουσιάζ-
 ζεται σοφὸς ἐξηγητῆς καὶ ὁδηγητῆς πρὸς τὴν ἀλη-
 θινὴν Τέχνην. Μετὰ τὸ Σολωμόν ὁ Ροΐδης γκρεμίζει πρῶτα
 τὰ φιλολογικὰ μας, κ' ὕστερα τὰ γλωσσικὰ μας εἴ-
 δωλα. Μετὰ τὸ Σολωμόν ὁ Ψυχάρης, συχνὰ πυκνά, ση-
 μαδεύει τὰ βαρῦβρονα ἐπαναστατικὰ βιβλία του καὶ
 τὰ γλωσσικὰ του κηρύγματα. Μετὰ τὸ Σολωμόν ὁ Κα-
 λογοῦρος μᾶς ξαναθυμίζει, λαμπρὰ λαγαρισμένην,
 τὴ φυσιογνωμίαν τοῦ Σολωμοῦ, μετὰ ὀλίγα λόγια του.
 Ὡς τὴν τελευταίαν ὥρην σὲ περιοδικὰ, ἔς ἐφημερίδας
 καὶ ἔς τὰ λιγοστὰ βιβλία τους, πρεσβύτεροι καὶ νεώ-
 τεροι, ὅσοι ἐργάζονται καὶ ἀξίζουν, κάτου ἀπὸ τὴ
 σκέψιν τοῦ Σολωμοῦ ἀνταμώνονται καὶ βρίσκουν κά-

1. Τὸ 1884 γυρίζομε ἔς τὴ μελέτην καὶ ἔς τὴ μίμησιν τοῦ
 δημοτικοῦ τραγουδιοῦ μετὰ τὰ «Εἰδύλλια» τοῦ Δροσίνου. Τὸ
 1886 ἔς τὰ «Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου» ἡ ἰδέα τοῦ Σο-
 λωμοῦ, μέσα ἔς ἓνα ὁμώνυμόν του ποίημα, πρώτη φορὰ
 δείχεται ἄλλη, ἔξω ἀπὸ τὴν καθιερωμένην ἰδέαν τοῦ τρα-
 γουδιοῦ τῆς Ἐλευθερίας.

ποιο ταίριασμα, οἱ δυσκολοταίριαστοι. Καὶ θὰ περά-
 σουν τὰ χρόνια καὶ οἱ καιροί, καὶ ἡ Μοῦσα θὰ χτίσῃ
 ἔς τὴν Ἑλλάδα ναοὺς καὶ λειτουργοὺς θάβρονα ἀγνότε-
 ρους, πρὸ ἄξιους, πρὸ ξακουστοὺς· καὶ ἀκόμα ὁ Σολω-
 μός θὰ στέκεται ἔς τὴν κορφήν, καὶ ἀκόμα, ὕστερ' ἀπὸ
 αἰῶνες, θὰ ταυριάζῃ νὰ λέγεται γι' αὐτὸν ὅ,τι ὁ κρι-
 τικὸς Voguè εἶπε γιὰ τὸ Chateaubriand: «Ἦταν ἡ
 ζωντανὴ πηγὴ γιὰ τὴ νεώτερον ποίησιν. Ὅλα ὅσα αἰ-
 σθανόμεσθα, καὶ μετὰ τὸν τρόπον τοῦ αἰσθανόμεσθα
 σήμερον, πῆραν ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς μορφὴν καὶ χρῶμα
 μέσα ἔς τὴν ψυχὴν του».

Δ'.

Ὁ λογοτέχνης, καὶ ὁ πλέον καταφρονητῆς τῆς φή-
 μις, φροντίζει πάντα, ὅπως ὅπως, γιὰ τὴν τύχην τῶν
 ἔργων του· ἀποκατασταίνει τὰ πνευματικὰ του ἔργα
 ἔς τὴ δημοσιότητα, σὰν πατέρας τὰ παιδιὰ του ἔς τὴ
 ζωὴν. Ὅμως ὁ Σολωμός εἶναι μοναδικὸν φαινόμενον
 καταφρονητικῆς ἀφρονησιᾶς πρὸς τὸ ἔργον του. Κ' ἐνῶ
 σὲ θέσιν ἦταν νὰ κοιτάξῃ τὸ τύπωνμα τῶν ποιημά-
 των του, καλῆτερ' ἀπὸ ἄλλους, τάφησε νὰ σκορπι-
 στοῦνε ἔς τοὺς ἀνέμους καὶ ν' ἀδικοθανατίσουν·
 κ' ἐκεῖνα τοῦ γεννοῦσε τῆς στιγμῆς καὶ τὰ πετοῦσε
 ἔξογιοιστα, χωρὶς νὰ καταδέχεται μήτε νὰ τάντιγράψῃ,
 κ' ἐκεῖνα τοῦ ζηλόφθονα κρατοῦσε ἔς τὸ συρτάριον του,
 καὶ ὅλο τὰ κλάδευε καὶ τὰ συγκύριζε. Ὅσα πετοῦσ'
 ἐδῶ κ' ἐκεῖ δυσκολογνωρίιστα εἶναι ἀπὸ τὰ χέρια καὶ
 ἀπὸ τὰ σημάδια τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου· ὅσα φρόν-

τιζε, ξέρομε πῶς ἐχάθησαν. Γιὰ τοῦτο κι ὁ ποιητής, ποῦ ἔδῳ καὶ λιγώτερο ἀπὸ μισὸν αἰῶνα, ζοῦσε ἀνάμεσό μας, εἶναι σὰ νὰ στέκη μακριὰ μας αἰῶνες· εἶναι σὰ νὰ ἔζησε προτοῦ βρεθῆ ἢ τυπογραφία. Καὶ τὰ ἔργα του δὲν παρουσιάζονται μόνο σὰ λείψανα, τὰ περισσότερα, καθὼς τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ φέρνουν ἀπορίες καὶ φροντίδες γεννοῦνε σὰν ἐκεῖνα τῶν ἀρχαίων. Ἔχομε ἐκείνων κείμενα γνήσια καὶ κείμενα νόθα· μέσα ᾗς αὐτὰ, σὲ ποιά μεριά δούλεψε τὸ χέρι τοῦ ποιητῆ, καὶ ποῦ τὸ χέρι τοῦ ξένου; Δὲν τὸ καλογνωρίζομε. Ποιήματα ἔχομε ποῦ δὲν ξέρομε ἂν εἶναι αὐτὰ τὰ τελειωτικὰ πλάσματα, ἢ τὰ προπλάσματα ποῦ θάθελαν ἀκόμα χτένισμα· καὶ στίχους ποῦ δὲν εἶν' εὐκόλο νὰ καταλάβῃς μέσα σὲ πῶς ποίημα πρέπει νὰ σταθοῦν. Πῶς τὴν ἤθελε τὴ δημοτικὴ γλῶσσα ὁ ποιητής; καλὰ δὲν τὸ ξέρομε, ἀφοῦ καλὰ δὲν τὸ ξέρομε πῶς τὴν ἔγραφε. Ὅταν ἡ κριτικὴ τῶν κειμένων συλλογιστῆ μὴ μέρη νὰ σταματήσῃ καὶ ᾗς τὰ δικὰ μας, τί κάμπος γιὰ κείνη πλουσιοπάροχος οἱ στίχοι τοῦ Σολωμοῦ!

Δὲν ἔδωκε νὰ τυπωθῆ κανένα του ἔργο, καὶ μῆτε ποῦ φαίνεται νὰ φροντίζῃ γιὰ τύπωμα στίχου του πουθενά. Μόνο μὴ φορὰ ᾗς τὴ ζωὴ του δὲν ἐκράτησε τὸν κανόνα· τὸ 1833 στέργει νὰ φανοῦνε ᾗς ἓνα Κερκυραϊκὸ περιοδικό, γιὰ χάρη μᾶς μιλαίδης, τὰ δεκάξι ὀχτάστιχ' ἀπὸ τὸ «Ὅραμα», καὶ φροντίζει ὁ ἴδιος τὸ τύπωμά τους. Τὸ 1857 — τοῦ τέλους του ἡ χρονιά — ὑπαγορεύει σὲ φίλο του τὴ «Φαρμακωμένη», γιὰ νὰ δημοσιευθῆ ᾗς τὴν «Πανδώρα». Ἄς προστεθῆ καὶ ὁ Ὕμνος ποῦ τὸ φῶς πρωτόειδε ᾗς τὸ Μισο-

λόγγι κατὰ τὰ 1824, ἀπὸ χειρόγραφο, νομίζω, ποῦ πῆρε ᾗς τὰ χέρια του ὁ Τρικούπης ἀπὸ τὸν ποιητῆ. Μόνο γιὰ τὰ τρία τοῦτα, καὶ σὲ τόσο μακρινά, τόνα ἀπὸ τᾶλλο, χρονικὰ διαστήματα (μάλιστα γιὰ τὸ τρίτο πολὺ δὲν εἶμαστε βέβαιοι), μπορεῖ νὰ λέμε θετικά: «Ἔτσι τὰ ἤθελε» γιὰ ὅλα τᾶλλα δίκαιο νὰ κρίνεται, λίγο ἢ πολὺ, ἀνεύθυνος. Γιατὶ καὶ ὅλο τὸ ἄλλο ἔργο, ἐκεῖνο ποῦ χάθηκεν ἀκατανόητα, παραιτημένον ὅπως ὅπως, ἀθεώρητον ἀπόμεινε ᾗς τὰ χέρια καὶ ᾗς τὴ διάθεση φίλων καὶ θανμαστῶν, ἀντιγραφῶν, ἐκδοτῶν, τυπογράφων, κάθε λογῆς, κάθε παιδείας, κάθε βουλῆς. Γιὰ τοῦτο καὶ παθαίνει τὸ ἔργο τοῦτο, ἀπὸ τὰ πρῶτα γυμνάσματα ὡς τὰ σχέδια τὰ ὑστερνά, «τοῦ λιναριοῦ τὰ πάθη». Ὁ ποιητής ἄλλοτε τοὺς ἐκφωνεῖ μόνο τοὺς στίχους του πρὸς τοὺς φίλους, καὶ ἄλλοτε τοὺς δίνει χειρόγραφους πρὸς τοὺς ἴδιους· τοὺς ἐμπιστεύεται ἄλλοτε πρὸς τὴ μνήμη, ἄλλοτε πρὸς τὴν ἀντιγραφικὴ προθυμίαν ἐκείνων ποῦ τὸν περικυκλώνουν. Μάλιστα ὅσο προχωρεῖ ᾗς τὰ χρόνια, καὶ γίνεται ὠριμώτερη ἡ ἐργασία του, τόσο μεγαλώνει, φαίνεται, ἡ παραξενιά του· δὲν ἀφίνει πιά χειρόγραφα ᾗς τοὺς φίλους, τοῦ φτάνει νὰ τοὺς λήθῃ στίχους του, ἄκρες μέσες. Ὅμως οἱ στίχοι ἀντιλαλοῦνται ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, φέρνονται ἀντιγραμμένοι ἀπὸ τετραδίο σὲ τετραδίο. Καὶ γίνεται κ' ἔδῳ ὅ,τι καὶ ᾗς τὸν παλιὸ καλὸ καιρὸ. Ἐκεῖνοι ποῦ πῶς πολὺ ἀρέσουν, ἔχουν καὶ τὰ περισσότερα ἀντίγραφα (λ. χ. ἡ σάτυρα «Τὸ ὄνειρο», μόλις γίνεται γνωστὴ, κυκλοφορεῖ ᾗς ἓνα σωρὸ ἀντίγραφα). Ἐκεῖνοι ποῦ ἔτυχε καὶ νὰ μποῦνε σὲ σκοπὸ, ζοῦνε ζωηρότερα ᾗς τὰ

τραγούδια. Ὅμως καὶ τὰ χέρια τοῦ ἀντιγράφου καὶ τὰ στόματα τοῦ τραγουδοῦν, ἀδύνατο, φυσικά, νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν ἀπροσεξίαν καὶ ἀπὸ τὰ λάθη καὶ ἀπὸ ταῦθαίρετα προσθέτων ἢ κολοβόνων, ἀλλάζουν, παραμορφώνουν. Σημαδεύουνε καὶ τρίβουν τὰ ποιήματα, σὰν τὰ νομίσματα, δάχτυλα καὶ χτυπήματα κάθε λογῆς. Σὲ περιοδικὰ καὶ ἔς ἐφημερίδες φαίνονται μερικὰ ἀπὸ τὰ γνωστότερα μᾶς· μὰ ποιὸς ξέρει ἂν εἶναι αὐτὴ ἢ ἀληθινὴ τους μορφὴ! Μέσα σὲ μιὰν Ἑνθολογίαν βάνουσι ἀνακατώνονται καὶ κατανοοῦν δυσκολογνώριστα κ' ἐκεῖνα τὰ ὠραιότερα ὀχτάστιχα τοῦ «Λάμπρου». Τὴ χρονίᾳ τοῦ πέθανε, βλέπουνε τὸ φῶς καὶ δύο τρεῖς συλλογὰς ἀπὸ στίχους του, ψευτοραμμένους, πρόχειρα καὶ βιαστικά. Καὶ φίλοι ἀκόμα φωτισμένοι τοῦ Σολωμοῦ, ἐντόπιοι καὶ ξένοι, δημοσιεύουνε μέσα σὲ βιβλία τους, γιὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀνώνυμα, ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ. Ἄλλου, μεταφρασμένοι στίχοι του τυπώνονται γιὰ πρωτότυποι δικοὶ του. Ἄλλα πάλι ἄλλων ἔργα, καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ πιὸ ζηλεμένα τῆς νεοελληνικῆς Μούσας, περνοῦν ἀκόμα γιὰ ἔργα τοῦ Σολωμοῦ. Δουλεῖε ἀδιάκοπα ἡ μνήμη, καὶ πολλὰς φορὰς καὶ ἡ φαντασία, τώρα μὲ τὸ φίλο τοῦ ποιητῆ, καὶ ὕστερα μὲ τὸ φίλο τοῦ φίλου τοῦ ποιητῆ, καὶ ἀκόμα μὲ τὸν ἀπόγονο τοῦ φίλου τοῦ φίλου τοῦ ποιητῆ. Ὁ ἕνας θυμᾶται πῶς τᾶκουσε τὸ δεῖνα τετράστιχο ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸ Σολωμό· ὁ ἄλλος ὅτι ἄκουσε νὰ λέη ὁ τάδε πῶς τοῦ τὸ εἶχε παραδώσει τὸ δεῖνα δεκάστιχον ὁ ἴδιος ὁ ποιητής. Ἄλλος ἀναφέρει τὴν ἐποχὴ, ἄλλος καὶ τὸ μέρος ἀκόμη τοῦ γράφτηκεν ἢ τοῦ αὐτοσχεδιάστηκε τὸ ποίημα. Ἄλλος θυμᾶται τετράδια ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ, μὲ

τὰ νούμερα, μὲ τὸ σχῆμα τους καὶ μὲ τὸ χρῶμα τους. Αὐτὸς θυμῆθηκ' ἔξαφνα ἔς τὰ γεράματα ἕνα τραγούδι τοῦ Σολωμοῦ τοῦ συγκινοῦσε τὰ νῆατα του. Ἐκεῖνος πῆγε καὶ τὸ ξέθαψεν ἀπὸ κίτρινοσμένο δεφτέρου, πατρικῆ του κληρονομιά.

Ἐπρεπε νὰ πεθάνη ὁ ποιητής, γιὰ νὰ γίνη σκέψη πρὸς κάποιον σοβαρὸ καὶ στοχαστικὸ περιμάζεμα τῶν ἔργων του. Κι ἀπὸ τὰ σκορπίσματα καὶ ἀπὸ τὰ συντρίμματα δένεται ἔς τὴν Κέρκυρα καὶ γίνεται, τὸ 1859 τὸ πρῶτον ἀκέραιον τύπωμα τῶν «Ἐυρισκομένων» τοῦ Σολωμοῦ. Δικοὶ καὶ ξένοι κάνουν ὅτι δύνανται πρὸς τοῦτο. Κάτι τοῦ μοιάζει μὲ τὸ ἀνοιγμα καλλιτεχνικοῦ σαλονιοῦ. Ὅσοι ἔχουν εἰκόνες τοῦ πεθαμένου ζωγράφου, ἢ στίχα του ἀπλᾶ ἢ μολυβιῆς του, ἢ κάτι τοῦ νᾶχη ὀπωσδήποτε τὸν ἀέρα ἢ τὴ φήμη πῶς εἶναι δουλειὰ τοῦ ζωγράφου, τὰ κουβαλοῦν ἀπὸ δῶ καὶ ἀπὸ κεῖ. Ὁ ἐκδότης ἔχει ἔστη διάθεσὴν του κάποια χαρτιά· τὰ χειρόγραφα ὅσα καὶ ὅπως βρεθῆκανε, στίχους ἑλληνικοὺς καὶ ἰταλικούς, καὶ περὶ ἰταλόγλωσσα σχέδια καὶ σημειώματα. Οἱ στίχοι ἀρχειομένοι καὶ ξαναρχειομένοι· οἱ ἴδιοι, καθὼς μᾶς εἶναι γνωστό, γραμμένοι κατὰ τρόπους διαφορετικούς. Ἀπὸ αὐτοὺς ξεδιαλέγει, καὶ κάνει τὸ κ ε ἰ μ ε ν ο· τοὺς ἄλλους τοὺς τοποθετεῖ παρᾶμερα· καὶ σχηματίζονται οἱ π α ρ α λ λ α γ έ ς. Ἄν εἶναι τοῦτοι στεργοὶ καὶ τελειωτικοὶ στίχοι, καὶ ἂν εἶν' ἐκεῖνοι πρωτότεροι καὶ ἀτελέστεροι, ἂν αὐτοὶ ταιριάζουνε γιὰ τὸ κείμενον, καὶ ἐκεῖνοι γιὰ τὰ σημειώματα, δὲ δείχνηται ξάστερα πάντα. Τοῦ ἐκδότη δὲν τοῦ ἔτυχε πρὸς τοῦτο κανένα ὄργανον τοῦ νὰ τὰ ξεχωρίζη καθαρισμένα τὰ πράγματα· ἐμπιστευ-

ται 'ς τὴν κρίση καὶ 'ς τὴν καλαισθησία του, φωτισμένες, ὀπωσδήποτε, καὶ ζυγισμένες, δυναμωμένος ἀπὸ τὴ φιλία τοῦ ποιητῆ καὶ ἀπὸ τὴ στενωτέρη γνωριμία ποῦ εἶχε μὲ τὰ ἔργα του. Γιὰ τὸ κείμενο, πότε προτιμᾷ τὴ γραφὴ ποῦ ἤρε 'ς τὸ νεώτερο χειρόγραφο· πότε τὴ γραφὴ ποῦ ἤρε 'ς τὸ ἀρχαιότερο· πότε προκρίνει ἀπὸ τὸ στίχο τοῦ χειρογράφου τὸ στίχο ποῦ ἀπομένει 'ς τὴ δική του μνήμη, παραδομένος ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ποιητῆ, ἢ 'ς τὴν ἐνθύμηση κανενὸς ἄλλου. Πότε ὁ στίχος δὲν ὑπάρχει 'ς τὸ χειρόγραφο, καὶ δούλεψε πάλιν ἢ μνήμη. Ὁλόκληρα ποιήματα — καὶ δὲν εἶναι λίγα — δὲ βρίσκονται 'ς τὰ χειρόγραφα· περιμαζεύονται 'ς τὸν τόμο καθὼς τυπώθηκαν ἀπὸ ξένους ἐδῶ κ' ἐκεῖ, ὅπως ὅπως, ἢ μὲ κάποια διορθώματα. Μερικοὶ στίχοι δὲ φαίνονται τίνος ποιήματος εἶναι· ὁ ἐκδότης ὑποθέτει πῶς ταιριάζουν ἐδῶ ἢ ἐκεῖ· καὶ τοὺς τοποθετεῖ. Χάσματα καὶ σκοτάδια. Γιὰ νὰ γεμίση τὰ χάσματα, παίρνει καὶ μᾶς μεταφράζει τὰ ἰταλικά πεζὰ πρωτοσχέδια ποιημάτων ἀγέννητων ἢ μισογέννητων· κ' ἔτσι μὲ τὴν πρωτόγονη ψυχὴ τοῦ ποιητῆ ἀνακατώνεται ἀνεπαίσθητα, σὲ μιὰ χημικὴν ἔνωση, καὶ κάποιο ξένο στοιχεῖο· ἢ πνοὴ τοῦ μεταφραστῆ. Ὁ ἐκδότης πιάνει ἀκόμα νὰ φωτίση τὰ σκοτάδια μὲ ὑποσημειώματα ἢ ἐπεξηγήματα· ὅμως τὸ φῶς τοῦτο, ἀχνὸ σὰ φεγγαριοῦ, δὲ δίνει τάχα μιὰ φανταστικὴ ὄψη 'ς τὰ φωτιζόμενα· Ὁπωσδήποτε ἡ ἐργασία εἶναι κριτικὴ καὶ γίνεται μὲ ὅλη τὴ δυνατὴ προσοχὴ καὶ τὴν εὐλάβεια. Κ' ἔτσι, ἂν δὲν μᾶς δείχεται πάντα ἔτοιμη ἢ ἐργασία τοῦ ποιητῆ, μᾶς δίνεται νὰ καταλάβουμε κάτι ἀπὸ τὸν τρόπο

μὲ τὸν ὁποῖον ἐργάζεται ὁ ποιητής. Ὁ Taine παρωμοίωσε τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου μὲ ὄωλόι· «Ἐχει τὸ μηχανισμό του, γράφει, καὶ ἀνάμεσα 'ς τὰ κομμάτια του ἔχει ἓνα ἐλατήριο, τὸ σημαντικώτερο. Ξεχωρίστε τὸ ἐλατήριο τοῦτο, δείχτε μας πῶς κάνει καὶ σαλεύουν ὅλα τᾶλλα, ἀκολουθήσατε τὴν κίνηση τούτη ἀπὸ κομμάτι σὲ κομμάτι ὡς τὸν ὄρωδείχτη ὅπου καταλήγει». ¹ Ὁ τόμος τῆς Κερκύρας δὲν μᾶς παρουσιάζει μόνο τὴν πρόσοψη τοῦ ὄρολογιοῦ, σκεπασμένου· μᾶς τὸ ἀφίνει ἀνοιχτό· βλέπομ' ἐμπρὸς τὴν ὥρα, καὶ πίσω σκύβοντας, ξανοίγομε τὴ μηχανὴ του, καὶ κοιτάζομε πῶς δουλεύει· παίρνομε κάτι ἀπὸ τὴ χαρὰ τῶν παιδιῶν, ὅταν συντρίβουν τὸ παιγνίδι γιὰ νὰ ἰδοῦν τί κρύβει μέσα του. Ὅμως τέτοια, καὶ καμιὰ, χαρὰ δὲ θᾶνοιωθεν ὁ ποιητής ἂν ἤμποροῦσε νὰ τοῦ πέση 'ς τὸ μάτι κανὲν ἀντίτυπο τῶν δημοσιευμένων ποιημάτων του. Φαντάζομαι πῶς λύπη καὶ θυμὸς θὰ τὸν ἐτάραζαν. Ἐκεῖνος, τόσο δύσκολος πρὸς τὰ τέκνα του, ὥστε καὶ νὰ τὰ σιχαίνεται τὰ περισσότερα, καὶ νὰ τὰ κἀνῃ ἀπόπαιδα, καὶ καμιὰ φορὰ νὰ τὰ σημαδεύη, ὑβριστικώτατα, 'ς τὸ περιθώριο τοῦ χειρογράφου· ἐκεῖνος ποῦ καὶ τὸν Ὑμνο του ἀκόμα καταφρονοῦσε, τί θὰ ἔλεγε καὶ ἂν ἔβλεπε μὲ φροντίδα περιμαζεμένα σὲ βιβλίον ὅσα θὰ εἶχε ξεχάσει πῶς ὑπάρχουν, ἢ ὅσα δὲ θὰ ἤθελε νὰ ἐξακολουθοῦν ὑπάρχοντα, καὶ ἀκρωτηριασμένα καὶ παραμορφωμένα ἀπάντεχα ὅσα ἄλλιῶς ὠνειρεύτηκε καὶ ἄλλιῶς ἐδούλεψε; καὶ τί θᾶλεγεν ἂν ἔβλεπε πῶς μήτε σημάδια ἄφησαν ὅσα

1. Histoire de la litterature anglaise. tom V.

πίστευεν ἄξια νὰ ζήσουνε μὲ τὸνομά του, γιὰ τὸνομά του !

Τὸ νέο τοῦτο τύπωμα ἀκολούθησε, φυσικά, τὴν τελειότερη καὶ κριτικώτερην ἔκδοσιν τῶν ποιημάτων τοῦ Σόλωμου, τὴν Κερκυραϊκὴν τοῦ 1859. Τὸ κείμενον, οἱ παραλλαγές, τὸ συγύρισμα τῶν ἀποσπασμάτων, μερικὰ σημειώματα καὶ ἐπεξηγήματα καὶ συμπληρώματα, ἡ μετάφραση καὶ ἡ παράθεσις τῶν πεζῶν Ἰταλικῶν κομματιῶν, ὅλα παρμέν' ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν ἐκείνην. Μόνο πῶς ἡ κατάταξις κάπως ἄλλαξε. Ἀνοίχτηκαν πρῶτα πρῶτα δυὸ μεγάλα χωρίσματα ἕως τὸ πρῶτο μῆκαν ὅλα τὰ κέρια ποιήματα ἕως τὸ δεύτερον ὅλα τὰ μικρὰ ἢ μεγάλα, ἀποσπάσματα. Ἐπειτ' ἀκολουθοῦνε, χωριστὰ βαλτά, τὰ λίγα μεταφρασμένα. Κ' ὕστερα, ὅμοια χωρισμένα, σὰν ἔξαιρετικὸν εἶδος καὶ δυσκολοταίριαστο μὲ τὴ γενικὴ φυσιογνωμίαν τῆς Σολωμικῆς Μούσας, τὰ σατυρικά. Ἐπειτα τὰ πεζά, δηλαδὴ ὁ μονάκριβος Διάλογος τοῦ 1824, κομματισμένος καὶ τοῦτος. Καὶ τέλος τὰ Ἰταλικά, ἀπὸ ταῦτοσχέδια σονέττα ὡς τὸ ῥητορικὸν ἐγκώμιον τοῦ Φωσκόλου. Οἱ παραλλαγές, ἀντὶ νὰ βαλθοῦνε ἕως τὸ τέλος τῶν ποιημάτων, ὅπως γίνονταν ὡς τώρα, καὶ ὅπου σὰν παραρριμένους ἔμεναν, γιὰτ' ἦτανε σὰ δύσκολο κάπως καὶ βαρετὸ νὰ τρέχῃ ἐκεῖ νὰ τίς ξεθάφῃ κανεῖς, — ἀραδιάστηκαν ἀμέσως ἀποκάτου ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ ἔτσι πρόχειρο τὸ διάβασμα καὶ ἀκοπώτερον ἢ παραβολὴ καὶ ἡ κρίσις. Ὅσο δυνατόν ἦτανε, φυλάχτηκε μὴ κάποιον χρονολογικὴν σειρὰν ἕως τὴν κατάταξιν, γιὰ νὰ δείχεται ὅποσδήποτε καὶ τὸ ξάνοιγμα τῆς φαντασίας τοῦ ποιητῆ. Σὲ μερικὰ ποιήματα ση-

μειώθηκε καὶ ἡ χρονία τοῦ ἔγγραφου, ὅπου ὁ χρόνος εἶναι θετικὰ γνωστός, καὶ ὅπου δὲν κλείνεται τὸ ποίημα, ὅσο νὰ σχεδιασθῆ, ὅσο νὰ γραφῆ, καὶ ὅσο νὰ πάρῃ πάγιον τύπον, σὲ διάστημα χρόνων δλόκληρων, καθὼς ὁ «Λάμπρος» ἀπὸ τὸ 1822 ὡς τὸ 1833, καθὼς οἱ «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» ἀπὸ τὸ 1826 ὡς τὸ 1849. Βαλμένα ἕως τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν καὶ μερικὰ ποῦ λείπουν ἀπὸ τὴν Κερκυραϊκὴν λ. χ. τὰ Σονέττα ποῦ τύπωσε ἕως τὴν Κέρκυρα ὁ Στράνης, καὶ κάποιον ἄλλα σύντομα στιχογραφήματα, κάπως ὄχι τόσον ἄξια τοῦ Σολωμοῦ, ὑποπτα πάντα παρμένα ὅλα ἀπὸ τὸ Ζακυνθινὸ ξανατύπωμα τοῦ 1880. Διωρθώθηκεν ἡ ὀρθογραφία στίχων καὶ πεζῶν, συστηματικὰ, φροντισμένη ἀπὸ τὸ σοφὸν καθηγητὴ Νικόλαον Πολίτη. Καλλιτεχνικὸν ἀπόχτημα τοῦ βιβλίου τούτου εἶναι τὰ συνθέματα τοῦ διαλεχτοῦ ζωγράφου μας Ἰακωβίδου ποῦ τὸ στολίζουσι, ἐμπνευσμέν' ἀπὸ τὴν σολωμικὴν ποίησιν. Μολαταῦτα δίκαιον εἶναι ἡ παροῦσα ἔκδοσις νὰ θεωρηθῆ πῶς κλείνει τὴν σειρὰν τῶν παλαιῶν τέτοιων, ὄχι πῶς ἀνοίγει μὴ νέα ἐκδοτικὴ ἐποχὴ τοῦ Σολωμοῦ μὲ πῶς σπουδασμένο τρόπο μελέτης καὶ φροντίδας. Τὴν περιμένομεν ἀκόμα τὴν ἐποχὴν αὐτήν. Πρὸς τοῦτο θὰ χρειάζονταν, ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς, νὰ κληρονομηθοῦνε μερικὰ μὴ ἐπίσκεψιν ἕως τὴν Ζάκυνθο καὶ ἕως τὴν Κέρκυρα, ἕως τοὺς τόπους ὅπου ἔζησεν ὁ ποιητής, καὶ ὅπου, πρὶν ὁ χρόνος ὅλα τὰ σβύσῃ, θὰ μιλοῦνε ἀκόμα κάποιον σημάδι τῆς ζωῆς του σημαντικά, καὶ θὰ κρατοῦνε κάτι τι ἄβγαλτο ποῦ δὲν εἰπώθη ἀκόμα. Τί γίνονται τὰ χειρόγραφα τοῦ ποιητῆ, τὰ σκόρπια, ἀτέλειωτα καὶ χασματάδη ποῦ

βρέθηκαν, ὅπως βρέθηκαν; Καινούργιο ξανασκάλισμα καὶ τούτων ἄγωνα δὲ θὰ ἦταν. Ἐνας γάλλος κριτικός, ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τοῦ Οὐγκὸ ποῦ τοῦ παραδόθησαν, ἀφοῦ πέθανε, γὰρ νὰ τὰ ἐξετάσῃ, ἔβγαλε κάποια συμπεράσματα περιεργα γὰρ τὴν ψυχολογία τοῦ μεγάλου ποιητῆ. Μιὰ μετάφραση τῶν ἰταλικῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ εἶναι ἀπαραίτητη. Ὅπως καὶ μιὰ μελέτη τῆς ἐπιρροῆς τῶν Ἰταλῶν, καθὼς θὰ δείχνηται ἔς τὰ καθέκαστα τοῦ σολωμικοῦ στίχου.¹ Ἀντίθετα, τὸ τύπωμα τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῶν πεζῶν ἰταλικῶν σχεδίων καὶ στοχασμῶν, ποῦ τὰ ξέρομε μονάχ' ἀπὸ τῆ μετάφραση τοῦ Πολυλά, θὰ βοηθοῦσε πολὺ ἔς τὸ φῶτισμα κάποιων σκοτισμένων σημείων. Τάχα ἢ ἐλπίδα χάθηκεν ὁλότελα πῶς μπορεῖ νὰ βρεθοῦνε χαμένα ἔργα του; ἢ δὲν ὑπάρχει κἄν ἐλπίδα θετικὰ νὰ ξεδιαλυθῇ ἂν πραγματικῶς χάθηκαν ἔργα του; καὶ ποιὰ, καὶ πῶς, καὶ γιατί; Ἄν ὄχι νέον ὀλωσδιόλου Σολωμόν, ἀλλὰ κάποιο φωτερώτερο καὶ στοργυλλότερο Σολωμὸ περιμένομ' ἀκόμα.

Καὶ μοῦ ἔρχεται ἔς τὸ νοῦ κάποιος ἄλλος ποιητῆς· τὸ ἔργο του δὲ μοιάζει ἀπάνω κάτω σὲ τίποτε μὲ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ· ὅμως ἢ ψυχὴ τοῦ ἐνὸς συγγενεῖε κάπως μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ ἄλλου, καὶ μοιάζουν ἀρκετὰ τῶν δύο ἔργων οἱ μοῖρες. Ὁ ἄλλος αὐτὸς ποιητῆς εἶναι ὁ Ἀντρέας Chenier, Ἄ ν δ ρ ε ἰ α ς ὁ Θ ρ ἄ ξ, καθὼς αὐτονομάζεται ἔς ἓνα στίχο τῶν ἐλ-

1. Κάτι τέτοιο θέλησε νὰ κάμῃ ὁ κ. Σ. Δὲ Βιάζης μὲ τὸ ἄρθρο του «ὁ Σολωμὸς καὶ ἡ Ἰταλικὴ γραμματολογία». «Ἐθνικὴ Ἀγωγή» 1899.

ληνικόν· ὁ ποιητῆς — καθὼς ἄλλοῦ ἐκφράζεται ὁ ἴδιος— «ποῦ μιὰ ὠραία Ἑλληνίδα ἔς τῆς νιότης τὸ ἄνθος τὸν ἐγέννησε Γάλλο μέσα ἔς τὸ Βυζάντιο.»¹ Ὁ Chenier τελειώνει περίλαμπρα δύο αἰῶνων φιλολογικῆ περίοδο, τὴν περίοδο τοῦ κλαστικισμοῦ. Ἡ κλασσικὴ ἰδέα, ξεπεσμένη ἄθλια, ἀναδίνει μὲ τοὺς στίχους του ὑστερὸν πλουσιοπάροχο ἀνθισμα, προτοῦ χαθῆ μιὰ γὰρ πάντα· ἐνῶ ὁ Σολωμὸς ἀρχίζει ὀλόφωτα καινούργιαν ἐποχὴ, καὶ εἶναι πῶς πολὺ ὁωμαντικός καὶ μουσικός, καὶ εἶναι γεννημένος ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, καὶ ζυμωμένος εἶναι μὲ τὸν Ἰταλικὸ πολιτισμὸ, καθὼς εἶναι ὁ ἄλλος θρεμμένος μὲ ὅλη τὴν ἀρχαίαν ἑλληνολατινικὴ σοφία, κλασσικός πάντα καὶ ζωγραφικός. Ὁ ἓνας ἰταλικά σημειώνει τοὺς στοχασμούς του, ὅπως ὁ ἄλλος, πολλές φορὲς, ἑλληνικά· ὅμως πάντα φράγκος ὁ ἓνας, ὅπως ὁ ἄλλος ὁωμὸς. Μὰ καὶ οἱ δύο κρατοῦνε κλεισμένη μέσα τους καὶ ἀπὸ μὴν Ἑλλάδα. Καὶ οἱ δύο, τεχνίτες ἀντικειμενικοί, ζητοῦν τὸν κόσμον τους νὰ πλάσουν ἔξω ἀπὸ τὸ ἐγὼ τους τὸ ἀτομικόν. Καὶ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου, τὰ πῶς σπουδαιότερα ποῦ φιλοδόξησαν ποιήματα (μιὰ φιλοσοφικὴ σύνθεσις ἀπὸ τίς μεγάλες ἰδέες τοῦ καιροῦ σὲ σκαλιστοὺς στίχους), ἀπόμειναν καὶ τὰ πῶς μισά. Καὶ τὸ γάλλο καὶ τὸν ἑλληνα δὲν τοὺς μέλει ἔς τὸ φῶς νὰ δώσουν τὰ ἔργα τους. «Φύλαττε γὰρ τὸν ἑαυτόν του, λέγει ὁ ἴδιος ἐγκωμιστῆς τοῦ Chenier ποῦ παραπάνω ἐσημείωσα, καὶ γὰρ τοὺς πῶς

1. Oeuvres Poétiques de A. Chenier. Edit. Moland. Paris 1883.

στενούς του φίλους τὸ πάθος ποῦ τοῦ σκλάβωνε τὴ ζωή.» Ὅμοια, μόνο σὲ κάποιους φίλους ἐμπιστεύονταν τοὺς στίχους του. Ὅμοια καὶ ὁ γάλλος ἄφησε κομμάτια μονάχα σὲ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ ποιητικοῦ λόγου, «συντρίμματ' ἀπὸ μελωδίες, ἀπὸ στοχασμούς, καὶ ἀπὸ μελέτες», καθὼς τὰ εἶπεν ὁ Sainte-Beuve. Σὰν τὸν Ἕλληνα, καὶ ὁ γάλλος ἐσχεδίαζε λίγο λίγο καὶ ὑπομονετικὰ τὰ ἔργα του, ἄγραφε πρῶτα πεζά, καὶ μέσα 'ς τὸ στίχο ἀκόμα, ὅταν τὴ φράση δὲν τὴν εὐρισκε μὲ μιᾶς, σφῆνῳνε τὸν πεζὸ λόγο. Καὶ τοῦ Chenier 'ς τὴν ἀρχὴν ἐθρήνησαν οἱ φίλοι χαμένα, κατὰ τρόπο ἀξήγητο, ποιήματα. Κ' ἐκείνου, καθὼς τοῦ Σολωμοῦ, θυμοῦνταν, οἱ φίλοι τετράδια μὲ ὠρισμένα νούμερα, σχήματα, χρώματα. Ἐδῶ κ' ἐξήντα χρόνια ὁ Sainte-Beuve¹ φαντάζονταν μιὰ ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Σενιέρου εἰδυλλιακῆ, καθὼς τὴν ἔλεγεν. Ἐκδοση σὰν ἐκεῖνες τῶν ἀρχαίων ποῦ εἶναι λίγα γνωστὰ γι' αὐτοὺς καὶ ποῦ ταιριάζονται μὲ τὰ ἔργα τους, βασανισμένα, λεπτολογημένα, καὶ μὲ θρησκευτικὴν εὐλάβεια, κάθε γνώμη, κρίση, μαρτύριο, κάθε τι ποῦ σχετίζεται μ' ἐκείνους. Ἀπὸ τότε κριτικοὶ καὶ ἐκδότες προχωρήσανε σημαντικὰ καὶ δούλεψαν ἀποτελεσματικώτατα γιὰ τὸ ἔργο του Chenier. Τῶναιρο τοῦ μεγάλου κριτικοῦ ἔστρεξε μὲ τὸ παραπάνω. Λίγο λίγο βγήκανε 'ς τὸ φῶς πλῆθος ἀπὸ τοὺς χαμένους στίχους τοῦ Chenier, ξεδιαλύθηκαν ὅλα τὰ σκοτεινὰ τῆς ζωῆς του καὶ τὰ περίπλοκα τῆς τέχνης του, κ' ἕνας πολυγνώστης γάλλος, ὁ Becq de Fouquières

1. Βλέπε τὴν ἔκδοση τοῦ Chenier ποῦ ἀνάφερα.

δοξάστηκε μόνο καὶ μόνον ὡς ἐκδότης, σχολιαστὴς καὶ βιογράφος τοῦ ποιητῆ. Ἡ γοητεία τοῦ ἀρχαίου ἀκόμα καὶ πάντα θὰ σφραγίσῃ τὸν ποιητὴ τοῦ «Τυφλοῦ» ἀλλ' ἀπὸ τότε ποῦ πιδὸ πολλὰ γιὰ κείνον εἶναι γνωστὰ, σιμώτερα ἦρθε. Στὴν κριτικὴ ἐργασία τοῦ Πολυλᾶ χρωστáει βέβαια πολλὰ πολλὰ ἢ δόξα τοῦ Σολωμοῦ. Ὅμως ἀκόμα περιμένομεν ἕνα ἐκδότη, κ' ἕνα ἐξηγητὴ τοῦ Σολωμοῦ, ὅμοια σοφὸ, μὰ λιγώτερο αἰσθηματικόν, ἀντικειμενικώτερο κριτὴ τοῦ διδασκάλου.¹ Ἀνάγκη, ἀργὰ ἢ γλήγορα, νὰ φανῆ, ἀκόμα καὶ ἂν ἔτρεχε κίνδυνο νάβγῃ ἀπὸ τὰ χέρια του σικουμένη κάπως ἡ δόξα τοῦ ποιητῆ. Πρῶτα ἢ ἀλήθεια. Γιὰ τὴν ἀλήθεια πολεμοῦσε καὶ ὁ Σολωμός, ὅταν ἐγύρευε τὴν ἀπόλυτη ὁμορφιά 'ς τὴν ποίηση, καὶ τῆς ζωῆς τὴν ὁμορφιά 'ς τὴ γλώσσα. Δὲν εἶν' ἐκεῖνος ποῦ εἶπε «τὸ ἔθνος πρέπει νὰ μάθῃ νὰ θεωρῇ ἔθνικόν ὅτι εἶναι ἀληθινό;»²

1. Ὁ ἴδιος ὁ Πολυλᾶς τὴν αὐτὴν, ἀπάνω κάτω, ἰδέα μου παράστησεν ἄλλοτε.

2. Μοῦ χρησίμευσαν, ἀπὸ τὰρχαιότερα τυπωμένα βιβλία τῶν στίχων τοῦ Σολωμοῦ, τὰ ἐξῆς: —Ποιήματα Σολωμοῦ καὶ Ὁδὴ εἰς τὸν θάνατόν του· ἐν Ἀθήναις 1857, ἐκδοτὰν Μαντσαβίνος καὶ Δαλλαπότηρας. —Συλλογὴ τῶν γνωστῶν ποιημάτων τοῦ Ἰππότου Δ. Κομ. Σολωμοῦ, ἐν Ζακύνθῳ, τυπογρ. Ρωσσολίμου 1857 (Γιὰ τὴ συντομία, ἀναφέρεται 'ς τὰ σημειώματα τοῦ κειμένου μὲ τὰ γράμματα Σ. Π. Σ. 1857). —Δ. Σολωμοῦ τὰ εὐρισκόμενα. Δαπάνη Τερζάκη Κέρκυρα 1859. (Ὅμοίως, Σ. Ε. Κ. 1859). —Δ. Σολωμοῦ Ἄπαντα.

Ζάκυνθος 1880 εκδότης 'Ραφτάνης. ('Ομοίως, Α. Σ. Ζ. 1880)—Σακελλαρίου Βιβλιοθήκη τοῦ λαοῦ. Σολωμοῦ Ποιήματα.— Πρὸς τούτους δὲν ἐστάθησαν ἀνώφελα 'ς ἐμέ, πλὴν ἐκείνων ποῦ ἀναφέρω ἢ σημειῶνω 'ς τὸν πρόλογόν, καὶ τὰ ἐξῆς βιβλία καὶ ἄρθρα: 'Αλεξ. Σούτσου Τὸ Πανόραμα τῆς 'Ελλάδος, 'Αθήναι 1833.—'Εμμ. Στάη Περί Σολωμοῦ «'Αθηνᾶς» τόμ. Ε'.—Ποιήματα 'Ιουλ. Τυπάλδου, ἐν Ζακύνθῳ 1856. Τοῦ αὐτοῦ Λόγος εἰς μνημόσυνον Σολωμοῦ, Ζάκυνθος 1857.—Πόθεν ἡ λέξις «τραγουδᾶ» ὑπὸ Σπ. Ζαμπελλοῦ, 'Αθήναι 1859.—Πόθεν ἡ μυστικοφοβία τοῦ Σπ. Ζαμπελλοῦ ὑπὸ 'Ι. Πολυλά Κέρκυρα 1860.—Αἱ 'Ιόνιοι νῆσοι καὶ ἡ ἐν αὐταῖς 'Ελληνικὴ Ποίησις ὑπὸ Δώρας Δ' 'Ιστρίας μετὰφρ. Μ. Κ. Ράλλη. 'Αθήναι 1859.—Οἱ σύγχρονοι ποιηταὶ τῆς 'Ελλάδος ὑπὸ 'Ιουλιέττας Λαμπέρ, μετὰφρ. Εὐφρ. Κετσέα. 'Αθήναι 1886.—Σολωμὸς καὶ Δώρα 'Ιστρίας ὑπὸ Γ. Δ. Κανάλε «'Εθνικὴ Βιβλιοθήκη» 1869.—'Α. 'Ραγκαβῆ Περίληψις 'Ιστορίας τῆς Νεοελλ. Φιλολογίας, ἐκδότης Μπάρτ.—Ψυχὰρη Quelques observations sur la langue litteraire moderne Paris 1888.—Κριτικαὶ παρατηρήσεις Γ. Καλοσογούρου ἐν 'Αθήναις 1891.—'Η Φιλολογικὴ μασ γλῶσσα. Σκέψεις 'Ι. Πολυλά. 'Αθήναι 1892.—'Ανέκδοτοι ἐπιστολαὶ 'Αριστοτέλ. Βαλαωρίτου «'Εστία» 1889.—Grammaire grecque moderne par H. Pernot (Introduction) Paris.—Πολυλάς ὑπὸ Γ. Καλοσογούρου. Τοῦ αὐτοῦ Μαρκοῦ «'Εστία» 1892.—'Η γλῶσσα καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐκ τῶν τοῦ Θωμασαίου μετὰφρ. Καλοσογούρου «'Εστία» 1893.—Σ. Δ. Βιάζη Οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ πρόγονοι τοῦ Σολωμοῦ. «'Εθν. 'Αγωγή» 1898.—Μπάρτ καὶ Χίριστ 'Εγκυκλ. Λεξικὸν (Σολωμὸς).

Σημ. 'Εκδ. 'Η παραπάνω μελέτη δημοσιεύτηκε ὡς πρόλογος ἐν τῇ «'Απαντα Δ. Σολωμοῦ». Βιβλιοθήκη Μαρασλή 1901

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΣΟΛΩΜΟΣ

(ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΞΕΤΥΛΙΓΜΑ)

Κι ὁ ποιητὴς εἶναι σὰν ἓνας κόσμος φυσικός. Σὲ μὰ κορφή ἀνεβαίνεις, τὸν ξανοίγεις ἀπὸ μακριὰ τὸν κόσμο σου. Τὸν ἀγκαλιάζεις μὲ τὴ ματιά σου· τότε ζωγραφίζεις μὲ πινελιὰς ἀδρές· τὸν παρασταίνεις μὲ τὰ πιδ σημαντικὰ λόγια σὲ ὅ,τι τοῦ παρουσιάζει γενικώτατο. Τὸν ἐξηγᾶς, τότε συμπληρώνεις· σύμφωνα μὲ τὴν ψυχικὴ σου κατάστασιν ἢ μὲ τὴ διάθεσιν τοῦ νοῦ σου, κάτι τοῦ προσθέτεις, ἢ κάτι τοῦ ἀφαιρεῖς. Γίνεσαι μπροστά του τεχνίτης τοιχογραφιῶν ἢ λυρικός φιλόσοφος ἢ φιλοσοφικός κριτής. Ὅμως ὁ κόσμος αὐτὸς παίρνει κ' ἐνὸς ἄλλου τρόπου ξανοίγματος λιγώτερο γοητευτικό· μὰ χρήσιμο κ' ἐκεῖνο πάντα καὶ σημαντικό. Κατεβαίνεις, κι ἀπὸ σιμὰ τὸν ἐξετάζεις· τὸν ψάχνεις, τὸν κοσμικίζεις· φροντισμένο καὶ μὲ προσοχὴ συγκύρισμα. Οἱ θάλασσοι καὶ οἱ οὐρανοί, τὰ δάση καὶ οἱ πολιτεῖες δὲ γνωρίζονται μόνον μὲ τὸ αἶσθημα καὶ μὲ τὸ μάτι, δὲν κυριεύονται μόνον μὲ τὴ συνθετικὴ φαντασία καὶ μὲ τὴν ἀσυνείδητη δύναμιν τῆς μαντικῆς. Ἄν ὀρέγεσαι σωστά σωστά νὰ ξεσκεπάσῃς ἐκεῖνο ποῦ ποθεῖς, εἶναι κ' ἐνὸς ἄλλου εἴδους ἀγάπη. Σοῦ τὴν προσφέρει ὁ νοῦς ὁ ἐξεταστὴς ἢ κριτικὴ καὶ ἡ ἀναλυτικὴ σκέψις, ἢ ἐπιστήμη. Εἶνε τὸ ταπεινὸ καὶ τὸ ὑπομονετικὸ δούλεμα, τὸ γύρεμα ποῦ, δὲ φαντάζει, τὸ ἥσυχο καὶ ἀπαθέστατο καὶ κρύο ψά-

Ξιμο ποῦ ὄλα τὰ προσέχει καὶ τὰ βασανίζει· τὸ ψά-
 Ξιμο ποῦ μπορεῖ νὰ φαίνεται σχολαστικὸ καὶ μικρό-
 χαρο στοὺς φανατικούς ὀπαδοὺς τῆς αἰσθηματικῆς
 ὑπερτροφίας. Τὸ φαινόμενο ποῦ λέγεται *θάλασσα*
 συγκινεῖ κάποιον ἄνθρωπο, χωρὶς κανένα *διατὶ καὶ*
διότι, ἔτσι καθὼς δείχνεται, σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ πῶδ ὑψη-
 λονόητα ποιήματα τῆς πλάσης. Τὸ φαινόμενο ποῦ
 λέμε *θάλασσα* τραβάει κάποιον ἄλλον ἄνθρωπο σὰν
 ἄλγεβρικό πρόβλημα, ποῦ πρέπει νὰ λυθῆ· σὰν κάτι
 ἀγνώριστο ποῦ θέλει ὁ ἄλλος ἐκεῖνος ὄχι τὴν ὁμορ-
 φιά του νὰ χαρῆ, μὰ κάτι ἀπὸ τὴν ἀλήθεια του,
 ὠραίαν ἢ ἄσκημη νὰ πιάσῃ. Στοιχεῖο, ποῖα εἶναι τὰ
 συστατικά σου ; Ἀποτέλεσμα, ποῦ εἶναι ἡ αἰτία σου ;
 Μηχανή, ποῦ ἔχεις τὸ νόμο σου ; Δὲ μοῦ φτάνει
 ἐμένα τὸ γαλανὸ ἢ τὸ τρικυμισμένο σου πρόσωπο·
 μήτε τὸ τραγούδι τοῦ «Βουτηχτῆ» τοῦ Σίλλερ, μήτε
 ὁ ἄλλος ἐκεῖνος θαλασσοβουτηχτῆς τοῦ ἀρχαίου Βακ-
 χυλίδη, γιὰ νὰ ξεδιαλύνω σου τὰ βάρη· θέλω νὰ τρυ-
 πώσω μέσα σ' ἐκεῖνα μὲ τὴ βοήθεια καὶ μὲ τὴν ὄδη-
 γία βουτηχτάδων ἄλλης λογῆς, νὰ ψάξω παντοῦ, θά-
 λασσα, ἀπὸ τοὺς ὠκεανούς σου ἴσα μὲ τὰ φύκια σου,
 ὄλα νὰ στὰ ξεψαχνίσω, καὶ γνώριμος νὰ γίνω τοῦ
 νόμου ποῦ σ' ἐξουσιάζει καὶ στὰ δάχτυλα νὰ παῖξω
 τὴν ἱστορία σου τὴν κοσμογονική. Ἔτσι καὶ γιὰ τὴν
 πολιτεία ποῦ σοῦ ξανοίγεται ἀπὸ μακριά, ταξιδευτή,
 μπορεῖς, ἂν ἔχῃς μάλιστα ζωντανὴ τὴ φαντασία καὶ
 γοργὸ τὸ στοχασμὸ, ἐξαίρετα νὰ μιλήσῃς. Ὅμως ἡ
 πολιτεία αὐτὴ δὲν εἶναι μόνο τὸ διαβατικὸ χρυσό-
 νειρο τῆς ζωῆς σου· εἶνε κάτι ποῦ ὑπάρχει ἔξω καὶ
 ἀνεξάρτητ' ἀπὸ τὸ δικό σου τὸ ὑποκείμενο. Μὲ τὴν

ἴδια ζωντανὴ φαντασία καὶ τὸ γοργὸ τὸ στοχασμὸ θὰ
 μπορέσῃς ἀκόμα πλέον ἐξαίρετα γι' αὐτὴ νὰ μιλή-
 σῃς, ἀνίσως ἐκεῖ σταματήσῃς, καὶ μπῆς μέσα στὴν
 πολιτεία, καὶ τριγυρίσῃς τοὺς δρόμους τῆς, καὶ ρου-
 φήσῃς τὸν ἀέρα τῆς, καὶ γνωριστῆς μὲ τοὺς ἀνθρώ-
 πους τῆς. Τοῦ πρώτου τρόπου ἡ συγκίνηση εἶτε ἀπὸ
 τὴ θάλασσα εἶτε ἀπὸ τὴν πολιτεία εἶτε ἀπὸ τὸ κάθε
 τι, εἶναι ἡ συγκίνηση ἢ καθαυτὸ καλλιτεχνική. Τοῦ δεύ-
 τερου τρόπου ἡ συγκίνηση εἶνε ἡ καθαυτὸ ἐπιστημο-
 νική. Καὶ οἱ δύο τοῦτοι τρόποι δὲ βρίσκονται πάντα
 χωριστὰ καὶ δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστοι ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλ-
 λο. Μάλιστα μόνος ἀρπάζεται πῶδ πλατιά καὶ πῶδ βα-
 θιά καὶ πῶδ γιομᾶτα, σωστὰ καὶ ἀκομμάτιαστα, ἀπὸ
 κάτι τι ἐκεῖνος ποῦ τὸ κάτι τι αὐτὸ δὲν τὸ κατέχει μο-
 νάχα μὲ τὸ αἶσθημα τοῦ ποιητῆ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ γνώση
 τοῦ σοφοῦ· ἐκεῖνος ποῦ γνώρισε τὸν κόσμον του σὰν ἄν-
 θρωπος τῆς ἐπιστήμης, καὶ ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ τὸν
 ἀγαπᾷ σὰ λειτουργὸς τῆς Τέχνης. Γι' αὐτὸ καὶ πῶδ
 μεγάλοι τῆς ιδέας λειτουργοὶ λογαριάζονται ὅσοι ται-
 ριάσανε μαζί, σὰν ἀδερφάδες δίδυμες, Τέχνη καὶ Ἐ-
 πιστήμη. Σοφὸς εἶταν τὸ πῶδ συνηθισμένον ὄνομα
 ποῦ ἔδιναν οἱ ἀρχαῖοι στὸν ποιητῆ. Καὶ οἱ μεγάλες
 παραγγελίες τοῦ Γκαίτε ἐτοῦτες εἶναι : «Οἱ ξυλοκί-
 στες ἅς καταγίνωνται νὰ συγκινοῦν τίς πονετικὲς καρ-
 διές. Ἐγὼ τὰ μυστικά σου ζητάω νὰ ξεσκεπάσω, κό-
 σμε ! . . . Κοίτα νὰ καταλάβῃς τὸν ἑαυτό σου καὶ τὰ
 πράγματα γύρω σου ! »

Ἀνάλογα πάρε καὶ σπούδασε τοὺς ἠθικοὺς κό-
 σμους, κάποια νοητὰ φαινόμενα, καθὼς εἶναι καὶ
 κάθε μεγάλος, κάθε σημαντικὸς ὀπωσδήποτε ποιητῆς.

Μπορείς άπάνου στο δείνα ποιητή, με λιγοστές γραμμές πλατιά να ξεδιπλώσης μιá ιδέα καθολικώτατη την ιδέα για τόν ποιητή ή, πιό σωστά, την ιδέα που μέσα σου εόν τρέφεις για την ποίηση. Είσαι τότε ο φιλόσοφος κριτικός του ποιητή εκείνου. Ή μπορείς να πάρης και να βασανίσης δασκαλικά, υπομονετικά, λεπτόλογα, χωριστά ένα πρὸς ένα και τὰ παραμικρότερο' άντικείμενα που συγγενεύουνε μ' εκείνον, από την τέχνη του και την ιδέα του ίσα με τὰ τελευταία ψιλολογήματα τῆς ζωῆς που ἔζησε και τῆς λεξούλας που μεταχειρίστηκε. Είσαι τότε ο φιλόλογος κριτικός του. Ή άκέρια εικόνα του ποιητή βγαίνει από τὸ άντάμωμα ή και από τὸ άπλό άντίκρισμα τῶν κριτικῶν αὐτῶν τρόπων. Τὸ ἔργο του Σολωμοῦ νομίζω πῶς ὡς τὴν ὥρα ἔδωκε άφορμὴ σὲ κάποια αξιόλογα δείγματα φιλοσοφικῆς κριτικῆς. Φτωχὴ άκόμα εἶναι και μισὴ ἡ ἔργασία του δεύτερου εἵδους. Για να ξεδιαλυθῆ τὸ σὲ πολλά σκοτισμένο άκόμη ζήτημα τῆς ψυχῆς και τῆς τέχνης του Σολωμοῦ άνάγκη να δουλέψη παράπλευρα στὸ φιλόσοφο ὁ φιλόλογος, μαζί με τὸν αἰσθηματικὸ θανμαστή εκείνου ὁ ψυχρὸς ἔξεταστής και τῶν παραμικρῶν, με τὸν αἰθερόλαμνο ιδεαλιστῆ ὁ πεζὸς άποθησαυριστῆς λεξιλογίωv. Ὡς τὰ τώρα, άνάμεσα στᾶβαθα και στᾶνόητα τὰ τυπωμένα ἔξ άφορμῆς του Σολωμοῦ, βρίσκονται βέβαια και πολλὲς σελίδες ἄξιες του ποιητή, σάν εκείνες του Τρικούπη και του Ζαμπέλιου, του Θωμαζέου και του Πολυλά, και ἄλλων άκόμα, παλαιότερων και νέων. Τελευταία τὰ «Παναθήναια» μᾶς ἔδωκαν τὴν πιό ὠραίαν άναθεώρηση του Σολωμικοῦ ἔργου, τελευ-

ταίαν άναλαμπὴ μᾶς εὐγενικῆς ψυχῆς, ἄξια διαθήκη φίλου άλησμόνητου και διδασκάλου, του Καλοσογούρου¹. Ὅμως ὅλα τὰ αξιόλογα τούτα και τὰ σοφὰ βλέπεις πῶς εἶναι φωτεινά σημάδια πολὺ περισσότερο μᾶς συνθετικῆς ἔργασίας, μᾶς φιλοσοφικῆς κριτικῆς, που βέβαια θὰ γεννήθηκε από μιαν άναλυτικὴ ὄπασδήποτε φροντίδα' μὰ ἡ κριτικὴ αὐτὴ δὲν εἶπε άκόμα τὸν τελευταῖο της λόγο' τῆς λείπει άκόμα, για να διπλοθεμελιωθῆ άρχοντικὴ, ἡ βοήθεια πολλῶν άκόμα κατὰ μέρος φροντισμάτων μικρογραφικῶν και μονογραφικῶν, άπάνω σὲ τούτην ἢ σ' ἐκείνην τὴν ὄψη του Σολωμικοῦ ἔργου. Καμιὰ γνώμη, και ἡ πιό σοφὴ και βαθυφάνταστη, και ἡ πλέον ποτι-

1. Ἡ μελέτη του Καλοσογούρου («Παναθήναια» 30 Μαΐου 1902) ἄξιζει και για τις άπορίες άκόμα που γεννάει, και για τις άντιλογίες που ξυπνᾷ. Δ. χ. θέλει κάπου να εἰπῆ πῶς μπορεί βαθιά να γνωρίσουν και δικαίωμα ἔχουν τὸ Σολωμὸ να τιμήσουν ἐκεῖνοι μονάχα που ταιριάζουνε μ' ἐκεῖνον και στὰ φιλοσοφικά φρονήματα. Δὲ μοῦ φαίνεται τοῦτο άπαραίτητο. Δὲν εἶναι άνάγκη κανεὶς να εἶναι ὕλιστῆς για να καταλάβῃ και για να θαυμάσῃ τὴ ποιητικὴ μεγαλοφυΐα του Λουκρήτιου. Με τὸν τρόπο που άναφέρει μιὰ γνώμη μου, φαίνεται πῶς δὲν τὴν ἐξήγησε καλά. Ἐξ ἐναντίας εἴμαστε συμφωνότατοι με τὸν Καλοσογούρο. Εἶδα ὅ,τι εἶδε κ' ἐκεῖνος. Ἄνθρωπους ἄμοιαστους στὸ νοῦ και στὴν καρδιά που φαίνεται πῶς τοὺς άνταμώνει κοινὸς σεβασμὸς πρὸς τὸ Σολωμὸ. Ἄλλὰ τὸ άντάμωμα φαινομενικὸ, ἔξωτερικὸ, ἄπρεπο. Τὸ συλλογίζεται, και θλιβεται ὁ Καλοσογούρος. Τὸ συλλογίζομαι και θυμῶνω. Καὶ ὁ θυμὸς αὐτὸς ἔμπνέει τὸν ὕμνο τὸν τυπωμένο στὸ «Νέον Ἄστυ» τῆς 30 Μαΐου του 1902. Ὅχι τόσο ἡ λατρεία πρὸς τὸ Σολωμὸ ὅσο τὸ μῖσος πρὸς τὴν ψεύτικη σολωμολατρεία.

σμένη με ποίηση και με φιλοσοφία, δὲν εἶναι στέρεα ἐνόσφ δὲν ἀκουμπάει σὲ πράγματα· και σὰ φουσαλιδα φτάνει πολλὲς φορὲς νὰ τῆ σβύση και ἡ λιγνότατη πνοὴ κάποιου ἀπλοῦ ταπεινοῦ παρατηρητῆ, ποῦ θάββαινεν ἀπὸ κάτι τι χροσπιαστό. Κι ἂν τῶρα θὰ τολμοῦσα ν' ἀναφέρω και τῶνομά μου ὕστερ' ἀπὸ τὰ σεβάσμια ὀνόματα σολωμιστῶν ἔξοχων, δὲν εἶναι γιατὶ μοῦ δίνει τὴν τόλμη τούτην ἡ ἴδια ἡ γνώμη τοῦ Πολυλά, τοῦ κορυφαίου μέσα σ' ἐκείνους ποῦ ἔγραφεν, ἐδῶ και δέκα χρόνια, ἐξαφορμῆς κάποιων ἀρθρων μου περὶ τοῦ Σολωμοῦ, πρὸς ἓνα φίλο μου και φίλο του: «Πρὸ πάντων εὐγνωμονῶ πρὸς τὸν Παλαμᾶν, διότι εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἀπέδωκε τὴν ἀνήκουσαν θέσιν εἰς τὸν ἀληθῶς πνευματικόν μου πατέρα, τὸν Σολωμόν». Τὸ ἀναφέρω τῶνομά μου γιατὶ μαζί πιστεύω πῶς φρόντισα πῶς ἀπὸ ἄλλους, μέσα στὰ προλεγόμενα τῶν «Εὐρισκομένων» τοῦ Σολωμοῦ, τὰ φιλοξενημένα στὴ Μαρασλικὴ Βιβλιοθήκη, πρῶτος νὰ γγίξω μερικά θέματα, και νὰ ρίξω τὸ σπόρο μᾶς καρπερῆς ἐργασίας, καλῆς για νὰ ξετυλιχτῆ ὄχι τόσο ἀπὸ φιλόσοφους τεχνίτες τῶν ὑπερούσιων ὅσο ἀπὸ λιτούς πεζοὺς τοῦ λόγου δουλευτάδες.

Γιὰ μιὰ θετικώτερη γνωριμία τοῦ Σολωμοῦ μένουν ἀκόμη νὰ λογαριαστοῦν και νὰ μελετηθοῦν ἀρκετά. Τὰ ἀρκετὰ τούτα, λογαριασμένα και μελετημένα, μπορεῖ νὰ δυναμώσουν τὴν ἰδέα ποῦ ὡς τὴν ὥρα μᾶς ἔδωκαν οἱ φιλόσοφοι κριτικοὶ τοῦ ποιητῆ για τὸν ποιητῆ· μπορεῖ και νὰ τὴν ἀλλάξουν. Ἄπ' ὅσα μένουν ἀκόμη νὰ μελετηθοῦν και νὰ λογαριαστοῦν περιορίζομαι νὰ σημειώσω ἐδῶ πέρα μερικά θέματα

για ξετύλιγμα. Μὴ λησμονοῦμε πῶς κι ὁ ἴδιος ὁ Σολωμὸς μᾶς ἄφησε πῶς πολλὰ θέματα για ξετύλιγμα, παρ' ὅσα ξετυλίγματα κατώρθωσε.

1. Οἱ ἀρχαῖοι. Μέσα στὸν Ὑμνο, μέσα στὸ ποίημα τοῦ Μπαῖρον, μέσα σὲ ὄλο τὸ κομμάτι τοῦ Μαρκομποτόσσαρη, ἀκόμη και στὸ ρωμαντικώτατο «Λάμπρο», και ἄλλοῦ, ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος ἐμπνέει τοῦ ποιητῆ πότε μία σκέψη, πότε ἓνα ἀνάκρασμα, πότε μία εἰκόνα, πότε ζωγραφιὰ δλόκληρη. Ἐξέτασε, ξεχωριστὰ και προσεχικὰ, με τί τρόπο ὁ ποιητῆς μεταχειρίζεται τὸ ἀρχαῖο στοιχεῖο στὸ στίχο του, και τὴν ἐμορφιὰ ποῦ σταλάζει μέσα στὸ τραγοῦδι του ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου τὴν πηγὴ, και πῶς τάχα ὁ μαθητῆς τοῦ δημοτικοῦ τραγοῦδιου, ποῦ δὲ θὰ τὰ ἤξερε τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὅπως θὰ τὰ γνώριζε και ὁ πλέον ἀσήμαντος δάσκαλος τοῦ καιροῦ του, ὅμως δειχνεται και σὲ τοῦτο ἀκόμη ἑλληνικώτερος ἀπ' ὅλους τοὺς στιχοπλόκους τῆς σουσαικῆς καθαρολογίας. Μολονότι βλέπει κανεὶς πῶς ὁ Σολωμὸς ὄχι με ἀπλά και γοργὰ δανείσματα ζωγραφικὰ ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμο, και με λυρικά ξεφωνητὰ πρὸς ἐκεῖνον, ἀλλὰ με κάτι πῶς πνευματικὸ και πλέον σκεπασμένο κάνει τὸ Θωμαζέο νὰ λήη: «Ἡ γλῶσσα ποῦ σήμερα μορφώνουν οἱ Ἕλληνες ἀπάνου στὸν τύπο τῆς παλαιᾶς δὲν ἀναδίνει βέβαια τόσο ἀρχαῖκὸ ἀρωμα, ὅσο οἱ στίχοι οἱ κοινοὶ τοῦ Σολωμοῦ· κοινοὶ λέγω στὴν ἔννοια ποῦ ἔλεγον τοὺς δικούς τους ὁ Πετράρχης και ὁ Δάντης».

2. Ἡ πλαστικὴ και ἡ μουσικὴ. Ὁ λόγος ὁ καλλιτεχνικὸς δειχνεται κάποτε σὰ ζωγραφιὰ

κάποτε γυρίζει πρὸς τὰ ὄνειροφάνταστα σύνορα τοῦ καθαροῦ ἤχου. Γι' αὐτὸ καὶ στὰ ποιητικὰ καλλιτεχνήματα ἄλλοτε ἢ πλαστικὴ καὶ ἄλλοτε ἢ μουσικὴ δέσποινες εἶναι, καὶ πολλὰς φορὰς συγκυριαρχοῦν. Ἐξέτασε τί δύναμη παίρνουν τάχα τὰ δύο τοῦτα στοιχεία τοῦ ὕψους μέσα στοὺς στίχους τοῦ Σολωμοῦ, ἀναλυτικὰ, καὶ μὲ τὰ παραδείγματα ποῦ ταιριάζουν. Ἐδῶ δὲ θὰ εἶταν περιττὸ νὰ συγκρίνης τὸ δοξάρι τοῦ Σολωμοῦ μὲ τὴ σμίλη τοῦ Κάλβου.

3. Ὁ στίχος. Γιὰ τὸν ἐντεκασύλλαβο τοῦ «Λάμπρου» ὁ Ἐμμανουὴλ Στάης ἔγραψεν ἄλλοτε σελίδες ἀξιοδιάβαστες. Ἀξίζει νὰ ἐξακολουθήσῃ, σὲ τέτοιο θέμα ἀπάνω, καὶ νὰ συμπληρωθῇ ἀπὸ ἄλλους, ἀνάλογα φωτισμένους, ἢ ἐργασία. Τί μέτρα μεταχειρίζεται ὁ Σολωμὸς καὶ μὲ τί τρόπο τὰ μεταχειρίζεται. Ποιὰ μέτρα ἤθεε μπασμένα στὴν ποιητικὴ μας ἀπὸ παλαιότερους ἢ σύγκαιρους στιχουργοὺς, καὶ ἂν καὶ πῶς καὶ πόσο τὰ ξαναδούλεψε καὶ τὰ ξανάνωσε. Ποιὰ μέτρα καὶ ποιὰ μετρικὰ ζευγαρώματα πρῶτος μᾶς ἔφερε. Πόσο καὶ πῶς ὠφελήθηκε ἀπὸ τὴ μετρικὴ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ πῶς καὶ πόσο ἀπὸ τὴ μετρικὴ τῶν Ἱταλῶν καὶ ἄλλων τυχόν ἐθνῶν. Πῶς μεταχειρίζεται τὴ στροφὴν, πῶς τὸ στίχο, πῶς τὴ ρίμα. Πῶς ξεδιπλώνεται στὰ χέρια του ὁ δεκαπεντασύλλαβος. Γιατὶ στὰ τελευταῖα του σχεδιάσματα φαίνεται πῶς ὀλότελα παρᾶτησε τὴ συνίζηση, κυνηγώντας τὸν πλαστικὰ σφιχτοδεμένο μὲ τὰ σύμφωνα στίχο, ὅλως ἐνάντια πρὸς τὴ μουσικότητα τῆς ιδέας. Ἐγινε τοῦτο ἀπὸ λογικὴ ἀνάγκη ἢ ἀπὸ μανία δυσκολοξεδιάλυτη; Καὶ πρέπει νὰ θεωρηθοῦνε κα-

θαροὶ δικοὶ του μερικοὶ στίχοι ἀπὸ τὰ τελευταῖα «Σχεδιάσματα», καθὼς πρωτοτυπωθήκανε στὴν ἔκδοση τῆς Κέρκυρας, στίχοι ποῦ τόσο πολὺ τοὺς ἀσκημίζουν τὰ φωνήεντα ποῦ δὲ συνεκφωνοῦνται, ἀλλὰ ἐκθλίβονται; Τὸ σύστημα τοῦτο, ἓνας χωρισμὸς ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς Ἱταλικῆς, μὰ καὶ τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας καὶ μετρικῆς, τάχα νὰ σχετίζεται κάπως μὲ τὸ γερμανισμὸ ποῦ ἀγάλια ἀγάλια ἐπηρέασε τὸ νοῦ τοῦ Σολωμοῦ;

4. Ἡ γλώσσα. Ὡς τὴν ὥρα, ὅσοι γιὰ τὴ γλώσσα μίλησαν τοῦ Σολωμοῦ τὰ εἶπαν κάπως σύντομα καὶ γενικὰ καὶ βιαστικὰ καὶ λίγο ἀόριστα κ' ἐκεῖνοι ποῦ ὀρθὰ εἶδαν, κ' ἐκεῖνοι ποῦ δὲν εἶδαν τίποτε. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα, μὲ τὸ σύστημα, ἢ, καλύτερα, μὲ τὰ σύστατα τῆς ἀβασάνιστης δογματικῆς ἀερολογίας, πράγματα ξεστόμισαν τόσο ἀνάποδα καὶ παιδιᾶτικα, ποῦ εἶναι γιὰ νὰ γελᾷς. Ἡ γλώσσα τοῦ Σολωμοῦ. Τί θέμα γιὰ μελέτη οὐσιαστικὴ, ποῦ νὰ ξεκαθαρίσῃ τὰ ξεκαθαρίιστα, καὶ νὰ ξαπλώσῃ μέγα φῶς! Τέτοιας ἐργασίας, φιλολογικῆς κριτικώτατης, μᾶς ἀνοίξε τὸ δρόμο ὁ ἴδιος ὁ Ψυχάρης μέσα στὴ μονογραφία του «Observations sur la langue littéraire de Solomos». Ὁ δρόμος ἔτοιμος. Πατήστ' ἐκεῖ, τραβᾷτ' ἐμπρός, καὶ κάπου θὰ βγῆτε. Ἐπειτα ἢ γραμματικὴ τοῦ Σολωμοῦ. Τὸ θέμα τοῦτο δίνει ἀφορμὴν σὲ στοχασμοὺς σημαντικοὺς. Κι ἄς τὴν περιφρονοῦν τὴ γραμματικὴν, δηλαδὴ τὴ λογικὴν καὶ τὴν ἁρμονία τῆς γλώσσας, καὶ κάθε σκέψη γιὰ κείνη, οἱ ἀποκλειστικοὶ ὀπαδοὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἀτομισμού, ποῦ σέβονται τὴ γλώσσα ὅσο καὶ μιὰ γάτα ἓνα κουρέλι ποῦ τῆς ρίχνεις

γιὰ νὰ παίξη. Καθὼς ὅλες οἱ ἰδέες, δὲν τοῦ ἤρθεν οὐρανοκατέβατη καὶ ἡ γλωσσικὴ ἰδέα. Καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ ἔκαιγε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ἐξέτασε κατὰ τί μοιάζει καὶ κατὰ τί διαφέρει τὸ γλωσσικὸ σύστημα τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ τὰ συστήματα Βηλαράδων, Χριστοπούλων, Κωνσταντᾶ, Φιλιππίδη καὶ τῶν ἄλλων *χρῆσται* πολεμιστᾶδων, ποιητῶν καὶ πεζογράφων, τῆς ἐποχῆς του. Καὶ δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ τοῦτο: Ὅσο ἡ ποίηση τοῦ Σολωμοῦ ἀνυψώνεται, τόσο ἡ γλῶσσα του γίνεται *κανονικώτερη*, δηλαδὴ *δασκαλικώτερη* (καθὼς τὸν ἐννοοῦν τὸ δασκαλισμὸ οἱ ἀποκλειστικοὶ ὀπαδοὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἀτομισμού, δηλαδὴ τῆς ἐλευθερίας νὰ ράφτη καὶ νὰ ξυλώνη ὁ καθένας μας, γιὰ νὰ μὴ τοῦ λείπη δουλειά, κι ἀπὸ μιὰ γραμματικὴ τῆς ὥρας καὶ τῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ξεχωριστὴν του δίψα τῆς στιγμῆς καὶ τῆς ὥρας).

Ἐνα πρὸς ἓνα θὰ μποροῦσαν νὰ κοιταχοῦν ὅλα τὰ σχετικὰ. Οἱ τύποι, τὸ συνταχικὸ, ἡ φθογγολογία, ἡ ὀρθογραφία. Ποῦ θὰ εἶταν εὐκόλο νὰ διορθωθῇ, ἢ σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς δημοτικῆς, ἢ γλῶσσα, χωρὶς νὰ πάθῃ τίποτε ἢ μορφὴ τοῦ στίχου, καὶ ποῦ

1. Σ' ἐν' ἀπὸ τὰ μετρημένα σημαντικὰ ἄρθρα, ποῦ ἔδωκεν ἀφορμὴ νὰ γραφοῦν ὁ Σολωμός, ὁ κ. Παῦλος Νιρβάνης («*Ἄστυ*» 4 Ἰουνίου 1902) μὲ ὅλα τὰ ὀρθὰ ποῦ σημειώνει, καὶ ποῦ κανεὶς βέβαια δὲ θὰ στοχασθῇ νὰ τὰ φιλονεικήσῃ, γιὰ τὸ αἶσθημα καὶ γιὰ τὸ πάθος καὶ γιὰ τὸν ἔρωτα, φαίνεται μολαταῦτα πῶς τὴν κυριώτατη δύναμις τῆς ψυχῆς τοῦ Σολωμοῦ τὴ βάζει αἰσθηματικῶς, κατὰ τὴ γνώμη μας, εἶναι στὸ νοῦ· μάλιστα ὡς πρὸς τὴ γλωσσικὴ ἰδέα ὁ Σολωμός εἶναι ὁ πιὸ ἀγνὸς πρόδρομος τοῦ Ψυχάρη.

τέτοιο διόρθωμα θὰ εἶταν ἀδύνατο. Σὲ ποιὲς μεριὲς τῆς γλώσσας, ἐκεῖ ποῦ δημοτικώτατα εἶναι τὸ τυπικὸ καὶ ἡ σύνταξη, μολαταῦτα τὸ νόημα δὲν εἶναι διόλου δημοτικὸ· ὄχι τὸ νόημα μόνον, μὰ καὶ ἡ ὄλη κατασκευὴ ποῦ παίρνει ὁ λόγος. Ποῦ καὶ πῶς φαίνεται ἡ ἐνέργεια τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς καθαρεύουσας. Τὸ λεξικὸ τοῦ Σολωμοῦ ἀξίζει χωριστὸ ἐξέτασμα. Ἐπίθετα, οὐσιαστικά, ρήματα, μόρια. Τὰ λόγια τὰ ἀρχαῖα, τὰ νεώτερα, τὰ πανελλήνια, τὰ τοπικά, τὰ νησιώτικα, τὰ κυριώτερα, ζακυθινά, τὰ πρωτόγραφα, τὰ παρμένα ἀπὸ ἄλλους προηγουμένους στιχογράφους ἢ πεζογράφους, εἴτε τῆς Κρήτης, εἴτε τῆς Ἡπείρου, εἴτε ἄλλου τόπου. Τὰ σύνθετα ἐκεῖνα ποῦ εἶνε τῆς δικῆς του κατασκευῆς. Πῶς τὰ μεταχειρίζεται τὰ λόγια, ποῖα προτιμᾷ, ποῖα τὰ συχνότερα, καὶ ποῖα τὰ πιὸ σπάνια.

5. Ἡ ρητορικὴ. Τὴ ρητορικὴ στὴν ποιητικὴ τέχνη ἐκεῖνοι τὴν καταφρονοῦν ὀλίγελα ὅσοι παίρνουν ἀνεξέταστα καὶ μονομερῶς μίαν ἰδέα, πρὶν ὀριμάσῃ καλὰ ὁ νοῦς γιὰ νὰ τὴν κρίνῃ καὶ νὰ τὴν ξεχωρίσῃ τὴν ἰδέα, καὶ νὰ μὴ τὴν παπαγαλίσῃ. Ὁ τεχνίτης μὲ τὸ λόγο, καθὼς ζωγραφίζει, σκαλίζει, μουσουργεῖ, ἔτσι καὶ ρητορεύει. Ἀπὸ ἓνα πιστεύω καὶ ἀπὸ μιὰ συγκίνηση πηγάζει καὶ ἡ ρητορικὴ, καὶ πρὸς μίαν ὠραιότητα κ' ἐκείνη πάει. Ἔτσι στὸν ἀέρα δὲν τὸ εἶπεν ἓνας ἄγγλος κριτικὸς, ποῦ τώρα ξεχνῶ τὸν ὄνομά του: «Κάθε μεγάλος ποιητὴς εἶναι κ' ἓνας ρήτορας». Ὁ Μπράντες ἔγραψε: «Ἡ ποιητικὴ μᾶς παρουσιάζεται, γενικώτατα, πότε σὰν ψυχολογικὴ ζωγραφία· πότε σὰν *εὐγλωττὴ* διδα-

χή.»¹ Ὁ Κάρολαϊλ ὥρισε τὸ ἔργο τοῦ Ἔμερσον «μονόλογο μεγάλης ψυχῆς κάτω ἀπὸ τᾶστρα». Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ἓνας τέτοιος μονόλογος εἶναι τὸ τραγούδι τοῦ ποιητῆ. Ἱστορία καὶ φιλοσοφία τῆς ποιητικῆς μᾶς τὸ δείχνουν, ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Πίνδαρον, ὡς τὸν Οὐγκὼ καὶ τὸ Δανούτσιο. Πολ-
 λές φορὲς ὁ ποιητὴς μᾶς φέρνει τὸ ἔργο του ὄχι σὰ
 μονόλογο, ἀλλὰ σὰ λόγος πρὸς ἓνα κάποιο κόσμον
 τοῦ βλέπει καὶ τοῦ προσέχει ἀγνάντια του. Καὶ δὲν
 παύει τότε νὰ εἶναι ποίημα τὸ ἔργο του. Μόνο πῶς
 ἄλλο τὸ κάλλος τοῦ λόγου καὶ ἄλλο τοῦ μονόλογου,
 ὅπως ἄλλη τῆς ξανθῆς καὶ ἄλλη τῆς μελαχροινῆς ἢ
 χάρη. Γι' αὐτὸ θαρρῶ πῶς δὲν ἀξίζει πάντα κατα-
 φρονετικὰ νὰ χρωματίζουμε τὴ λέξη ρητορικῆ,
 μόνο γιατί τὸ συνηθίζουν ἔτσι ξένοι κριτικοὶ. Πρέ-
 πει νὰ ξεχωριστῇ πῶς δυὸ λογῆς ρητορικὲς ὑπάρχουν.
 Ἡ καλή· τὸ ξεχείλισμα τοῦ λυρισμοῦ, ποῦ περισ-
 σεύει, καὶ πηδάει ἀπὸ τὰ σύνορά του, καὶ λογικὰ με-
 ταμορφώνεται (ὅπως καὶ ὁ λυρισμὸς δὲν εἶναι παρὰ
 μία ρητορικὴ ξετυλιγμένη, προοδευμένη, μεταπλα-

1. Ἀξίζει ἐδῶ ἀπλῶς νὰ σημειώσω, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ
 Εὐριπίδου, τὰ λόγια τοῦ Δ. Βερναρδάκη, ποῦ εἶναι μεταξύ
 μας ὁ μέγας κριτικὸς, ἐκδότης καὶ θαυμαστὴς τοῦ ἀρ-
 χαίου τραγικοῦ: «Ψέγουσιν οἱ σοφοὶ οὗτοι ἄνδρες τὸν
 Εὐριπίδην ὡς ῥητορικόν, ὡς ἂν εἴ ἡ ρητορικὴ ἔβλαπτε τὴν
 ποίησιν... Πρόληψις ὅτι ἡ ρητορικότης εἶναι τεκμήριον
 ποιητικῆς ἀδυναμίας καὶ κακοτεχνίας ποιητικῆς. Οὐδεὶς
 ποιητὴς ρητορικώτερος τοῦ Σχιλλέρου, ἀλλὰ καὶ οὐδεὶς αὐ-
 τοῦ δραματικώτερος».

σμένη).¹ Καὶ ἡ κακὴ ρητορικὴ αὐτὴ φυτρώνει ἴσα
 ἴσα ἐκεῖ ποῦ λείπει ὁ λυρισμὸς· καὶ τὴν μεταχειρί-
 ζονται πλούσια οἱ μέτριοι, ὅπως οἱ φτωχοὶ τὰ ψεύ-
 τικὰ διαμαντικά. Παρουσιάζεται, καὶ ποῦ, καὶ πῶς, ἡ
 ρητορικὴ στὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ; Καὶ τί προσθέτει,
 καὶ τί ἀφαιρεῖ ἀπὸ κείνο; Θέμα γιὰ νὰ παρατη-
 ρήσῃ κανεὶς λεπτὰ καὶ νὰ καθάρισῃ τὰ συγχισμένα·
 με μὴν ἀνεξάρτητη γνώμη κ' ἐλεύθερη.

6. Ὁ συμβολισμὸς. Ὁ Σολωμὸς ἀγωνί-
 ζεται νὰ παραστήσῃ μετὰ τὴν ἀπλὴ λεγόμενη γλῶσσα
 κάθε ἄλλο παρὰ ἀπλὰ αἰσθήματα. Τῇ γλῶσσᾳ τοῦ
 λαϊκοῦ τραγουδιοῦ λυγίζει σὲ νέα κινήματα καὶ δε-
 σποτικὰ τὴν ἀναγκάζει νὰ φανερώσῃ ἀριστοκρατικὰ
 νοήματα. Κι ὅσο πηγαίνει ἔμπρὸς, τόσο συνθετικὴ
 καὶ συμβολικὴ μορφή δίνει τοῦ στίχου. Καὶ μᾶς ἀφί-
 νει χωρὶς ἀρχὴ καὶ τέλος, ἀντὶς ἀκέρια πλάσματα,
 συντρίμματα. Κ' ἔτσι πολλὰς φορὲς ὁ Σολωμὸς δεί-
 χνεται ποιητὴς σκοτεινός, τόσο ποῦ καὶ στροφές του
 καὶ στίχοι του καὶ κομμάτια του πολλὰ νὰ θυμίζουν
 τοῦ Γκαῖτε τοῦ λόγου ποῦ τοῦ Ποιητῆ τὰ ἔργα τὰ ὀνο-
 μάζει *αἰνίγματα*.² Θὰ εἶταν ἀξιοζήλευτη προσπάθεια
 τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς νὰ γίνῃ ἐξηγήτρα καὶ φῶς
 νὰ ρίξῃ σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ δύσκολα καὶ θαμπὰ τοῦτα
 μέρη. Κι ἄς μὴ τὴν ἔβλεπαν μετὰ καλὸ μάτι ὅσοι τῇ
 μουσικῇ τοῦ ποιητικοῦ ὀνειροῦ τῇ φαντάζονται σὺν-
 κάτι πανίερο καὶ ἀνέγγιχτον· ὅσοι τοῦ πεζογράφου

1. Spencer: poète et orateur. R. des Revues. Se-
 ptembre 1895.

2. Στὸ ἔλεγχο «Ἄλεξις καὶ Δώρα».

τὴν ταπεινότερη, ὠχρότερη, τὴ μετρημένη ἐργασία τοῦ κυνηγάει κάποιο πραχτικὸ σκοπὸ, τὴ στραβοκοιτάζουνε σὰ στενοκεφαλιά καὶ σὰ σχολαστικότητα. Ἡ ἐργασία τοῦ πεζογράφου δὲν παίξει φτερωτὴ καὶ δὲ λάμπει αἰθέρια, καθὼς τὸ ἔργο τοῦ ἐμπνευσμένου ἱεροφάντη (εἶτε μὲ στίχους, εἶτε χωρὶς στίχους γίνονται), ὁμῶς κοσμινίζει σκυφτὴ τὸ σιτάρι ξεκαθαρίζοντας ἐκεῖνο ἀπὸ τὴν ἥρα, καὶ κεντρίζει καὶ δίνει τὴν ὄρμην στὸ φτέρωμα τοῦ ποιητῆ, καὶ εἶναι ἀνάμεσα στὸν κόσμον τὸ διανοητικὸ, καθὼς ἡ δουλειὰ τοῦ ψωμῆ μπροστά στοῦ μυροπλάστη τὴν τέχνη. Γιατὶ δὲν εἶναι ὁ προορισμὸς τοῦ πεζοῦ λόγου νὰ συμπληρῶνῃ μονάχα τὴν ὄνειροῦφαντη ποίηση, καὶ σ' ἐκεῖνη ἀπάνω νὰ ὑπερθεματίζῃ, μὲ κριτικὴν ὅμοια λυρικὴ ἢ ρητορικὴ. Στὸ πλάι τοῦ ποιητικοῦ (ὅσο ὑποταχτικὸς κι ἂν μπροστά του δείχνηται) στέκεται ὁ πεζὸς λόγος, ἀντίθετος, αὐτόνομος, στὰ σύνορά του μέσα, μὲ σκοπὸ ξεχωριστὸ δικό του. Μῆτε ποῦ χάνει ἀπὸ τὴν ἀξία του ὁ ποιητὴς, ὅταν ἐξηγῆ, σὰν τὸ Βαλαωρίτη, σὲ λεξιλόγια, τὰ ὀνόματα ποῦ μεταχειρίζεται στοὺς στίχους του, ἢ σὰν τὸν Ψυχάρη συναλλάξῃ τὰ δημιουργικὰ του φτερουγίσματα μὲ μαθήματα γλωσσολογίας, ἢ σὰν τὸ Μιστριὰλ γράφει μαζί τὴν ἀθάνατη «Μισρέγια» καὶ τὸ λεξικὸ τῆς Προβιγγιανῆς γλώσσας, ἢ σὰν τὸν Πετραῶρη μὲ τὸν ἴδιο αἰθέριο καημὸ κυνηγάει τὴ Λαύρα καὶ τὰ σκονισμένα χειρόγραφα, ἢ σὰν τὸ Λεοπάρδη εἶναι μαζί θαυμαστὸς ποιητὴς καὶ θαυμαστὸς σχολιαστὴς ἀρχαίων κειμένων, ἢ σὰν τόσοσους ἄλλους ἀκόμα.

7. Ἡ συγκριτικὴ φιλολογία. Ὁ Σέλλ-

λεῦ μοῦ θυμίζει τὴν «Ὁδὴ τοῦ στὴν Ἐλευθερία» κ' εἶναι δύο ποιήματά του μὲ τὸν ἴδιο τίτλον πάλι : Ἐλευθερία. Κάποιες μεταφορὲς καὶ κάποιες προσωποποιεῖς τιτάνειες τοῦ «Σαίξπηρ τοῦ λυρισμοῦ» σοῦ βάζουν ἄθελα στὸ νοῦ κάποιες εἰκόνες ἀνάλογες μέσα στὸ σολωμικὸ ὕμνον, ὠχρότερα πάντα καὶ λιτότερα τὰ δεύτερα, μὰ καὶ πλαστικότερα. Ὁ Σολωμὸς νεότερος ἀπὸ τὸ Σέλλεῦ, καὶ ὁ ὕμνος τοῦ δικοῦ μας βγαλμένος ὅταν εἶχε δύσει τὸ ἄστρο τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου. Ὅμως καὶ οἱ δύο τῆς ἴδιας ἐποχῆς εἶναι μετέωρα. Ἐποχὴ ποιητικῆς καὶ ιδεολογικῆς ἀνάστασης κοινὰ ἰδανικά, συνθήματα, καὶ σύμβολα γιὰ τὴ σκέψη καὶ γιὰ τὴν ἐνέργεια. Φύσις! Ἐλευθερία! Βοναπάρτης! Ἐλλάδα! κλ. κλ. Τάχα τὰ κάπως συναπαντήματα τούτα, σὲ μερικὸς τὸπους τοῦ λυρισμοῦ, ποῦ πρὸς στιγμὴ θαρρεῖς πῶς ξαγναντεύεις, μεταξὺ τοῦ Σέλλεῦ καὶ τοῦ Σολωμοῦ, νὰ εἶναι ἀποτελέσματα τοῦ ἀέρα τῆς ἐποχῆς; νὰ εἶναι σημεῖα συγγένειας νοητικῆς; ἢ φανερῶνουν κάποια στενότερη γνωριμία τοῦ πιδό μπροστινοῦ ἀπὸ τὸν πιδό στερόνο; Τώρα τὰ φιλολογικὰ ἔργα δὲν ἐξετάζονται πάντα πιὰ ἀπρομωμένα στὸν τόπον ἀπάνου ποῦ φάνηκαν, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὸ νεοσύστατο φῶς ποῦ ρίχνει ὁ λύχνος τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας, τατριασμένα μὲ τὸν κόσμον τὸν καθολικὸν τῶν ιδεῶν. Μιὰ τέτοια συγκριτικὴ ἐξέταση τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ, τί θέμα γιὰ νὰ τὸ καλοδοκιμάσῃ ὅποιος θέλει νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὰ ἔτοιμα καὶ τὰ εὐκόλα τῆς κριτικολογίας! Ὁ Θωμαζέος μέσα στὰ σύντομα μὰ οὐσιαστικά του μιλήματα περὶ Σολωμοῦ σημειώνει πῶς πολὺ καὶ αὐτὸς ἀγα-

παίει στήν τέχνη «τὸ ἐπιστημονικὸ σύμβολο, καθὼς ὁ Γκαίτε». Δὲν εἶναι τάχα γιὰ νὰ ξαφνίσῃ τὸ ἀπάντεχο κάπως πλησίασμα τοῦ γίγαντα οἰκοδόμου τοῦ ἀπέραντου παλατιοῦ καὶ τοῦ κοπιαστικοῦ ζευγαρωτῆ μαζὶ καὶ χαλαστῆ λίγων ὥραϊων τραγουδιῶν ποῦ μᾶς τᾶφρησε συντρίμματα; Καὶ ποῦ καὶ πῶς φανερῶνεται ἡ συγγένεια τοῦ μεγάλου μας ποιητῆ μὲ τὸν ἄλλο τὸ μεγαλώτατο; καὶ τί εἶναι γενικῶς τὸ σύμβολο; Καὶ ποῦ τὸ βρίσκει καὶ πῶς τὸ θέλει ὁ Σολωμός, καὶ κατὰ τί ἡ συμβολικὴ του εἶναι γκαϊτικὴ; Αὐτὰ ὅλα ὄχι μὲ ἀδροὺς χρωματισμοὺς τοιχογράφων κριτικῆς, ἀλλὰ μὲ τὴ γνώση (καὶ ἄς εἶναι καὶ ἄχαρη), καὶ μὲ τὴν ὑπομονὴ (καὶ ἄς εἶναι καὶ πεζὴ) τοῦ ἀνατόμου, ποῦ δὲ ζητάει τὴν καλλονὴν καὶ τὴν λάμψη, ἀλλὰ μὲ κάθε τρόπο τὴν ἀλήθεια.

Στὸν Πολυλᾶ, καὶ σὲ ἄλλους, ὁ Σολωμός ξυπνάει τὴν ἰδέα τοῦ Δάντη. Στὸν Καλοσογῦρο φέρνει τὴν εἰκόνα τοῦ Σίλλερ. Ὁ κ. Λάμπρος συγκρίνει ἐκεῖνον πρὸς τὸ Σιμωνίδη. Ἄφορημὴ σὲ σοφὰ καὶ σὲ λεπτὰ ξετυλίγματα δίνουν καὶ τὰ ταιριάσματα τοῦτα, λογικὰ ἢ παράλογα. Εὐκαιρία γιὰ νὰ χυθῆ κάποιο φῶς ἀκόμα στὸ σκοτεινιασμένο πάντα πρόσωπο τοῦ ποιητῆ καὶ τὰ μεταφράσματα τῶν ἰταλικῶν του. Ὁ πόθος μου, καθὼς ἄλλοῦ τὸν ἐφανέρωσα (Προλεγόμενα τοῦ Σολωμοῦ τὰ ἔργα μέσα στὴ Μαρασλικὴ Βιβλιοθήκη) ἀρχίζει πρᾶγμα νὰ γίνεται. Νὰ τὸ ἐγκώμιο στὸ Φώσκολο μεταφερμένο στὴ γλῶσσα μας ἀπὸ τὸν κ. Λαμπелέτ, καὶ νὰ τὰ ἰταλικά ποιήματα, προσφερμένα πρῶτ' ἀπὸ τὰ «Παναθηναία», κληρονομιά στερνῆ τοῦ Καλοσογούρου. Ἔτσι διάβασα τὴ Σ α π ὠ τοῦ Σο-

λωμοῦ· καὶ ἄθελα τὴ σίμωσα πρὸς τὸ «Στερνὸ τραγουδι τῆς Σαπφῶς» τοῦ συνομίληκου τοῦ Σολωμοῦ Λεοπάρδη. Μοῦ χτύπησαν τὰ μεγάλα ἀνάλογα σημάδια στὰ δύο ποιήματα. Καὶ τὰ δύο μόνο τὸ θέμα καὶ τὸνομα ἔχουν ἀρχαῖα· ἡ ἰδέα νεώτερη. Καὶ τὰ δύο τὰ ἐμπυχνῶνει ὅμοια φιλοσοφικὴ πνοή, ὁ πεσσιμισμός. Καὶ στὰ δύο ἡ ψάλτρια παρουσιάζεται διαλλαγήτρα τῆς δυστυχίας, σὲ κόσμον γεμάτον ὄλο μυστήρια, ἔξον ἀπὸ τὴ συμφορὰ, ποῦ μυστήριο δὲν εἶναι. Καὶ νὰ ἕνας ποιητῆς ἀπὸ τοὺς πιὸ περιφημοὺς τῶν αἰώνων ὄλων, ὁ μεγαλύτερος ποιητῆς τῶν Ἰταλῶν ὕστερ' ἀπὸ τὸ Δάντη, καθὼς τὸν κήρυξε ὁ Καρδούσης. Κάτι ξέρομε ἀπὸ τὶς γνωριμίες καὶ ἀπὸ τὶς γνώμες τοῦ Σολωμοῦ γιὰ τὸ Μαντσόνη, γιὰ τὸ Μόντη, γιὰ τὸ Φώσκολο· ἂν ἐγνώριζε, καὶ τί γνώμην εἶχε γιὰ τὸν ποιητῆ τοῦ «Ἐρωτα καὶ τοῦ Θανάτου», αὐτὸ δὲν τὸ ξέρομε. Ἐκεῖνος ποῦ ἔγραψε τὴν ἰταλόφωνη «Σαπφῶ» δέκα ὡς δεκατέσσερα χρόνια ἀργότερα, τάχα νὰ τὸν εἶχε στὸ νοῦ του τὸν τραγουδιστὴ στὴν ἴδια γλῶσσα τῆς ἴδιας τῆς Σαπφῶς, ποῦ πεθαμμένος εἶτανε ἀπὸ τὰ 1837, ὅμως ἀκόμα ὄχι τόσο φημισμένος ὅσον ἔγινε ἀργότερα;

8. Τὰ σατυρικά. Ἡ ὑψηλὴ σατυρικὴ δύναμη τοῦ Σολωμοῦ δείχνεται, νομίζω, ἂν καὶ περαστικά, μέσα στοὺς δύο του ὕμνους καὶ στὸ διάλογο, ὄχι στὰ καθ'αυτὸ τίτλοφορημένα του «Σατυρικά». Μὰ καὶ τοῦτα δὲν ἀΐζουν τάχα ξεχωριστὴ προσοχὴ καὶ μελέτη, σπαρταριστὰ κομμάτια καθὼς εἶναι ἐνὸς μικροῦ νησιώτικου κόσμου, μιᾶς δαχτυλοδειγμένης κοινωνικῆς ζωῆς; Ἀπὸ τὴ ζωὴ αὐτὴ ὅσο καὶ ἂν μᾶς παρασταί-

νεται γελοιογραφημένη, βγαίνει μιὰ πιστὴ ζωγραφιά. Ἡ ζωγραφιά ποῦ τὴ δείχνει δὲν εἶναι ἔργον ὁμορφιάς· μορεῖ· ὅμως εἶχε τὸ ἦ θ ο ς· τὸ ἀποκριάτικο τοῦ ρεζίλεμα μᾶς λέει κ' ἐκεῖνο κάτι ποῦ δὲν εἶναι γὰρ παραπέταμα. Κάποιο σοφὸ μας φιλόλογο ἀπὸ κείνους ποῦ μέσα σὲ μιὰ παροιμία καὶ μέσα σὲ μιὰ πληροφορία λαογραφικὴ βλέπουν καμιὰ φορὰ κάτι πιδὸ πολὺ οὐσιαστικὸ καὶ σπουδαιότερο ἀπ' ὅσων ἔχει οὐσία καὶ σπουδαιότητα ὁ δεῖνα μεταφυσικὸς στίχος, ἄκουσα νὰ μιλῇ μὲ θαυμασμὸ γιὰ τὰ σατυρικά τοῦ Σολωμοῦ· μὲ τέτοιο θαυμασμὸ δὲ θὰ μιλοῦσε βέβαια γιὰ τοὺς «Στοχασμοὺς» ποῦ ἀνοίγουν τὸ ποίημα τῶν «Ἐλεύθερον Πολιορκημένων» καὶ ποῦ τοῦ φαίνονταν κάπως ἀσυνάρτητοι κ' αἰνιγματικοί. Φαντάζομαι πῶς ἓνας πεζογράφος ποῦ νάγαπάη τὰ λαογραφικὰ καὶ τὰ ἱστορικὰ ψαξίματα, θὰ μπορούσε ὠδηγημένος ἀπὸ τὰ «Σατυρικά» νὰ μᾶς ταυρίσῃ μιὰ ἐπιδέξια περιγραφή τῆς Ζακυθίνης καὶ γενικώτερα τῆς κοινῆς τοῦ καιροῦ ἐκείνου στὰ Ἑφτάνησα.

9. Τὸ πρόβλημα τῶν κομματιῶν. Καὶ τὸ σημαντικώτατο πρόβλημα γιὰ νὰ λυθῇ—ποὺς ξέρει—ὡς τὸ τέλος μὲ τὸν ἀγῶνα μαζί φιλόσοφων καὶ φιλόλογων κριτικῶν, ὁ καθεὶς στὸν κύκλο του. Τῶραίστερο ἴσως καὶ τὸ περισσότερο μέρος τοῦ ἔργου του γνωστὸ μᾶς εἶναι πῶς μᾶς παρεδόθηκε μισό· ἓνας ἴσκιος χαλάσματα. Τάχα ἀπὸ μιὰ αἰτία ἐξωτερικὴ ἢ ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀφορμὴ; Ἐπὶ μιὰ ἀδιόρθωτη ἀτυχία στὴ ζωὴ τοῦ ποιητῆ; ἀπὸ μιὰ ξένη ἐπίβουλη ἐνέργεια μετὰ τὸ θάνατό του; ἀπὸ μιὰν ἀρρώστια ποῦ λίγο καὶ ξαφνικὰ στὸ τέλος τοῦ παράλυσε τὸ νοῦ καὶ

τοῦ σταμάτησε τὸ χτίσιμο τοῦ παλατιοῦ του; Ταυριάζει ἐδῶ νὰ θυμηθοῦμε τὰ τρία σκαλοπάτια τῆς ποιητικῆς δυνάμης, καθὼς τᾶβαλεν ὁ Ριχάρδος Βάγνερ σ' ἐν' ἀπὸ τὰ θεωρητικά του συγγράμματα; Στὸ πρῶτο σκαλοπάτι στέκει ὁ προφήτης, ὁ Βλέπων τῆς Γραφῆς. Δὲν περιορίζεται στὰ ἔξω, μπαίνει στὴν οὐσιαστικὴ ἀλήθεια τῶν πραγμάτων. Εἶναι ἡ ἀσυνείδητη γνώση· τὸ αἶσθημα. Στὸ δευτέρου σκαλοπάτι στέκει ὁ καθεαυτὸ Ποιητῆς, ὁ πλάστης ποῦ δὲν ἔχει μονάχα τὴ συνείδηση τῶν οὐσιαστικῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀληθινῶν ποῦ βλέπει, μὰ καὶ θέλει νὰ τὰ ξαναπαραστήσῃ τὰ ὅσα βλέπει. Κ' ἔτσι φτάνουμε στὸ τρίτο σκαλοπάτι ποῦ ἐπάνω του στέκεται ὁ Τεχνίτης. Τόσο περισσότερο τεχνίτης εἶναι ὁ ποιητῆς ὅσο περισσότερο τέλεια κατορθώνει νὰ ξαναπαραστήσῃ αὐτὰ ποῦ βλέπει μέσα του νὰ παρασταίνονται. Σύμφωνα μὲ τὴ Βαγνερικὴ θεωρία, δὲ θὰ μπορούσε τάχα κανεὶς νὰ ὑποστηρίξῃ πῶς ὁ Σολωμός, ποῦ γερὰ ὀπωσδήποτε κάθεται στὸ δευτέρου σκαλοπάτι, δὲ φτάνει μολαταῦτα νάνεβῃ τὸ σκαλοπάτι τὸ τρίτο, ἢ κὶ ἂν τάνεβῃκε, δὲν κατορθώνει στέρεα νὰ σταθῇ; πῶς ὅ,τι τοῦ χρειάζεται εἶναι ἡ τέχνη, καθὼς τὴν ἐννοεῖ ὁ μέγας μουσικοποιητῆς; Δὲ θὰ μπορούσε ἔτσι νὰ ἐξηγηθῇ πῶς βγαίνει ἀπὸ τὸ πολὺ τῆς ἐργασίας τοῦ Σολωμοῦ, ὄχι ἀκέραιο κάτι, ἀλλὰ κομμάτι πάντα; Ἐξὸν ἂν ἡ ἐξηγήση βρῖσκεται, ἔξω ἀπὸ τὰ μεταφυσικὰ, φυσικώτατα, στὸ τέλος τοῦτο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Τρικούπη πρὸς τὸν Πολυλά: «Ὁ Σολωμὸς ἦτο π ο λ ὺ ὀ κ ν η ρ ὀ ς, ὅπως τὸν ἐγνωρίσατε

καὶ εἶχε ἀνάγκην κάποιου φίλου νὰ τὸν ὠθῆ διὰ νὰ ἐργασθῆ».

Μὲ αὐτὰ ποῦ εἶπα κάποιους στοχασμοὺς μονάχα κίνησα γιὰ νὰ φανοῦν, κάποιες ιδέες μόνο ἔσπρωξα γιὰ νὰ ξυπνήσουν· τίποτε παραπάνω. Μιὰ ἐργασία τέτοια γιὰ τὸ Σολωμὸ ὀλοκληρωτικῆ, φιλοσοφικῆ μαζὶ καὶ φιλολογικῆ, ἐργασία ποῦ νὰ παίρῃ ὅλα τὰ κατὰ μέρος αὐτὰ ζητήματα καὶ νὰ τὰ ξεδιαλύῃ κ' ὕστερα νὰ τὰ μεταπλάθῃ σὲ μιὰ σύνθεση χαρακτηριστικῆ ἀκέρια, ποῦ νὰ μὴ τῆς λείπῃ τίποτε, ὥραϊο θὰ εἶτανε νὰ τὴν ἔβανε μπροστὰ καὶ νὰ τὴν ἔβγανε πέρα ἕνας μόνο ἄνθρωπος. Καὶ δὲ θὰ εἶταν τέτοια ἐργασία πολυτέλεια ἀχρείαστη, μήτε μνημεῖο κάπως πολὺ φανταχτερὸ γιὰ ποιητὴ καθὼς ὁ Σολωμὸς. Γιὰ τὸν ποιητὴ μιλεῖς; Δὲ μιλεῖς γιὰ ἕνα κάποιο ἄνθρωπο, μιλεῖς γιὰ τὸν ἄνθρωπο, σὲ ὅ,τι δείχνει πὺδ ἀθάνατο. Ὁ ποιητὴς σου καταντᾷ πρόφαση μονάχα καὶ ἀφορμὴ πρὸς ἄλλα γενικώτερα ξετυλίγματα, καθὼς γιὰ μερικοὺς δραματογράφους εἶναι οἱ ἱστορικοὶ ἥρωες. Τὸ δυστύχημα εἶναι πῶς ὁ λογογράφος ποῦ θὰ μπορούσε νὰ τὰ ξετάσῃ καὶ νὰ τὰ φωτίσῃ ὅλα τοῦτα σὲ μιὰ τέτοια ἐργασία, δὲν ἦρθε ἡ ὥρα ἀκόμα νὰ βρεθῆ μεταξύ μας. Θὰ χρειάζονταν πρὸς τοῦτο συστηματικὴ δουλειά, ἀνετη ζωὴ, χρόνος, κόπος, ὑπομονή, ταξίδια, ξεφύλλισμα χαρτιῶν, ἐξέτασμα τόπων, προμήθεια βιβλίων, χίλια δυό. Μᾶς λείπει τὸ χῶμα γιὰ τέτοιου δέντρον φούντωμα.

Ἐκείνος ὁ Γεώργιος Δροσίνης σ' ἕνα τοῦ ἄρθρου («Ἀκρόπολις» τῆς 30 τοῦ Μαγιοῦ τοῦ 1902) ἐξ ἀφορμῆς τῶν Ἐκατόχρονων τοῦ ποιητῆ, ἔρριξε μιὰ ιδέα πρῶ-

τότυπη, ὅμως πραχτικώτερη, καὶ πλέον ἀποτελεσματικῆ: Σύλλογος νὰ συστηθῆ ποῦ μοναδικὸ σκοπὸ του νᾶχῃ τὴ μελέτη καὶ τὸ ξάπλωμα τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ, τὸ περιμάζωμα, τὸ ἐξέτασμα, τὸ ξεδιάλεγμα, τὸ φῶτισμα τοῦ κάθε τι ποῦ θὰ εἶτανε σχετικὸ μ' ἐκεῖνο. Ἡ ιδέα, εὐρύημα. Μόνο πῶς δὲν εἶναι τόσο εὐκολο, ὅσο φαίνεται, τὸ ταίριασμά της. Μέσα σὲ λαοὺς ἄλλους ὑπάρχουνε βέβαια καὶ προκόβουν τέτοιου συνεταιρισμοὶ συστημένοι ἐπίτηδες γιὰ νὰ μελετᾶνε καὶ νὰ ἐξετάζουν τὸ ἔργο ἑνὸς ἑξοχοῦ ἀνθρώπου. Ἐτσι στὴ Γερμανία ὁ σύλλογος γιὰ τὸ Γκαίτε· ἔτσι στὴν Ἀγγλία ὁ σύλλογος γιὰ τὸ μεγάλο ποιητὴ, τὸ Ροβέρτο Μπράουνιγγ. Μὰ καθὼς λέει τὸ παλιὸ τραγοῦδι: «Ἄλλος κόσμος εἶν' ἐκεῖ, ἄλλα κάλλη τοῦρανοῦ». Σ' ἐμᾶς ἐδῶ οἱ σύλλογοι γίνονται, ἐννιά στίς δέκα, ὄχι γιὰ νὰ εὐκολύνουν τὴν προκοπὴ μᾶς γενικῆς μεγάλης ιδέας, μὰ γιὰ νὰ βοηθήσουν τὸ φούσκωμα ματαιοτήτων κάθε λογῆς· καὶ οἱ πὺδ σοβαρότεροι ἀπ' αὐτοὺς δὲν ξέρουνε νὰ κυνηγήσουν κάποιο προᾶγμα, μὰ στολίζονται μὲ κάποιο τόσο φανταχτερὸ καὶ καλόηχο, ὅσο ξεγελαστικὸ καὶ ἀδειανό, ὄνομα· καὶ αὐτὸ τοὺς φτάνει. Ἐνας σύλλογος ἐδῶ πέρα στὸ Σολωμὸ ἀφιερωμένους μὲ τὰ πράγματα, ὄχι μὲ τὰ προγράμματα, θὰ χρειάζονταν ἀνθρώπους ποῦ δὲν τοὺς ἔχομεν ἀκόμα· ἢ ἀνθρώπους ποῦ κι ἂν τοὺς ἔχομε, δὲν ἔμαθαν ἀκόμα ἐδῶ πέρα νὰ δουλεύουνε γιὰ κάποιο κοινὸ καὶ καθολικῆς σημασίας ἔργο, ἀφάνταστα, ταπεινά, ἀφιλόδοξα, ἤσυχα, φέρνοντας ὁ καθεὶς τὸ λιθάρι του, σύμφωνα μὲ τὸ βάρος ποῦ θὰ μπορούσε νὰ σηκώσῃ τὸ χέρι του, καὶ χαρὰ του καὶ δόξα του

πιστεύοντας τὴν ὅποια προσφορά του, χωρὶς νὰ τοῦ περναῖ ἀπὸ τὸ νοῦ πῶς μόνος ὁ ἑαυτὸς του θὰ εἶταν ἄξιος νὰ χτίσῃ τὸ ξένο ἢ τὸ δικό του σπίτι, χωρὶς κανενὸς ἄλλου τὴ βοήθεια. Ἔτσι τὶς ὕψωναν τεράστια καὶ ὠραῖα κάποιες ἀκουσμένες μεσαιωνικὲς ἐκκλησιᾶς μαζὶ δουλεύοντας ταιριαστὰ καὶ ἀδερφομένα ἀπλοὶ ἐργάτες καὶ σοφοὶ τεχνῖτες· οἱ δεῦτεροι ντροπῆ τους δὲν τὸ εἶχανε μὲ τὴ χάρη τους ἐκεῖ νὰ σφραγίσουν κάθε λογῆς δουλειά, καὶ τὴν πιὸ ἄχαρη· καὶ οἱ πρῶτοι ἐργάζονταν τὸ ἔργο τους μὲ μιὰ ἀγάπη καλλιτεχνική. Φαντασμένοι καὶ ψωροπερήφανοι! Ἄκόμα τοῦ βαρβάρου τὸ πετσί δὲν ἔπασσε ὀλότελ' ἀποπάνω μας. Ἐδῶ καμμιά διακοσαριὰ σοφὲς σελίδες ποῦ θά-τυχεν ἀχώνευτα νὰ τίς περάσουμε, μᾶς ἀναστυλώνουν δογκισώτους πάνσοφους, ἔτοιμους μὲ τὴν πλάση ὅλη νὰ τὰ βάλουμε· καὶ ἀντὶ νὰ εἴμαστε προσεχτικοὶ λειτουργοὶ τῶν ιδεῶν, δὲν ἀφίνουμε ἰδέα ποῦ νὰ μὴν τὴν παρῶ δ ἡ σ ω μ ε ν, καθὼς κάπου τελευταῖα τὸ σημείωνε καὶ ὁ φίλος μου ὁ Νιρβάνας. Τὸν καλλιτέχνη ὁ Ράσκιν τότε θέλει — κάπου λέει — ταπεινὸ καὶ τοῦ ἐγὼ του σὲ πολλὰ ἀπαρηγητή. Μὰ καὶ ἂν δὲν εἶναι πάντα ἡ αὐταπάρηση καὶ ἡ ταπεινοσύνη τὰ σφραγίσματα μιᾶς καλλιτεχνικῆς ψυχῆς, εἶναι πάντ' αὐτὰ στοιχεῖα, ποῦ νὰ τὰ ξεφύγῃς δὲ μπορεῖς, μιᾶς τέτοιας ἐργασίας ποῦ θὰ ταίριαζε σὲ κοινὸ τέλος λογῆς λογῆς γνῶμες καὶ χέρια. Ἐνας σύλλογος σολωμικὸς ἐδῶ ποῦ θὰ δούλευε κατὰ τὸ πρόγραμμα τὸ σωστὰ χαραγμένο ἀπὸ τὸν κ. Δροσίνη, θὰ εἶτανε σημάδι μιᾶς κοινωνικῆς προκοπῆς, ποῦ ἀκόμα βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ μᾶς.

Ἄλλὰ ἐκεῖνο ποῦ ἀδύνατον ὁ ἕνας νὰ καταφέρῃ,

καὶ δύσκολο πολὺ νὰ κατορθώσῃ μιὰ συντροφιά φωτισμένων ἀνθρώπων, αὐτὸ τὸ ἴδιο εὐκολώτερα μπορεῖ νὰ τὸ ἐπιχειρήσῃ, καὶ πιὸ ἀποτελεσματικὰ νὰ τὸ ἐνεργήσῃ, λίγο λίγο, ἀργὰ ἀργὰ, μὲ τὸν καιρὸ, ἀμέθοδα ἂς εἶναι κ' ἐλεύθερα κατὰ τὴν ὄρεξή της καὶ κατὰ τὸ κέφι της, ἢ ἐργασία πολλῶν ἀνθρώπων πάντα ὅμως ἐργασία ἀτομική, χωριστὰ ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀναρχική, ἂν θέλετε, ὅμως πιὸ ταιριαστὴ μὲ τὰ δικά μας πράγματα, πιὸ καρπερὴ στὰ χρώματά μας, καὶ γι' αὐτὸ πιὸ θεϊκὴ. Ἡ σκέψη μου αὐτὴ θὰ χρειάζονταν πλατύτερα κάπως νὰ ἐξηγηθῇ, ἂν δὲν ἔπρεπε, ὅπως ὅπως, νὰ σταματήσω ἐδῶ πέρα.

1902.

Σημ. Ἐκδ. Ἡ παραπάνω μελέτη δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ «Κριτικὴ» 1901 σελ. 5 καὶ ἔπειτα στὰ «Γράμματα» Κ. Παλαμά, 1904 τόμ. Α' σελ. 30.

Θ ΣΟΛΩΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΘΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

Τὴ ὀγδόην Ἀπριλίου τοῦ ἔτους τούτου¹ συμπληροῦντα ἑκατὸν ἔτη ἀφότου ἐγεννήθη ὁ Σολωμός. Τὴν σημαντικὴν ἐπέτειον χρέος εἶχε καὶ δικαίωμα νὰ ἐορτάσῃ ἡ Ἑλλάς μὲ ὄσσην ἐπισημότητα εἶδαμεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν νὰ πανηγυρίζουν αἱ πατρίδες τοῦ Κάλδερον, τοῦ Κάμοενς, τοῦ Τάσσου, τοῦ Σέλλεϋ, τοῦ Γιόκαϊ, τοῦ Ἰψεν, τοῦ Βολταίρου Ἰωβιλαῖα γεννήσεων ἢ θανάτων ἢ ἄλλους ἀναλόγως περιβλέπτους σταθμοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν ἀθανάτων ἐκείνων τέκνων. Ἀτυχῶς τὰ γεγονότα τὰ πληρώσαντα τὸ παρελθὸν ἔτος καὶ οἱ ἐπακολουθήσαντες ἐθνικοὶ σπαραγμοὶ δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ προπαρασκευασθῇ δεόντως ἵνα ἀποτίσῃ τὸν ὀφειλόμενον φόρον πρὸς τὸν μέγαν ἀπόστολον τῆς ἐθνικῆς ιδέας, ὅστις ὑπῆρξεν ἐνταυτῷ καὶ τῆς ἀγνῆς ποιήσεως μέγας προφήτης. Τῶν συνελθόντων, πρὸς τοῦτο ἄλλοτε κατὰ πρωτοβουλίαν τοῦ διευθυντοῦ τῆς «Ἑθνικῆς Ἀγωγῆς»² καὶ ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ποιητοῦ Μαρχοῤᾤ λογίων δημοσιογράφων καὶ ἐπιστημόνων δὲν κατέστη οὕτω δυνατὴ ἡ περαιτέρω συνεννόησις μεθ' ὄλην δὲ τὴν ἐπαινετὴν κίνη-

σιν ἣτις παρατηρήθη εἰς τὴν γενέθλιον νῆσον τοῦ ποιητοῦ ὅπως μὴ παρέλθῃ ἀπαρατήρητος ὅλως ἢ προσεγγίζουσα ἤδη ἐπέτειος, ἢ μόνη προᾶξις ἢ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρμόζουσα εἰς τὴν μνήμην ἐκείνου ἦτο ἢ ἀναβολὴ τῆς ἐορτῆς εἰς τὸν ἐπόμενον χρόνον· διότι οὕτω μόνον δυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν ἐκ μέρους τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀξίαν ἀπόδοσιν τῆς ὀφειλῆς πρὸς τὴν χρυσῆν ἠρωολάτριν Λύραν, ἢ ὅποια ἐθαυματούργησε παρὰ τὸ σιδηροῦν τυραννοκτόνον Ζίφος.

Ἡ νεωτέρα ἐλληνικὴ ποίησις, μεθ' ὄλον τὸν δρόμον τὸν ὅποιον θαυμαστῶς ἐνίστε διήνυσεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος, δὲν ἔφθασεν ἀκόμη εἰς τὸ ἐπίζηλον ἐκεῖνο σημεῖον τῆς ἀκμῆς, τὸ σφραγίζομενον ἀπὸ τὴν τριπλῆν σφραγίδα τῆς ποιικιλίας, τῆς δαισιλείας καὶ τῆς πρωτοτυπίας. Τὰ προϊόντα αὐτῆς καθόλου εἰπεῖν διακρίνει μία κάποια μονοτονία εὐρέσεως, μία κάποια πτωχεία παραγωγῆς, καὶ ζωηρότερον τοῦ δέοντος ἐνίστε ἢ πρὸς ἀπομίμησιν προσπάθεια. Ἄλλ' ἢ νεωτέρα ἐλληνικὴ ποίησις ἔχει τὸ ἐπίζηλον τοῦτο καὶ μέγα προσόν, εἶναι ταμεῖον φιλοπατρίας, καὶ δύναται καταλλήλως μεταδιδομένη καὶ χρησιμοποιουμένη νὰ καταστῇ εἰς ἐκ τῶν ἰσχυροτάτων παραγόντων τῆς Ἑθνικῆς Ἀγωγῆς. Τὴν ἐγέννησε τὸ πύρινον φίλημα, τὸ ὅποιον ἀντήλλαξαν ὁ Ἄρης καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἐλευθερία. Ἠνδρώθη ὑπὸ τοὺς κρότους καὶ τὰς φλόγας τοῦ ἀνατιναζομένου Μεσολογγίου, καὶ τοῦ δαυλοῦ τοῦ Κανάρη. Καὶ αἱ πρῶται αὐτῆς ἐντυπώσεις ὑπῆρξαν ἔκτοτε ἀλησιμόνητοι. Ἐστάθη ἔκτοτε μὲ ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους πρὸς τὴν θριαμβευτικῶς ἀγωνιζομένην πατρίδα· ἐφιλοδόξησεν ἔκτοτε τῆς πα-

1. Τοῦ 1898. 2. Τοῦ Γ. Δροσίη.

τρίδος ταύτης νὰ ἐξάρη τὸ ὑπέροχον καὶ τὸ σεπτόν, ἀπέναντι τῶν ἄλλων ἐθνῶν, καὶ εἴτε παιδικῶς ψελλίζουσα, εἴτε ἀνδρικώτερον φθεγγόμενη, παρέμεινε κατ' οὐσίαν ποίησις ἡρωική.

Ἡ ποίησις αὕτη, διὰ τῶν μεγάλων ἰδανικῶν τῆς ἐθελουσίας, τῆς αὐταπαρνήσεως, τῆς ἀντιστάσεως καὶ τῆς ἐνεργείας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐμπνέεται καὶ τὰ ὁποῖα ἐμπνέει, εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἠθοπλαστική, καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς πιστὴ ὑπηρετίς. Ὡς πρὸς τοῦτο θὰ ἠδύνατο εὐλόγως νὰ θεωρηθῆ ὡς συνέχεια τῆς ἀθανάτου ποιήσεως τῶν ἀρχαίων. Δυστυχῶς ἡ ὁμοιότης αὕτη εἶναι ὅλως ἐξωτερική, μεθ' ὅλας τὰς θαυμαστάς πολλὰκις ἀναλογίας ἃς εὐρίσκομεν ὁσάκις ἐπισταμένως παραβάλλομεν τὰ πλαστικώτατα ἔργα τῆς ἀρχαίας Μούσης πρὸς τοὺς ἀπεριτέχνους στίχους τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν· νομίζει τις ὅτι ἡ ψυχὴ τῶν Ὀμήρων καὶ τῶν Αἰσχύλων λανθάνει ὑπὸ τὰ κλέφτικα τραγούδια καὶ τὰ μοιρολόγια μας, ὡς ἐνόμιζεν ὁ Ἀμερικανὸς διηγηματογράφος ὅτι ἔβλεπε μέσα εἰς τὰ μάτια τῆς ζωντανῆς τὴν ψυχὴν τῆς νεκρᾶς γυναικὸς του. Ἄλλ' εἰς τὰ ποιητικὰ ἔργα τῶν λογίων εἴτε τῆς καθαρειούσης εἴτε τῆς δημοτικῆς, τὰ ὁποῖα κυριώτερον ἐνταῦθα ὑπονοοῦμεν, ἡ ἐμφάνις αὕτη σπανιώτερον καὶ ἐξαιρετικώτερον ἀπαντᾷ. Τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων τούτων εἶναι πλούσια μὲν εἰς φιλοπατρίαν, ἀλλὰ πτωχότατα εἰς ποίησιν, τινὰ δὲ ἐξ ὀλοκλήρου ἐστερημένα ταύτης. Ὁ Ἀναστάσιος Βυζάντιος ἐπιγραμματικῶς ποτε ἐχαρακτήρισε τὴν Μοῦσαν τοῦ Βαλαωρίτου, γράψας περὶ αὐτοῦ ὅτι εἰσήγαγε τὴν φιλοπατρίαν εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν ποίησιν εἰς

τὴν φιλοπατρίαν. Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος θὰ ἠδύνατο ὡς ἄριστα νὰ ἐφαρμοσθῆ καὶ ἐπὶ τῆς ὅλης νεοελληνικῆς παραγωγῆς, εἰς ὅ,τι αὕτη ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ σπουδαιότερον ἢ δημοτικώτερον ἐν τῷ ἐμμέτρῳ λόγῳ. Ἄλλ' ὅσον ἀκόπως ἐπιτυγχάνεται ἡ εἰσαγωγή τῆς φιλοπατρίας εἰς τὴν ποίησιν, τόσον ἀφ' ἑτέρου καὶ δυσυπερβλήτων δυσχερειῶν πρόξενος καθίσταται ἡ ἀντίθετος προσπάθεια. Οἱ λόγοι τῆς δυσχερείας ταύτης, ἀπορρέοντες κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ὄραίου, εἶνε ἀντικείμενον αἰσθητικῶν ἐρευνητῶν, αἱ ὁποῖα διαφεύγουν τὰ ὄρια τοῦ παρόντος ἄρθρου. Τοῦτο μόνον πρέπει νὰ λεχθῆ ἐνταῦθα, ὅτι ἡ νεωτέρα ἐλληνικὴ πατριωτικὴ ποίησις περιέχει εἰς τοὺς κόλπους της ἐν ταῦτῳ τὰ ἄριστα καὶ τὰ χείριστα τῶν ἔργων, τὰς ἰσχυροτάτας ἐμπνεύσεις καὶ τὰς μᾶλλον κενολόγους συλλήψεις· ὅτι τὸ μέγα πλῆθος τῶν δημοσιευθέντων παρ' ἡμῖν πατριωτικῶν ποιημάτων εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογον πρὸς τὴν δόσιν τῆς ἀληθοῦς ποιήσεως τὴν ἐντὸς αὐτῶν ὑπάρχουσαν· ὅτι μόνον ποιηταὶ κατορθώσαντες νὰ συμβιβάσουν τὰς δυσκολοσυμβιβάστους ἀξιώσεις τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς τέχνης, τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς ἀρμονίας ὑπῆρξαν οἱ στραφέντες εὐθὺς πρὸς τὸν λαὸν καὶ μορφώσαντες τὴν γλῶσσάν των ἀπὸ τὴν γλῶσσαν τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἀρχαιοζήλως νομοθετοῦντας τὰ τῆς γλώσσης συναδέλφους των· καὶ τέλος ὅτι τὸ μέγα καὶ ἀπαράμιλλον ὑπόδειγμα τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου παρέχει πρὸς ἡμᾶς ὁ Σολωμὸς.

**

Τριῶν μεγάλων ἐθνοπλαστικῶν ἰδεῶν λαμπρὰ ἐν-

σάρκωσις εἶναι ἢ ποιήσις τοῦ Σολωμοῦ. Τῆς ιδέας τῆς πατρίδος, τῆς ιδέας τοῦ ὠραίου, τῆς ιδέας τῆς γλώσσης.

Κοινοτοπίαν ἀναξίαν καὶ συζητήσεως ἀποτελεῖ τὸ ὅτι ἔθνος τι ἀδυνατεῖ καὶ νὰ μεγαλυνηθῇ καὶ νὰ ζήσῃ· μὴ κατέχον τὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος. Ἀλλὰ καὶ ἀδύνατον εἶνε εἰς ἔθνος τι νὰ στηρίξῃ ἐς αἰεὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ καὶ τὴν ζωὴν ἐπὶ θεμελίωσι ἀδιασείστων, ἐπὶ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ὁ Σέλλεϋ ἀποκαλεῖ «κρυστάλλινα βάρθρα τοῦ λόγου», ἂν δὲν θεμελιώσῃ ταῦτα ἐπὶ τῆς ἀνατροφῆς τὴν ὁποίαν ὁ Σίλλερ ἐβάπτισεν ὀνομάσας «καλαισθητικὴν ἀγωγὴν», ἐπὶ τῆς δυνάμεως τοῦ αἰσθάνεσθαι, νοεῖν καὶ ἀπολαμβάνειν τὸ πλαστικὸν καὶ τὸ ἠθικὸν κάλλος, τὴν θείαν ὠραιότητα τὴν λανθάνουσαν καὶ ἀποκαλυπτομένην εἰς τῆς φύσεως καὶ εἰς τοῦ πνεύματος τὰ ἔργα. Ἀλλὰ καὶ ἡ φιλοπατρία καὶ ἡ καλαισθησία ἀδύνατον ἐπίσης εἶναι νὰ προκόψουν, νὰ εἰσδύσουν βαθέως εἰς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν ἄνευ τοῦ ὄργάνου γλώσσης «δροσεράς καὶ ζωοπαρόχου ἠῤῥημένης ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ», κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Κουρτίου, μνημονεύοντος τὴν παρ' ἡμῖν κατάστασιν τῆς γλώσσης. Ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ μάχεται διὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς πατρίδος, μάχεται διὰ τὴν θεοποίησιν τοῦ ὠραίου, μάχεται διὰ τὸν θρίαμβὸν τῆς ἐθνικῆς, ὡς τὴν ἀντιλαμβάνεται, γλώσσης.

Ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ τοῦ ἀποσπάσματος εἰς «Μάρκον Μπότσαρη» μέχρι τοῦ ὀλιγοστίχου περὶ σωθέντος τεμαχίου τοῦ Carmen Seculare, εἰς τὰ γενναϊότερα καὶ τὰ ὠραιότερα αὐτῆς γεννήματα, ἐκ

τῆς πατρίδος ἐμπνέεται, τὴν πατρίδα ἐκφράζει καὶ τὴν πατρίδα ἐξαίρει. Τί εἶναι ὁ «Ὑμνος πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν», αὐτὸ τὸ «ῥῆμα τῶν ἁσμάτων τῆς πατριωτικῆς ἐμπνεύσεως», ὡς τὸ ἀπεκάλεσεν ὁ Τερτσέτης; Καὶ τί ἢ «Ὁδὴ πρὸς τὸν λόρδον Βύρωνα» ἂν μὴ συνέχεια τοῦ «Ὑμνου πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν», τὴν ὁποίαν συμβολίζει τὴν φορὰν αὐτὴν ὁ μέγιστος τῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς, σπεύδων προσκυνητῆς ὁμοῦ καὶ μαχητῆς καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς ἀποθεουμένης πατρίδος; Καὶ ὅτε ὁ Σολωμὸς ἐγκατέλιπε τὴν πρώτην αὐτοῦ τεχνοτροπίαν καὶ ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ καὶ προσιωτέρου εἰς τοὺς πολλοὺς εἰδυλλίου καὶ ἀπὸ τοῦ ἐκφραστικοῦ καὶ μεσημβρινῆς καὶ νεολατινικῆς διαχυτικότητος καὶ μεγαλοστομίας λυρισμοῦ εἰσέδυσσε βαθμηδὸν εἰς τὰ ἄδύτα τῶν ἀδύτων τῆς ἐγγελεianῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ γερμανικοῦ μυστικισμοῦ, ἵνα ἐξαγάγῃ ἐκεῖθεν ὅχι εἰς ἐνιαῖόν τι οἰκοδόμημα, ἀλλ' εἰς τεμάχια κατεσπαρμένα, νέαν ποίησιν ὑψηλὴν συμβολικὴν «διὰ τοὺς γυμνασμένους καὶ τοὺς βαθεῖς νόας», κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἔκφρασιν, καὶ τότε ἢ ποιήσις αὐτῆς ἢ μουσικὴ καὶ αἰθερία καὶ ἀριστοκρατικὴ δὲν ἐχάραξε νέους γύρω τῆς κύκλους, δὲν ἐξήρθη πρὸς ἄλλους κόσμους. Παρέμεινε ἐντὸς τοῦ παλαιοῦ κύκλου, ἐντὸς τοῦ δημοκρατικωτάτου κόσμου τῆς φιλοπατρίας, τῆς μεγάλης πανελληνίου ιδέας. Οἱ «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» εἶναι οἱ ἀπλοὶ καὶ ἥρωικοὶ πρόμαχοι τοῦ Μεσολογγίου, ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Μόνον ὅτι τοὺς ἐξαγιαίνει μεταφυσικὸς τις φωτιστέφανος. Τὸ Carmen Seculare, ὡς μᾶς βεβαιοῦν σοφοὶ κριταὶ τοῦ Σολωμοῦ — διότι δυσκό-

λως τὸ βλέπομεν ἀπὸ τούτους περιωζομένους στίχους του— εἶναι ὁ ἑκατονταῆτος ὕμνος πρὸς τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς πατρίδος πά-
λιν καὶ πάντοτε. Πρὸς τὴν μυσικολατρειάν τὴν πλη-
ροῦσαν τοὺς μουσικωτάτους στίχους τοῦ «Κρητικοῦ»
ἀναποσπάστως συνδέεται ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ φιλοπα-
τρία τοῦ τουρκομάχου ἥρωος. Τὰ τραγικώτατα τεμά-
χια τοῦ «Λάμπρου» στρέφονται περὶ ἱστορίαν, ἣτις
εἶναι ἐν ἓκ τῶν ἐπεισοδίων τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστά-
σεως. Εἰς τὸ ἄμορφον σχεδίασμα τοῦ «Νικηφόρου
Βρουενίου» παρίσταται ὁ βυζαντινὸς ἥρωος προαιστα-
νόμενος λαμπρότατα τὸ μέλλον τῆς πατρίδος. «Θά-
κλεισω, ἔλεγε πρὸς τὸν Πολυλᾶν ὁ ποιητής, εἰς τὴν
ψυχὴν του τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος».

Τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος, ὡς ἐμπνέουσαν καὶ ἐξε-
γείρουσαν τὴν μουσικὴν διαπασῶν τοῦ ποιητικοῦ
ὑψους ἐξέφρασεν εἰκονικῶς ὁ Σολωμὸς εἰς ἰδιόγρα-
φον εὐρεθεῖσαν σημειωσίν του ὡς ἑξῆς: «Κλείσε
μέσα στὴν ψυχὴ σου τὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ αἰσθανθῆς
μέσα σου νὰ λαχταρίζῃ κάθε εἶδος μεγαλείου».

*
*

Ἄλλ' ὁ Σολωμὸς, ἀφιερῶν ὅλως τὴν δύναμιν τοῦ
αἰσθητήματος καὶ τῆς φαντασίας του εἰς τὴν θεραπείαν
τῆς πατριωτικῆς ποιήσεως, δὲν ἐνόει νὰ ἀποχωρήσῃ
τὰ δύο στοιχεῖα, ποίησιν καὶ πατρίδα, ἀντιλαμβανό-
μενος ἐκότερον ὡς αὐτοτελές τι καὶ ἀνεξάρτητον· δὲν
ἐνόει νὰ ὑποδουλώσῃ τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο, νὰ κατα-
στήσῃ τοῦτο ὑποχείριον ἐκείνου, νὰ ἀποβλέψῃ εἰς
τὴν ποίησιν ὡς πρὸς μέσον, εἰς τὴν πατρίδα ὡς πρὸς

σκοπὸν, καὶ τὰνάπαλιν. Ἐν τῇ ποιήσει τοῦ Σολωμοῦ
αἱ δύο ὑψηλαὶ ἰδέαι, ἡ τῆς πατρίδος καὶ ἡ τοῦ ὠραίου,
ἐνεργοῦν συμφυεῖς· αὐταὶ αὐταὶ ὡς μέσον ὁμοῦ καὶ
σκοπὸς χρησιμοποιοῦνται· καὶ δὲν γνωρίζει τις ἂν ἡ
πατρίς χρεωστῆ ὄλην τὴν μαγεῖαν τῆς ἐκεῖ μέσα εἰς
τὴν περιβάλλουσαν αὐτὴν πορφύραν τοῦ ποιητικοῦ
ὠραίου, ἢ ἂν τὸ ὠραῖον τοῦτο χρεωστῆ τὴν ἐκθαμ-
βοῦσαν ὀρμὴν του εἰς τὴν ὑψηλὴν πηγὴν τῆς πατρί-
δος ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἀναβλύζει. Ὁ Σολωμὸς ἐν τῇ
εὐρείᾳ τῆς δημιουργικότητος φαντασίᾳ, ἐν τῇ βα-
θέως κριτικῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀσκήσῃ
τὴν πατριωτικὴν ποίησιν, καθ' ὃν τρόπον ἤσκησαν
αὐτὴν οἱ Σοῦτσοι καὶ οἱ ἀπὸ τῶν Σούτσων ἔλκοντες
τὸ εἶναι ποιηταὶ ἡμῶν, ὡς εἶδός τι μηχανικῶς στιχο-
πλέκτου λόγου, οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα διαφέροντος τῆς
ρητορικῆς καὶ δημοσιογραφικῆς τέχνης καὶ ἀτεχνίας,
τῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν.

Ὁ Σολωμὸς ἐγίνωσκε τὴν οὐσιώδη καὶ βαθεῖαν
διάκρισιν μεταξὺ πεζοῦ καὶ ποιητικοῦ λόγου καὶ τὴν
βαθέως καὶ οὐσιωδῶς διαφέρουσαν ἀλλήλων γλῶσ-
σαν τῶν δύο τούτων ἀντικειμένων ἐνεργειῶν τοῦ
πνεύματος. Διὰ τοῦτο καὶ οὐδέποτε κατεπάτησε τὰ
ὅρια τῶν δύο κόσμων καὶ ἀείποτε ἐμερίμνα νὰ τηρῆ-
ται ἐντὸς τοῦ κύκλου τοῦ αὐστηρῶς διαγραφομένου
ὑπὸ τῶν νόμων τῆς Τέχνης· καὶ τὸν κύκλον τοῦτον
ὅσῳ προέβαινε βαθύτερον μελετῶν, τόσῳ ἀντιλαμβά-
νετο ξεχωριστόν, ἐλεύθερον, ἀμιγῆ πάσης ἀναμίξεως
ἀλλοτριῶν καὶ ἑτερογενῶν στοιχείων. Ὁ χαρακτήρ
οὗτος τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ, διὰ τοῦ ὁποῖου
γενικῶς κάπως καὶ ἀντικειμενικῶς ἐκφράζονται καὶ

αὐτὰ τὰ μᾶλλον ἀτομικά, καὶ αἱ ὑποκειμενικώτεροι διαθέσεις τῆς ψυχῆς, διατηρεῖται εἰς τοὺς στίχους αὐτοῦ πάσης φύσεως, ἀπὸ τῆς «Φαρμακωμένης» μέχρι τοῦ «Πόρφυρα»: ὑπὸ τὸ κράτος δὲ καὶ τῶν μᾶλλον εὐγλωττων διαχύσεων τοῦ λυρισμοῦ αὐτοῦ οὐδέποτε ἀπέλιπε τὸν ποιητὴν ὁ βαθμὸς ἐκεῖνος τῆς ὑπερόχου γαλήνης, ἣτις διακρίνει, κατὰ τινὰς τεχνογράφους, τὸ ποιητικὸν πάθος ἀπὸ τοῦ ρητορικοῦ τοιοῦτου. Τὴν ἰδιόζουσαν ταύτην καὶ ἀπόλυτον οὕτως εἰπεῖν ἀλήθειαν τῆς Τέχνης θὰ εἶχε προδήλως ὑπ' ὄψιν, ὅτε πρὸς φίλον συμβουλευόντα αὐτὸν νὰ δημοσιεύῃ κατὰ προτίμησιν ἔργα ἔθνικῶν ὑποθέσεων, ἀπήντησέ ποτε: «Τὸ ἔθνος πρέπει νὰ μάθῃ νὰ θεωρῇ ἔθνικόν ὅ,τι εἶναι ἀληθές».

Ὡσαύτως οἱ αὐτοὶ ἠθικοὶ καὶ πνευματικοί, πατριωτικῆς ὁμοῦ καὶ αἰσθητικῆς τάξεως λόγοι συνετέλεσαν ὅπως ἀναδείξωσι τὸν ποιητὴν διάπυρον ὑπέρομαχον τῆς δημοτικῆς γλώσσης ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ. Ὁ Σολωμὸς ὑπεστήριξε τὴν ἰδέαν αὐτοῦ κατὰ θεωρίαν δι' ἀκαταμαχήτων ἐπιχειρημάτων, ἅτινα τὸν μεταξὺ Ποιητοῦ καὶ Σοφολογιωτάτου διάλογον, τὸν προταχθέντα τῆς σοφῆς μετὰ θάνατον ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων του ἐν Κερκύρα, καθιστῶσιν ἀπαράμιλλον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μνημεῖον πολυμαθοῦς ὅσον καὶ βαθύφρονος ἀντιλήψεως τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος. Ἄλλ' εἰς οὐδὲν θὰ ἴσχυον αἱ θεωρίαι, ἂν δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ τὰς ἐνσαρκώσῃ εἰς τὰ ἔργα του, πειραματικῶς οὕτω ἀποδεικνύων τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν. Καὶ ἐχειρίζετο λαμπρῶς ὁ ποιητὴς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν ὅχι τόσο ἐξ ἐπισταμένης γνώσεως, ὅσον ἐξ

αὐτομάτου εὐθυγνωσίας, par intuition. Ἡ δὲ ὑπεροχὴ τῆς μαντικῆς ταύτης δυνάμεως τὴν ὁποίαν ὁ Σοπεργάουερ θεωρεῖ ὡς ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ὄχι μόνον τῆς καλλιτεχνικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐνεργείας, διαφαίνεται εἰς τὸ ὅτι (καὶ ἡ παρατήρησις αὕτη ὀφείλεται εἰς φίλον ἰταλομαθέστατον ποιητὴν, συμπολίτην τοῦ Σολωμοῦ), ὁ Σομωμὸς, ἄριστος ἐξ ἀνατροφῆς καὶ παιδείσεως γνώστης τῆς ἰταλικῆς γλώσσης καὶ λογοτεχνίας, ἰταλιστὴ γράφων, λαλῶν, διανοούμενος, συνέταξεν ἐν τούτοις ἰταλικά ποιήματα μηδὲν παρουσιάζοντα τὸ ἀσύνηθες καὶ ἐξαιρετικόν· ἐνῶ ἐξ ἐναντίας μὲ τὰ ὀλίγα ἑλληνικά, τὰ ὁποῖα οὐχὶ ἀκόπως ἐχειρίζετο, ἐπροίκισε τὸν νεοελληνικὸν Παρνασσὸν διὰ προτύπων ἔργων, κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν μορφήν. Ἄφ' ἐτέρου καθαρὰν εἶχε τὴν συνείδησιν τῶν εὐρυτάτων ὁρίων καθ' ἃ δέον ἐλευθέρως νὰ νοῆται ἐν τῇ φιλολογίᾳ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, πᾶν ἄλλο οὐσα ἢ δουλικὴ προσκόλλησις εἰς τὸν τρόπον τοῦ διανοεῖσθαι τοῦ λαοῦ καὶ εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν καὶ ἀνεξάρτητον χρῆσιν τῶν δημοτικῶν λέξεων καὶ τῶν τύπων ἔτι. «Ἐκεῖνο, ἔγραφε, ποῦ λέγει ὁ Βάκων γιὰ τὴ φύση, δηλαδὴ πῶς ὁ φιλόσοφος, γιὰ νὰ τὴν κυριέψῃ, πρέπει πρῶτα νὰ τῆς ὑποταχθῇ, ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ πῆ γιὰ τὴ γλῶσσα· ὑποτάξου πρῶτα στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, καὶ ἂν εἶσαι ἄρκετός, κυριέψέ την».

* *

Τοιοῦτος, εἰς γραμμὰς γενικωτάτας, ὁ Σολωμὸς καὶ τὸ ἔργον του. Ἄνεγέννησε παρ' ἡμῖν καὶ ἔζησε τὴν ποίησιν, ἡ ὁποία εἰς ἐμπνευσμένα ἔργα του πα-

ρίσεται ἐν ταῦτῳ καὶ ὡς τὸ δραστικώτατον ὄργανον τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς ὑπῆρξε τῆς νεοελληνικῆς φαντασίας ὁ ἀγνότατος ἱερεὺς, ὡς ὑπῆρξεν ὁ Κοραῆς τῆς ἐλληνομαθείας ὁ σοφὸς διδάσκαλος. Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς φανατικῶς προσκολλημένους εἰς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, τὴν νεκρὰν ἐν πολλοῖς, ἠντλησεν ἀπὸ τὸ ζῶν ὕδωρ τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, καὶ τοῦτο μετέδωκε, τῇ ἀρωγῇ τῆς εὐρωπαϊκῆς παιδείσεως, τῆς ὁποίας γνώστης καὶ κήρυξ ἐγένετο διαπύσιος. Ἀφθιτος ἄς εἶναι πρὸς αὐτὸν ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ πανελληνίου καὶ ἄς χαραχθῇ τὸ ὄνομά του ἀθάνατον εἰς τὰς ἐλληνικὰς καρδίας.

Ο ΣΟΛΩΜΟΣ ΣΤΟΝ ΚΗΠΟ

Μὲ θρησκευτικὴ κατάνυξη ἐκπληρώνω τὴν ἐντολὴν ποῦ μοῦ ἔκαμαν τὴν τιμὴν νὰ μοῦ ἐμπιστευθοῦν ἀγαπημένοι συνάδελφοί μου.

Μὲ κατάνυξη θρησκευτικὴ νὰ σταθοῦμ' ἐμπρὸς εἰς τὴν ἀστόλιστη αὐτὴν εἰκόνα· ὁ καλλιτέχνης μόλις φαίνεται πὼς τὴν ἐσκάλισε λιτὰ στὸ μάρμαρο ἐπάνω, γιὰ νὰ μᾶς θυμίξη, λευκὸς ἡμερόφαντος ἴσκιος ποῦ μολαταῦτα δὲ θέλει νὰ φύγη ἀπὸ τὰ μάτια μας, νὰ μᾶς θυμίξη τὸ πέρασμα τοῦ Ποιητῆ ἀπὸ τὴ ζωὴ.

Καλὰ τοῦ στήθηκεν ἡ εἰκόνα στὸ ἄλλος τοῦτο, ποῦ εἶναι καὶ τοῦ λαϊκοῦ ἀναψυχὴ καὶ τοῦ μοναστικοῦ πεζοδρομίου καταφύγιον. Εἶναι ἀπὸ τοὺς τόπους ποῦ μ' ἔνα στίχο ζωγραφίζονται στὸ τραγούδι τοῦ ποιητῆ:

Ἐδῶ δὲν ἔλειψε ποτὲ λουλούδι καὶ πουλάκι·

Καὶ ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ συμβολίσουμ' ἓνα ποιητὴ ὅσο πιστότερα μποροῦμε, ἀπὸ ποῦ θὰ πάρουμε τὴν δροσιὰ καὶ τὴν εὐωδιὰ γιὰ νὰ μεταφέρουμε στὴ γλῶσσα μας τὴν καλλονὴ τῆς ψυχῆς του; Ἀπὸ ποῦ ἄλλου, ἂν ὄχι ἀπὸ τὰ λουλούδια; Καὶ ἀπὸ ποῦ ἄλλου παρὰ ἀπὸ τὰ πουλιὰ θὰ δανειστοῦμε τὰ φτερὰ γιὰ νὰ παραστήσουμε τὸ αἰθεροπλάνητο περπάτημα

Σημ. Ἐκδ. Ἡ παραπάνω μελέτη δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ «Ἐθνικὴ Ἀγωγή» 1898 σ. 51 καὶ ἔπειτα στὰ «Πρῶτα Κριτικά» Κ. Παλαμᾶ 1913 σελ. 10.

τῆς φαντασίας του; Για νὰ μᾶς δείξη ὁ ποιητὴς τὴ συνείδηση πού τὸν κατέχει τοῦ ἐξαιρετικοῦ του υποκειμένου πού τὸν κάνει νὰ κρᾶζει μέσα στὴ λυρική του μέθη:

Καὶ τ' ἄστρα μ' ὄλο τους τὸ φῶς κοιτοῦν με ἐρωτευμένα,

δὲ βρίσκει γιὰ νὰ μᾶς παραστήσῃ τὴν ἐκστατική του εὐτυχία τότε παρὰ μονάχα τὸν ἐξαιρετικὰ ὠραῖο στίχο τοῦτο, μοσχομύριστο ἀπὸ τὸν ἀέρα ἑνὸς περιβολιοῦ:

Καὶ ρόδο μέσα μου πολὺ, κρίνος πολὺς ἀνθίζει.

Ἄδολος καρπὸς τοῦ ἀνθοζυμωμένου του νησιοῦ πού τὸν ἐγέννησε καὶ πού πέρασε τὰ πρῶτα νιάτα του, στὴν πρώτη εἰδυλλιακὴ περίοδο τοῦ ἔργου του, εἶναι ὁ ποιητὴς τῶν λουλουδιῶν. Τὰ δέντρα καὶ τ' ἄνθη λυγίζοντ' ἐμπρὸς του καὶ ἀνοίγονται. Στολίζει τὰ ξανθὰ μαλλιά τῶν παρθένων μὲ ξανθὲς νιοθέριστες μυρτοῦλες· καὶ ὅταν ὁ θάνατος ἀπλώνη στὸ φέρετρο τίς ὁμορφες παιδοῦλες, τὰ λείψανά τους μοσχοβολοῦν ἀπὸ τριαντάφυλλα καὶ ἀπὸ γιούλια, τὰ ραντίζουνε γαζίες καὶ μοσκιές.

Τὸ ἐρωτικὸ του ὄνειρο τὸν ὀδηγεῖ σὲ ὠραῖο περιβόλι· ἐκεῖ κάθε φιλιὴ κάνει νὰ ξεφυτρώνη κ' ἕνα ρόδο «ἀπ' τὴν τριανταφυλλιά.» Τὸ χόρτο γίνεται «ἄνθος» ἀπαλὸ στὸ πάτημα μᾶς ἀσπροντυμένης. Οἱ ἡμέρες τοῦ Μαγιοῦ «ροδοφαίνονται» στὰ μάτια του. Τὸ Μάη, μᾶς λέει, ξυπνᾷ ὠραιότερη ἢ φύση

Καὶ τὴν κάνουν λαμπρὰ καὶ γελάει
πρασινάδες, ἀκτίνες, νερά.

Ἄνθη κι' ἄνθη βαστοῦνε στὸ χέρι
παιδιὰ κι' ἄντρες, γυναῖκες καὶ γέροι. . .

Μιὰ ψυχὴ πού μὲ τ' ἄνθη, μᾶς λέει, ἐμίσηψε, τὴν καρτερεῖ «νὰ βρῆ ἄνθη σὰ γυρίση». Στὴν πρασινάδα ἑνὸς περιβολιοῦ θὰ τοῦ φάνηκ' ἐμπρὸς του, καθὼς μᾶς δείχνει ἕνα του θεῖο ἀπόσπασμα, ἡ σκιὰ τοῦ Ὀμήρου. Τὴ συνώδευε ἡ «γλυκυτάτη κλάψα», καθὼς τὴ λέει, τοῦ ἀηδονιοῦ. Τοῦ ἀηδονιοῦ πού καὶ τὴν ὥρ' αὐτὴ ἀκούγεται στὸ χλωρὸ καταφύγιο τοῦτο, καθὼς τὸ γροικοῦσεν ὁ Σοφοκλῆς γλυκὰ «νὰ μινύρεται» στὸν Κολωνό του. Ὁ ψάλτης πού καὶ τώρα θὰ συντροφεύη τὴν ἐκστατικὴ σιγαλιὰ τῆς μαρμαρωμένης εἰκόνας. Καὶ ἀκόμα καὶ ὕστερα, στὰ πολὺ ὠριμότερα χρόνια του ὁ ποιητὴς, ὅταν ξεμάκρυνε ἀπὸ τὴ χαρὰ τοῦ εἰδυλλίου γιὰ νὰ γείρη στὰ βάθη ἑνὸς ιδεοκρατικοῦ ἐπικοῦ λυρισμοῦ, ξανοίγεται ἢ γαλάζια πεταλούδα στὸ φυσιολάτρη στίχο του νὰ εὐωδιάζῃ τὸν ὕπνο της μέσα στὸν ἄγριο κρίνο. Τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρικών ἀρμάτων στοὺς «Ἐλευθέρους Πολιορκημένους» τοῦ παρουσιάζεται σὰν τὸ πλῆθος τῶν ἀνθῶν καὶ τῶν καρπῶν τὴν ἄνοιξη. Στὸ χάσμα τοῦ σεισμοῦ βαθιὰ σ' ἕνα τοῖχο πέρα, καθὼς φυτρώνουν οἱ ὠραῖοι στίχοι ἀπὸ τοὺς καημοὺς τῆς καρδιάς, κοιτάζει

Νὰ βγαίνουν ἄνθια πλουμιστὰ, νὰ τρέμουν στὸν ἀέρα,
λούλουδα μύρια πού καλοῦν χρυσὸ μελισσολόι,
ἄσπρα, γαλάζια, κόκκινα, καὶ κρύβουνε τὴ χλόη.

Καὶ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς μὲ τοὺς ὑψηλοὺς του στο-
χασμοὺς ποὺ πρὸς τοὺς οὐρανοὺς τρεμοσαλεύουν, κα-
θὼς τὰ ὑψικόρυφα δέντρα, μὲ τὰ τρυφερά του αἰ-
σθηματικὰ ξεχειλίσματα ποὺ μᾶς εὐφραίνουν καθὼς
οἱ χλοῖσμένες βραγιές, εἶναι σὰν ἓνα περιβόλι.

* *

Καὶ ὅμως ὁ Σολωμὸς, ποιητὴς τῶν λουλουδιῶν,
δὲν μᾶς προσφέρει παρὰ ἐλάχιστο δεῖγμα τοῦ θησαυ-
ροῦ ποὺ κρύβει μέσα του. Σὲ μιὰ πνευματικώτερη
σφαῖρα καθὼς τὸν ἀντικρύζουμε, βλέπουμε πὼς εἶναι
ὁ ποιητὴς τῶν ποιητῶν. Διδάσκαλος, ὁδηγὸς, μυστα-
γωγὸς πρὸς τὴν ποιητικὴν ἀναγέννηση, τὸ σύνθημα
μᾶς δίνει αὐτός.

Ἄρχίζει ἀπὸ ἐκεῖνον ἢ ποὺ ἀξίζει τ' ὄνομα μου-
σικῆ συμφωνία. Δὲν τελειώνει μ' ἐκεῖνον. Ἄλλοι τὸ
κατόπι του ἔρχονται, ἄλλοι θὰ καταφθάσουν, ἕστερ' ἀπὸ
χρόνια καὶ καιροὺς, ἀγάλια, ἀγάλια, ἀράδ' ἀράδα, νὰ τὸ
συνεχίσουν, νὰ τὸ ἀρμονίσουν, νὰ τὸ ὀρχηστρώσουν πο-
λυόργανο τὸ μελωδικὸ τραγοῦδι, νὰ τὸ ξεπεράσουν.
Μ' ἓνα παράγγελμα, ἀπὸ τὰ τυπικὰ ἐκεῖνα καὶ ἀποκα-
λυπτικὰ, μᾶς ὑποβάλλει δόγμα πολυσήμαντο, δυσκολο-
προσδιόριστο, μὰ ποὺ φτάνει γιὰ ν' ἀνοίξῃ τὰ μάτια
τῆς ποιητικῆς συνείδησης. «Ἡ δυσκολία, λέει, ποὺ
αἰσθάνεται ὁ μεγάλος συγγραφέας δὲ στέκει εἰς τὸ νὰ
δείξῃ φαντασία καὶ πάθος, ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ ὑποτάξῃ
αὐτὰ τὰ δύο πράγματα, μὲ καιρὸ καὶ μὲ κόπο, εἰς τὸ
νόημα τῆς τέχνης.» Ἔτσι τῆς τέχνης τὴν ἰδέα σὰ νὰ
τὴν καθίξῃ σὲ θρόνο μεταφυσικό. Σὰ νὰ στοχάζεται
πὼς τίποτε δὲν συντρέχει τόσο τὴν πρόοδο καὶ τῆς

ἀτομικῆς καὶ τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς, ὅσο, καθὼς μᾶς τὸ
ὑπαγορεύει κάποιος φιλόσοφος τοῦ παλιοῦ καιροῦ,
τοῦ καιροῦ ποὺ ποιὸς ξέρει! δὲν ἐπάλιωσε τόσο, κα-
θὼς νομίζουμε· τίποτε δὲ συντρέχει περισσότερο
στὴν πρόοδο ὅσο ἢ πίστη πρὸς μιὰν ἀλήθεια ὑπερ-
βατικὴ, πρὸς μιὰν ἀλήθεια ὑπερούσια. «Τὸ νόημα
τῆς τέχνης» τότε εἶναι τὸ «ἐν τούτῳ νίκα». Ἡ ποίηση
ξαναγίνεται θρησκεία καὶ ὁ ποιητὴς ἱερουργός.

Κανεῖς δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ αἰσθανθῇ τὸ μάγεμα
τοῦ σολωμικοῦ στίχου, κανεῖς περισσότερο ἀπὸ τοὺς
νέους Ἑλληνας τραγουδιστές. Ὅσοι θὰ γυρεύουν τὴν
ἔμπνευση, στοὺς μοναχικοὺς των περιπάτους, καθὼς
οἱ ποιητὲς τοὺς ἀγαποῦν, ἀνάμεσ' ἀπὸ τὰ πολύφυλ'
αὐτὰ μονοπάτια, περνώντας ἀπὸ τὴν εἰκόνα ἐδῶ τοῦ
ποιητῆ, θὰ βλέπουν ἔξαφνα πὼς τὴν ἔμπνευση τὴν
εἶχαν εὗρει, χωρὶς καλὰ νὰ τὸ καταλάβουν, πὼς καὶ
πότε.

* *

Καὶ πλατύτερ' ἀκόμα καὶ μεγαλύτερα, ὁ ποιητὴς
τῶν ποιητῶν, ὁ ἴδιος εἶνε ὁ ποιητὴς τῶν ἐθνικῶν
παλμῶν. Μαχητὴς δὲν κράτησε τὸ τουφέκι στῶν πο-
λεμιστῶν τὰ τάγματα. Κρατοῦσε τὴ Λύρα. Ψάλτης
τῆς ἡρώϊσσης θεᾶς,

ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένης
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά.

ὁ ἴδιος ἦρωας, γιατί εἶταν ὁ ποιητὴς. Καθὼς ὁ θά-
νατος τοῦ Μπαίρον στὸ Μεσολόγγι, περνώντας ὁ θά-
νατος αὐτὸς ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν πραγμάτων στὸν κό-
σμον τῶν πνευμάτων, δόξα μας ἐστάθη καὶ μᾶς βο-
ήθησε τὴν ἀνάσταση, καὶ ἡ γέννηση τοῦ «Υμνου εἰς

τὴν Ἑλευθερίαν», πού τὴν ἴδιαν ἀπάνου κάτω ὥρα πρωτοφάνηκε στὴν ἴδια γῆ, ἀντίθετα περνώντας ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν πνευμάτων στὸν κόσμον τῶν πραγμάτων, δόξα μᾶς ἐστάθηκε καὶ ἀνάσταση.

Καθὼς ὁ κριτικὸς πρωτομελετητῆς του τὸν ἔχα-
ρακτήρισε, ὁ ὕμνος εἶναι ὁ πρῶτος γνήσιος καρπὸς
τῆς Ἑλληνικῆς φαντασίας ὕστερ' ἀπὸ εἴκοσι αἰῶνες
μαρασμοῦ. Ὅμως κ' ἐδῶ ἀκόμα θὰ ἔπρεπε νὰ παρα-
τηρήσουμε πὺς καὶ ὁ Σολωμὸς καὶ κάθε ποιητῆς σὰν
ἐκεῖνον, δὲ χρειάζεται τόσο νὰ μετρηθῆ πρὸς ὠρι-
σμένα ἐκ τῶν προτέρων, ἀφηρημένα δογματικὰ καὶ
συχνὰ σχολαστικὰ γνωρίσματα, γιὰ νὰ λυθοῦν, ἀκαθό-
ριστα κάπως, πού εὐκόλα παραπλανοῦν, προβλήματα.
Πῶς θὰ φανῆ ἂν εἶναι ἢ ἂν δὲν εἶναι γνήσιος Ἑλ-
λην — δηλονότι μὲ τὰ χαρίσματα πού ταιριάζουν τοῦ
νοῦ πού λέγεται Ἑλληνικὸς — ποιητῆς ; Μεγαλόπνοη
καθὼς εἶναι ἡ ποίηση αὐτῆ, καὶ μόνο γιὰ τὴν Ἑλ-
λάδα καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα γεννήθηκε, καὶ μόνο γιὰ τὴν
τραγούδησε — καὶ πῶς ! — μὲ τὰ Ἑλληνικὰ μέτρα καὶ
μὲ τὴ γλῶσσα τὴν Ἑλληνικὴν, — καὶ ποιά γλῶσσα ! —
δὲν ἤμπορεῖ, στὸ ἐξέτασμα τοῦ στοχαστικοῦ παρὰ
Ἑλληνικὴν νὰ εἶναι. Καὶ ὁ Σολωμὸς εἶναι, φανερώ-
τατα, Ἑλληνας ποιητῆς, γιὰ τὴν εἶναι ὁ Σολωμὸς.

Τὸ χτυπητότερον γνωρίσμα τῆς θεᾶς πού τοῦ ἐμ-
πνέει τὸν ὕμνον εἶναι τὸ φῶς. Τὸ φῶς αὐτὸ, ἢ ἀκτῖς
ἡλίου, τὸ «κάλλιστον φῶς» τοῦ Σοφόκλειου στίχου
εἶναι καὶ τὸ φῶς, θεόδοτο, τὸ ὑπέροχον σημεῖον
τῆς γῆς αὐτῆς, τῆς ἀθηναίας γῆς πού ἀνοίχτηκε στὸν
κῆπον τοῦτο γιὰ νὰ περιλάβῃ τὸ πού τῆς φύτευε μαρ-
μάρينو λουλούδι, τὸ ἀστόλιστον ὁμοίωμα τοῦ ποιητῆ,

ὅσο μὰ μέρα πού δὲ θὰ ἔπρεπε πολὺ ν' ἀργήσῃ, νὰ
τοῦ ὑψωθῆ σὲ μιὰ περίβλεπτη κορφή τὸ ἀγαλμὰ του
ἀκέραιο, μὲ μιὰ χρυσῆ — ποῖος ἔξερει — σάλπιγγα στὸ
χέρι τοῦ ποιητῆ πού ἤξερε τόσο γλυκὰ τὸ στίχους
του νὰ γέρον καὶ πρὸς τὴν ἄρπα. Καὶ ἀκόμα τὸ φῶς
αὐτὸ γίνεται φωτοστέφανος τοῦ ποιητῆ τοῦ ἴδιου.
Καὶ ὅμοια οἱ στίχοι αὐτοὶ τοῦ ὕμνου, οἱ ὀχτῶ, φω-
τόχυτοι ἀνταμώνουν σὲ τρισυπόστατον ὀραματικὸν
Ἑμέναιο, Ἑλευθερία, Ἀθήνα, Σολωμὸς, καὶ ἀπευθύ-
νονται ἀλάθευτα καὶ πρὸς τὸν ποιητῆ τὸν ἴδιον :

Ἄ ! τὸ φῶς πού σὲ στολίζει
σὰν ἡλίου φεγγοβολῆ
καὶ μακρόθεν σπινθηρίζει,
δὲν εἶναι, ὄχι, ἀπὸ τῆ γῆ·

Λάμπριν ἔχει ὅλη φλογώδη
χεῖλος, μέτωπο, ὀφθαλμοὺς·
φῶς τὸ χέρι, φῶς τὸ πόδι
κι' ὅλα γύρω σου εἶναι φῶς.

* * *

Εἶναι, τὸ εἶπα, ὁ ποιητῆς τῶν ἐθνικῶν παλμῶν.
Καὶ καθὼς ἐποποθέτησεν ἀπάνου ἀπὸ τὴ φαντασία καὶ
ἀπὸ τὸ πάθος, πρώτη ἀρχὴ, μετουσιώνοντάς τὴν μυ-
στηριακὰ, «τὸ νόημα τῆς τέχνης», ἀνάλογα, παραπλευ-
ρα, μὲ τὴν ποίησίν του, μᾶς δίνει, κ' ἐκεῖνη λυρικά ἐκ-
φρασμένη, τὴν ποιητικὴν του, στὸ ἄλλο φημισμένο του
παράγγελμα : «Κλείσε μέσα στὴν ψυχὴ σου τὴν Ἑλ-
λάδα καὶ θὰ αἰσθανθῆς μέσα σου νὰ λαχταρίζῃ κάθε
εἶδος μεγαλείου.» Ἀλλὰ ἡ ἀπλή, καθὼς τὴν ὀνομάζει

ὁ βιογράφος του, αὐτὴ φράση, δὲν πρέπει νὰ νοῆται μονάχα ὡς δόγμα πού θερμαίνει τὴ φαντασία γιὰ τὴν προκοπὴ τῆς καλλιτεχνικῆς ὁμορφιάς. Πολὺν περισσό-τερο παρὰ ἀπὸ τὰ βάθη μιᾶς αἰσθητικῆς, τὸ παράγγελμα μιᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὰ ὕψη μιᾶς ἠθικῆς. Εἶναι τὸ σύμβολο τῆς Πίστεως πρὸς τὴν Πατρίδα. Ἐπιπλέον ἀκόμα καὶ πεζότερα, εἶνε ἡ Φιλοπατρία. Ὑστερὸν ἀπὸ τὰ χρυσὰ ἔπη τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου γιὰ τὴν ὑπέριστα καὶ τιμότητα καὶ ἀγιότητα τῆς ιδέας πού εἶναι ἡ Πατρίς, ὡραιότερο τραγούδι πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Πατρίδα δὲ γνωρίζω. Καὶ ἀντὶ νὰ τὸ ἐπαναλάβω πρὸς τοὺς ὄνειροπόλους τῆς φαντασίας, πρὸς τοὺς πιστοὺς τοῦ ρυθμοῦ, γυρίζω πρὸς Ἑσᾶς, νέοι τῶν καλῶν ἐλπίδων, παιδιὰ τοῦ Σχολείου, ἔφηβοι τῶν ἀθλητικῶν ἀγῶνων, ρηξικέλευθοι, μορφεῖ, πολῖτες τοῦ Αὔριο, καὶ τὸ μεγαλοφωνῶ πρὸς ἑσᾶς τὸ σολωμικὸ ρητό, ἄσμα τῶν ἀσμάτων.

«Κλεῖστε μέσα στὴν ψυχὴ σας τὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ αἰσθανθῆτε μέσα σας νὰ λαχταρίζη κάθε εἶδος μεγαλείου».

Σημ. Ἐκδ.— Λόγος εἰπωμένος στίς 30 τοῦ Μάη 1925
στὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς στημένης μέσα στό Βασιλικὸ Κῆπο
προτομῆς τοῦ Σολωμοῦ, καμωμένης ἀπὸ τὸ γλύπτη κ. Θω-
μόπουλο μὲ χορηγὸ τὸν κ. Κ. Ἐλευθεροδάκη.

ΣΟΛΩΜΟΣ

Τόσο σὲ νοιώθω μέσα ἔς τὴν καρδιά μου,
Ποῦ τώρα τρέμω μήπως καὶ σὲ χάσω,
Ἐστὼ τῶν στίχων μου τὴ γύμνια, ποιητὰ μου,
Ἐπὶ τὰ ζεστά μου στήθη ἂν σὲ ἀνεβάσω.

Βαθεῖα κ' ἐνὸς μέσα ἔς τὸ νοῦ κλειομένη
Ἐκρυβες τὴν ἰδέα, λάμπει θεία,
Κ' ἐκύτταζες μὲ στίχους καμωμένη
Γιὰ νὰ τῆς πλάσῃς ἄξια κατοικία.

Μὰ μέσα σου ἐξύπναε ξαφνικὰ
Ἡ φαντασία, δύναμι γεμάτη,
Κι' ὄ,τ' ἔχτιζες ἐσὺ πονετικά,
Τὰ γκρομέμιζε ὅσα χάριτο παλάτι.

Γιατὶ γιὰ τὴν ἰδέα, λάμπει θεία,
Ἄν ἔφταναν τῶν στίχων σου τὰ κάλλη
Καὶ ἦταν ἡ ἴδική σου φαντασία,
Παράξενη, ἀνυπότακτη, μεγάλη.

Ἐστὼ τῆς θάλασσας ἐπάνω τὰ νερὰ
Ἐνας τεχνίτης μὲ μυαλὸ καὶ γνώσι
Βαρὺν ἀγῶνα εἶχε μιὰ φορὰ
Παλάτι ξακουστὸ νὰ θεμελιώσῃ.

Τὸ ξακουστὸ παλάτι τὴν ἡμέρα
Ἐστὼ τὰ κύματα χυσιτὸ θαμποβολοῦσε,

Μὰ ὅταν ἡ νύχτι' ἀπλώνοταν 'κεῖ πέρα,
Νεράϊδα πεισματάρᾳ τὸ χαλοῦσε.

'Ενίκησ' ὡς τὸ τέλος ὁ τεχνίτης
Κι' ἐρρίζωσε τὸ θαῦμά του 'ς τὸ κῦμα. . .
—'Ἐσὸν πρὶν νὰ νικήσῃς τὴν ὁρμὴ της,
'Αχ! ἡ νεράϊδα σ' ἔβαλε 'ς τὸ μνήμα! *

Τριῶν μεγάλων ἐθνοπλαστικῶν ἰδεῶν λαμπρὰ ἐν-
σάρκωσις εἶνε ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ:

Τῆς ἰδέας τῆς Πατρίδος, τῆς ἰδέας τοῦ Ὁραίου
καὶ τῆς ἰδέας τῆς Γλώσσης.

Ἐνα ὄνομα ξεχωρίζειε μέσα στὴ γενικὴ ἀφρον-
τισιὰ καὶ τὴν ἐρήμωση, καθὼς θέλετε. Τὸ ὄνομα τοῦ
Σολωμοῦ.

'Ἄλλ' ἴσα ἴσα ὁ Σολωμὸς δείχνει φῶς φανερό,
ὅτι χρειάζεται καὶ οὐδὲ καὶ κ ὀ π ο ς —δικά του
εἶνε τὰ λόγια— γιὰ νὰ χτυπήσ' ἡ δόξα τοῦ ποιητῆ
στὰ μάτια τοῦ ἔθνους του. Ἐκατὸ χρόνια ἔπρεπε νὰ
διαβούνη γιὰ νὰ προβάλῃ ἀναγνωρισμένο, καθὼς τοῦ
πρέπει, ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ συνείδησι τὸ ἔργο του, γιὰ
νὰ γίνῃ κάποια θερμὴ ἐνέργεια πρὸς ἀγαλμάτων του
ὑψωμοὺς καὶ βιβλίων του τυπώματα, γιὰ νὰ σωπαίνη
γύρω στὸνόμά του κάθε φιλονικία φιλολογικὴ καὶ
κάθε ἀμφιβολία, γιὰ νὰ τὸν τιμήσουν καὶ αὐτοῦ τοῦ
Κράτους οἱ πλέον ἐπίσημοι ἀντιπρόσωποι σὰν ἕνα
μεγάλον ἄνθρωπον. Μὰ σκύψε πειδὸ σιμὰ καὶ ψάξε

* Σημ. Ἐκδ.—Δημοσιεύτηκε στὰ «Τραγούδια» Κ. Παλαμᾶ
1886 σελ. 140· ὁ Παλαμᾶς τὸ θεωρεῖ χαρακτηριστικὸ γιὰ
τὴν ἐποχὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἐκήρυξε τὴν ἀξία τοῦ Σολωμοῦ.

τα ὄλ' αὐτὰ τὰ στοχαστικώτερα· βλέπεις πῶς ὁ κό-
σμος ἕναν ἴσκιον ἀσύστατο τοῦ μεγάλου ποιητῆ, ἔτσι
στὰ τυφλά, προσκυνάει, καὶ πῶς μὲ τὸν ἀληθινὸ καὶ
μὲ τὸν ἀκέρηρο Σολωμὸ, καθὼς τοῦ ἀξίζει νὰ γνωρι-
στῆ, ἀκόμα δὲν καλογνωρίστηκε. Ἀπὸ τὰ 97 πολε-
μᾶμε νὰ τοῦ πανηγυρίσουμε τὰ ἑκατὸ χρόνια του, κι'
ὄλο γιὰ κείνον ἐπιτροπὰς κ' ἐπιτροπὰς ζητιανεύουν,
κι' ἀκόμη δὲν τὸ κατορθώσαμε, ἕνα ἔθνος ὀλόκληρο,
γιὰ τὸν ἀσύγκριτο ποιητῆ του. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι
—καὶ δὲν εἶνε οἱ πειδὸ λίγοι— ποῦ τὸν ξέρουν μο-
γὰχ' ἀπὸ τὴν «Ξανθούλα» καὶ ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα τε-
τραστιχα τοῦ Ὑμνου, καὶ δὲ γυρεύουν τίποτε παρα-
πάνω· ἀκοῦνε πῶς μεγάλος εἶνε ποιητής, δὲν ἀκοῦνε
νὰ τὸν περιγελοῦν καὶ νὰ τὸν ἀναθεματίζουν ὅπως
ἄλλους—πιστεύουν ἀγαθώτατα πῶς κάτι βέβαια ξεχω-
ριστὸ θὰ εἶνε, πείθουν τὸν ἑαυτὸν τους πῶς ἔτσι θὰ
εἶνε, χασμουριοῦνται, ἀνακλαδίζονται, καὶ πέφτουν
εὐχαριστημένοι νὰ κοιμηθοῦν. Ὑπάρχουν ἄλλοι σο-
φολογιώτατοι, ὄχι τόσοσιν συμβιβαστικοί, καὶ λογικώ-
τεροι, ποῦ φυσικώτατα, εἶνε ἀνήμποροι νὰ χωνέψουν
τὴν τέχνη καὶ τὴ φήμη τοῦ ψάλτη τῶν «Ἐλεύθερων
Πολιορκημένων»· μόνο ποῦ δὲν ἔχουν ἀκόμη τὸ θάρ-
ρος καὶ τὴν δύναμι νὰ εἰποῦνε καὶ γιὰ κείνον ἀφοβα
καὶ μεγαλόφωνα, καὶ ξέγνοιαστα ὅσα κοπανίζουν γιὰ
ἄλλους ποῦ μέσα τους κάποιο αἶμα βράζει σολωμικό,
μὰ ποῦ δὲν τοὺς λαμπρύνει καὶ τοῦ Σολωμοῦ ἡ δόξα.
Κάποια ἀναποδιὰ ἰλαροτραγικὴ ἐδῶ πέρα φανερῆ
γίνεται στὸ νοῦ τὸ στοχαστικὸ. Ὁ Σολωμὸς βέβαια
δὲ δοξάζεται ἔτσι ξεχωριστά, γιὰ τὴν ἀγάπη του πρὸς
τὴν πατρίδα· ὁ πατριωτισμὸς, χρέος ἱερὸ τοῦ ἀνθρώ-

που, δὲ φτάνει μόνος νὰ φορέσῃ τοῦ ποιητῆ τὸ στέφανο τῆς Ἀθανασίας· στὰ ἔργα τῆς Τέχνης τὰγαθὰ αἰσθητά δὲν ἐξετάζονται.

Ὑμνους πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν καὶ πρὸς τὸν Ἀγῶνα μας ἔγραψαν μὲ ἀνάλογον ὁρμὴν φιλοπατρίας σύγχρονοι τοῦ Σολωμοῦ, στὴν ἴδια ἐποχὴν ἀπάνω κάτω, ὁ Ρίζος Νερουλός, ὁ Παναγιώτης Σοῦτσος, καὶ ἄλλοι. Καὶ πῶς ἐκεῖνοι δὲ λογαριάζονται γιὰ τοῦτο, καὶ πῶς τοὺς στίχους ἐκείνων τοὺς θάψαμε βαθειὰ στὰ χώματα τῆς λήθης, πῶς δὲν ἀγωνιζόμεστε κ' ἐκείνων τὰγάματα νὰ στήσουμε; Γιατὶ ἐκεῖνοι, ὅσο κ' ἂν δείχνουν πλούσια τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδας, ἔχουν στενὴ τὴ φαντασίαν καὶ μικρὴ τὴν τέχνην, ἀγνάντια στὸ μεγαλοφάνταστο καὶ στὸ μεγαλότεχνο τραγουδιστὴ τοῦ Ὑμνου. Γιατὶ δὲ δοξάζομε τὸν ἄνθρωπον μὲ τὴν καρδίαν, ἀλλὰ τὸν ποιητὴ μὲ τὸ νοῦν· τὴ φαντασίαν καὶ τὴ θεῖαν πνοήν, τὴν ἰδέαν καὶ τὴ μορφήν, τὸ στίχον καὶ τὸ ρυθμὸν, τὴ γλῶσσαν καὶ τὸ λόγον τοῦ Σολωμοῦ, ἀχώριστα. Κι' ἐδῶ εἶνε ἡ ἀναποδιά.

Ὁ Σολωμὸς ψηλὰ ν' ἀναστυλώνεται καὶ νὰ καμαρώνεται ἀπὸ λαὸν ὀλόκληρον, καὶ ὅσοι βλέπουν πρὸς ἐκεῖνον, καὶ ὁμόφυλοί του εἶνε καὶ ὁμόθητοί καὶ μὲ ἓνα τρόπο ξεχωριστὸν ὃ καθένας, ὅμως ἐκεῖνον σὰ νὰ φιλοδοξοῦνε νὰ συμπληρώσουν τὸ ἔργον, μόνον πῶς δὲν κομματίζονται ἀπὸ κάποιους πολυθρόνους καὶ ξαφνισμένους, ποῦ πέφτουν καταπάνου τοὺς κρᾶζοντας καὶ θυμίζοντας τοὺς κόρακες τῆς Πινδαρικῆς φῶδης. *

* Σημ. Ἐκδ. — Σκέψεις τοῦ Κ. Παλαμᾶ ποῦ δημοσιεύτηκαν στὸ «Πανηγυρικὸν τεῦχος Ἑκατονταετηρίδος Σολωμοῦ» σ. 104.

ΙΟΥΛΙΟΥ ΤΥΠΑΛΔΟΥ

Λ Ο Γ Ο Σ

Ἦτον μία γαλανὴ ἡμέρα τῆς ἀνοιξέως· ἡ φύση ἦτον ὅλη χαρὰ καὶ ἀρμονία εἰς τούτην τὴν γῆν, μία ἀπὸ ταῖς ὠραιότερας ἀπ' ὅσας περικυκλώνει ἡ θάλασσα, καὶ ὁ οὐρανὸς καμαρώνει. Ἄλλ' ἡ λύπη ἐφαινότου εἰς ὅλα τὰ πρόσωπα· πλήθος ἄνθρωποι μαζόνονται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ὑψίστου· ἓνα νεκρικὸν μνημεῖον εἰς τὴν μέσην, καὶ ἀρχίζει ἡ νεκρικὴ ἀκολουθία, καὶ ἀφροῦ ἔπαψαν ἡ δέησεις καὶ οἱ ψαλλμοὶ, ἓνας νέος τὰ ἐμπνευσμένα βλέμματα τοῦ ὁποίου ἀκτινοβολοῦσαν μέσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν, μὲ μελωδικὴ φωνὴ διηγεῖται τοὺς ἐπαίνους τοῦ ἀποθαμμένου, καὶ ἡ φωνὴ του εἰσχωρεῖ βαθειὰ εἰς ὅλας ταῖς καρδιαῖς — ταῖς συγκινεῖ, ταῖς ἐνθουσιάζει, ταῖς ἐμπνέει αἰσθητάματα ὑψηλὰ καὶ γενναῖα. — Ὁ ἐνδοξὸς ἄνθρωπος τὸν ὁποῖον ἔκλεγε ἡ Ζάκυνθος, ἦτον ὁ Φώσκολος. Ἀλλὰ ποῖος ἦτον ὁ νέος, οἱ λόγοι τοῦ ὁποίου εἶχαν ταραξοῖ τόσας ψυχὰς; ποῖος ἦτον τοῦτος ὁ ἐκλεκτὸς νέος ὁ ὁποῖος στολίζοντας μὲ οὐράνιον φῶς τὸν τάφον τοῦ ἐνδόξου συμπολίτου του, παρεγγοῦσε τὴν ὠραίαν του πατρίδα, ἡ ὁποία ἐβλεπε ὅτι ἄλλο ἐνδοξότερον τέκνον ἀνάστενε εἰς τοὺς κόλπους της; Τέκνον μὲ νοῦν Ἑλληνικόν, καὶ καρδίαν Ἑλληνικὴν· Ποῖος ἦτον ὁ νέος τοῦτος; ἡ ἐλπίδες τῆς Πατρίδος ἀληθεύθησαν; Τὴν αὐγὴν τοῦ προπερασμένου Σαββάτου εἰς τὴν ἀδελφὴν Κέρκυραν, μία θλιθερὴ εἰδήσις, ἓνα τρομερὸν μῆνυμα θανάτου γυρίζει ἀπὸ στόμα σὲ στόμα. — Καθένας ῥωτᾷ, ξαναρωτᾷ, ἐπειδὴ καθένας δὲν θέλει νὰ πιστεύσῃ τὴν μεγάλην δυστυχίαν· ἐπειδὴ ὅλοι ἐλπίζουν νὰ μάθουν ὅτι ἡ τρομερὴ εἰδήσις δὲν εἶναι ἀληθινή. — Ἀλλὰ παύει κάθε

δισταγμός. Ὁ Διονύσιος Σολομὸς δὲν εἶναι πλέον.— Τότε θλίψι βαθεῖα καὶ ἀνίκητη ἀπλόνηται εἰς ὄλαις ταῖς καρδίαις. Ὅλοι παρατοῦν ταῖς ἐργασίαις τους, μαζόνονται ὀλόγυρα εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ ποιητῆ· καθέννας θέλει νὰ τὸν ἰδῆ διὰ τὴν ὕστερη φορὰ, νὰ φιλήσῃ ἐκεῖνο τὸ μέτωπο εἰς τὸ ὁποῖο ἦτον κρυμμένη μιὰ τόσον λαμπρὴ ἀκτῖνα Θεοῦ, νὰ σφίξῃ ἐκεῖνο τὸ χέρι ὁποῦ ἔγραψε τὸ ᾄσμα ἁσμάτων τῆς Ἐλευθερίας, καὶ τόσα ἄλλα ἀθάνατα ποιήματα.— Ἡ μεγάλη του ψυχὴ εἶχε ἀφήσει ὄρφανεμένο τὸ σῶμα, κ' ἓνα γλυκὸ χαμόγελο τοῦ ἐστόλιξε ἀκόμη τὰ χεῖλη.— Ὁ θάνατος ὁποῦ ποτὲ δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ σβύσῃ τὸ ἔνδοξό του ὄνομα, δὲν ἐτολμοῦσε ἀκόμη νὰ ἀπλώσῃ τὴν ἀχνή του σημαία ἐπάνω εἰς τὸ ἄψυχο πρόσωπό του. Κάθε τάξις πολιτῶν, ἐντόπιοι καὶ ξένοι, συρόσῃ λαοῦ τὸν ἀκολουθοῦν εἰς τὴν ὕστερήν του κατοικίαν καὶ χύνουν ἐπάνω εἰς τὸ μνήμα του θλιβερὰ δάκρυα καρδίας, ὁποῦ μόνον τρέφουν τὰ ἀθάνατα ἄνθη ἀπὸ τὰ ὁποῖα πλέκεται τὸ στεφάνι τῆς δόξας, ἐπάνω εἰς τὰ μνημεῖα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν. Ἡ ἐλπίδες τῆς πατρίδος δὲν ἐματαιώθησαν. Ὁ ἔνδοξος ἄνδρας τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ἐθρηνήσεν ἡ Κέρκυρα, θρηνεῖ κάθε Ἑλληνικὴ νῆ, θρηνοῦμε σήμερον μέσα εἰς τοῦτον τὸν Ναὸν τοῦ Ὑψίστου, εἶναι ἐκεῖνος ὁ ἴδιος, ὁποῦ μέσα εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ὑψίστου, ὅταν τὰ ῥόδα τῆς νεότητός του ἀνθίζαν εἰς τὸ πρόσωπο, ἐγκωμίαζε τὸν Φῶσκολον.

Δὲν ἔλαβα τὸν λόγον, οὔτε διὰ νὰ ἐπαινέσω τὸν ποιητήν, οὔτε διὰ νὰ ἀποδείξω τί τοῦ χρεωστεῖ τὸ ἔθνος καὶ πόσον εἶναι δικαία ἡ λύπη μου. Εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην ὅλην ἀντηχοῦν οἱ ἔπαινοί του, καὶ κάθε ἑλληνικὴ ψυχὴ αἰσθάνεται τί ἔχασε.— Οἱ ὀλίγοι λόγοι τοὺς ὁποίους προφέρω μὲ καταταραγμένην καρδίαν εἶναι ξεχειλίσμα τῆς ψυχῆς, — αἰσθάνομαι ἀνάγκη νὰ ἐκφράσω τὴν λύπην μου, ἐπειδὴ ἔχω νὰ θρηνήσω ὄχι μόνον τὸν ἔξοχον ἄνδρα, τὸν μεγάλον ποιητὴν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐγκάρδιον φίλον, τὸν ὀδηγόν, τὸν διδάσκαλον. Σὰς παρακαλῶ μὴ κάμετε λοιπὸν προσοχὴν ἔς τοὺς ἀστολίστους λόγους

μου.— Ὅμιλῶ καθὼς μ' ἐμπνέει ἡ καρδία καὶ ἡ λύπη, καὶ ἐκφράζω τὴν λύπην μου εἰς ἐκείνην τὴν γλώσσαν τὴν ὁποίαν ὁ ἀθάνατος ποιητὴς μας ἐξόξασε, ὑψόνοντάς τη εἰς τὰ μεγαλῆτερα καὶ πλέον ἀπόκρυφα μυστήρια τῆς τέχνης.

Πόσαις φοραῖς ἐθαύμασα τὴν ἀνίκητην δύναμιν τοῦτης τῆς ἀπλῆς γλώσσας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅταν ἀπὸ τὰ οὐρανοεμπνευσμένα χεῖλη τοῦ ποιητῆ μας ἄκουα τοὺς ἀθάνατους στίχους του.— Εἰς τὴν γλώσσα φανερόνεται ἡ ἐσωτερικὴ ὑπαρξις κάθε ἔθνους, ἡ ψυχὴ τῆς ψυχῆς του· καὶ ἀπορῶ πῶς ἡ Εὐρώπη, ἂν καὶ πρὶν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἐγνώριζε τὴν γλώσσα εἰς τὴν ὁποίαν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ὀμήρου ἐτραγουδοῦσαν τοὺς πόνους τους, ταῖς ἐλπίδες τους, ἠμπόρεσαν νὰ πιστεύσουν ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα κατέβη εἰς τὸ μνήμα, καὶ τὸ ἐσκέπασε ἡ πλάκα ὁποῦ σκεπάζει τὰ κόκκαλα τῶν ἐνδόξων προπατόρων μας. Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα δὲν ἀπέθανε· καταδιωγμένο ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα, καὶ μὴν ἐλπίζοντας πλέον εἰς τὴν βοήθειαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς, ἀλλὰ μόνον εἰς ἐκείνην τοῦ Βασιλέως τῶν οὐρανῶν, ἐπέταξε ψηλά, εἰς ταῖς κορφαῖς τοῦ Κισσάβου καὶ τοῦ Ὀλύμπου, ὅπου σιμότερα εὐρισκότουν εἰς τὸν Οὐρανόν. Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα δὲν ἀπέθανε, ὄχι. Μὰ τὸν Μπότζαρη, μὰ τὸν Καραϊσκάκη, μὰ τὸν Μιαούλη, μὰ τὸν Κολοκοτρώνη, μὰ τὸν Διονύσιον Σολομόν, πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσῃ, καὶ τὸ ὠμολόγησε ὁ κόσμος ὅλος.

Ὅποιος ἤθελε ἰδῆ τὸν ποιητὴν μας ἐπάνω εἰς ταῖς ἀνθοστολισμέναις ἀκροθαλασσιαῖς τῆς Κερκύρας, νὰ ἐκφωνῇ τοὺς στίχους, ὁποῦ τοῦ ἔμπνεε μία μυστικὴ ἐσωτερικὴ δύναμις, πότε ὀίχοντας τὰ βλέμματα εἰς τὸν καθρέφτη τοῦ πελάγου, ὁποῦ ἀπλονότουν ἐμπρός του, πότε ὑψόνοντάς τα εἰς τὸν καθαρὸν οὐρανόν, ὁποῦ τὸν ἐσκέπαζε, ἤθελεν εἰπεῖ ὅτι κάποια ἀπὸ ταῖς μεγάλαις ψυχαῖς τοῦ Ὀμήρου, ἢ τοῦ Τυρταίου, τοῦ Σοφοκλῆ ἢ τοῦ Αἰσχύλου, κάμμία ἀπὸ ἐτούτες ταῖς μεγάλαις ψυχαῖς ὁποῦ ἀποθανατίζου

τὰ ἐθνικὰ ἀνδραγαθήματα καὶ ἔκαμαν φλόγα ἀκόιμητη τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος, κατέβη πάλιν εἰς τὴν γῆν διὰ ν' ἀνάψῃ ἐκεῖνα τὰ ἴδια αἰσθήματα, καὶ διὰ νὰ κάμῃ τοὺς νέους "Ελληνας ν' ἀποδείξουν εἰς τὸν κόσμον, ὅτι ἡ βαρβαρότητα ὑποδούλωσε τὰ σώματα, ὅχι τὰ πνεύματα. Ποῖος ἄκουσε τὸν ποιητὴ μας νὰ τραγουδᾷ στίχους, ἢ τοῦ Ὑμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν, ἢ ἐκείνου διὰ τὸν θάνατον τοῦ Μπαϊρων, ἢ τοῦ Λάμπρου, ἢ τοῦ θερίου τῆς θαλάσσης, ἢ τῆς Σαπφούς, καὶ δύναται νὰ λησμονήσῃ τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου του, τὸ γλυκὸτατο χαμόγελο ὅπου τοῦ πρόβαινε εἰς τὰ χεῖλη; ἐκεῖνο τὸ γλυκὸ χαμόγελο, ποὺ καθὼς μαρτυροῦν ὅλοι ἐκεῖνοι ὅπου τὸν εἶδαν, ἔμεινε ἀκόμη ἐπάνω εἰς τὰ χεῖλη του, καὶ ἀφοῦ τὸ πνεῦμα εἶχε παρατήσῃ τὸ σῶμα διὰ νὰ πετακτῇ ἔς τοὺς Οὐρανοὺς.

Ἡ θλιβερὴ εἰκόνα τόσον μοῦ ἐτάραξε τὴν φαντασίαν, τόσον μοῦ ἐσυγκίνησε τὴν ψυχὴν, ὥστε τὴν βλέπω πάντοτε ἀκίνητην ἐμπρὸς μου, τὸν βλέπω γυρισμένον εἰς τὸ κρεβάτι τοῦ θανάτου μὲ τὰ μάτια γυρισμένα κατὰ τὸν οὐρανόν, μὲ τὸ χαμόγελο εἰς τὸ στόμα. "Ω! κλείσετε, κλείσετε ἐκεῖνο τὸ στόμα! καὶ διατὶ νὰ μείνῃ ἀνοικτὸ; μάταια ὀλόγουρά του πετοῦν ἢ γλυκαῖς αὔραις τῆς ζωῆς; ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ στόμα δὲν θέλει εὔγει πλέον μι' ἀρμονία, μία λέξις, ἓνας ἤχος.—Κλείσετε ἐκεῖνα τὰ μάτια! εἶναι γυρισμένα κατὰ τὸν οὐρανόν, ἀλλὰ πλέον δὲν βλέπουν ταῖς μυστικαῖς λαμπράδες, ὅπου ἀνάδιε εἰς τὰ ἀθάνατα ποιήματά του. "Ω σκεπάσετε, σκεπάσετε ἐκεῖνο τὸ λείψανον! Ἡ αἰσθητὴ εἰκόνα τοῦ ἀφανισμοῦ, εἶναι παράπολυ τρομερὴ! καλύψετε ἐκεῖνο τὸ πρόσωπο πρὶν τὸ μαῦρο χεῖρ τοῦ θανάτου σβύσει κάθε ἴχνος ζωῆς.—Ἀφήσετε νὰ στοχασθοῦμε, ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς νέας Ἑλλάδος ἐνῶ ἀνέβαινε μὲ τὸν νοῦν εἰς τὸν Οὐρανόν, ζητώντας εἰς τὴν βρύσιν κάθε τελειότητος τοὺς τύπους τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὠραίου, ἔμεινε ἐκεῖ, κ' αἰφνίδια ἐχάθη ἀπὸ τὴν ὄψιν τῆς γῆς.

Εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἔμψυχη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ; ἀλλὰ ἡ θεία εἰκόνα τοῦ Πλάστου κατ' ἐξοχὴν φανερόνεται μεταξὺ

τῶν ἀνθρώπων, εἰς τοὺς μεγάλους ποιητάς.—Εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ μεγάλου ποιητῆ ὠριμένον καὶ τελειοποιούνταν ὅλας ἐκεῖναις ἢ πνευματικαῖς δύναμεις, ὅλα ἐκεῖνα τὰ αἰσθήματα, ὅπου εἰς τὸ κοινὸν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, δὲν εἶναι παρὰ σπόρος κρυμμένος εἰς πῆλινον τύλιγμα. Ὁ μέγας ποιητὴς μὲ τοὺς φλογεροὺς λόγους, ὅπου μία ἀδάμαστη ἐσωτερικὴ δύναμις, θεόθεν ἐμπνευμένη τοῦ βάνει εἰς τὰ χεῖλη, εἰσχωρεῖ μέσα εἰς ὄλαις ταῖς ψυχαῖς, ταῖς συγκινεῖ, ταῖς ἀνάβει, ταῖς καθαρίζει· ταῖς κάμνει νὰ γνωρίσουν τὰ ἀπόκρυφα εἰς τὰ βάθη τους κρυμμένα· ζωογονεῖ τοὺς ἄκαρπους σπόρους, ἔξυπνᾷ νέαις κλίσεις, νέαις ἀρεταῖς, νέαις ἐπιθυμίαις· εὐγενίζει καὶ ὑψώνει τὰ πνεύματα μὲ τὴν φλόγα τῆς ἀγάπης· πυρρύνει καὶ κάμνει στενότερους τοὺς δεσμοὺς ὅπου ἐνώνουν τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸν Θεόν, δείχνοντας τὴν Θεότητα παντοῦ, καὶ πολλαπλασιάζοντας τὴν φύσιν εἰς τὴν φύσιν. Τούτῃ εἶναι ἡ ἀποστολὴ ἐκείνου τοῦ θαυμαστοῦ ὄντος, ὅπου οἱ προπάτορές μας μὲ τὴν ἀλήθειαν ὠνόμασαν ποιητὴν.

«Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι ἀλλὰ πληρῶσαι»—εἶπεν ὁ Σωτὴρας τῆς Οἰκουμένης· καὶ τούτῃ ἡ θεϊκὴ ἀλήθεια, ἀληθεύει εἰς ὅλον τὸν ἠθικὸν κόσμον. Ὅποιος στοχάζεται νὰ ὠφελήσῃ τὸ ἔθνος του κόβοντας τὴν κλωστή τῶν παραδόσεων, συντριβοντας τὸ ἀπερασμένο, δὲν ἤξεύρει πόθεν ἔρχεται, οὔτε ποῦ θέλει νὰ ὑπάγῃ. Ἡ ζωὴ τῶν ἐθνῶν, καθὼς ἐκείνη τῶν ἀτόμων, δὲν συνίσταται ἀπὸ μίαν ἢ ἄλλην ἐποχὴν τῆς ὑπάρξεώς τους· ὅλαις μαζὺ συνθέτουν μίαν ἀκέραιαν ὑπάρξιν, ὅπου κράζεται ἡ ἱστορία τοῦ ἔθνους· κάθε γενεὰ ἀφίνει εἰς ἐκείνην ὅπου τὴν διαδέχεται βαθύταταις ἀλήθειαις, ταῖς ὁποῖαις συχνὰ οἱ σύγχρονοι δὲν ἐννοοῦν, ἀλλὰ μόνον οἱ μεταγενέστεροι, ποῦ φωτίζονται ἀπὸ αὐταῖς. Ἡ ἐποχὴ τῆς δόξας ἀφίνει μεγάλα καὶ βαθειὰ μαθήματα, ἀλλὰ συχνὰ μεγαλῆτερα καὶ βαθύτερα ἐκείνη τῆς δυστυχίας.—Ὅταν ἡ Θεία Πρόνοια θέλῃ νὰ εὐεργετήσῃ ἓνα ἔθνος, δίδοντάς του ἓναν μέγαν ποιητὴν, τοῦτος βάνεται μεταξὺ ἀπερασμένου καὶ μέλλον-

τος, ῥίχνει ὀπίσω του ἓνα βλέμμα, χωρὶς νὰ τοῦ ξεφύγῃ τίποτε ἀπ' ὅτι ἐστάθη, ἀπὸ ὅτι εἶναι· ἀδράζει τὸ μυστήριον τοῦ ἀπερασμένου, τὸ κάμνει πνεῦμα, ιδέαν καὶ κινάει ἐμπρός, πέρνοντας κατόπιν του τὸ ἔθνος ὅλον, καθῶς ὁ Ὀρφεὺς μὲ τὴν μουσικὴν του λύρα ἔσερνε κατόπι θηρία, καὶ λιθάρια καὶ δένδρα.

Ἡ πρώτη ποίησις εἶναι γέννημα, ὄχι ἐνὸς ἀνθρώπου, ἀλλὰ τοῦ ἔθνους—ἀνθος τοῦ αἰσθήματός του, μουσικὴ τῆς ψυχῆς του, φανερώνει τὰ συμβάντα του, ταῖς χαραῖς του, τοὺς πόρους του, ταῖς ἐλπίδες του ὅλην τὴν ἑσωτερικὴν καὶ ἔξωτερικὴν ὑπαρξιν—ἡ ἀπουκιάτου εἰς ταῖς ἐταῖς τοῦ ποταμοῦ Βαβυλῶνος, θρηνεὶ τὴν πατρίδα καὶ τοὺς βωμοὺς· ἡ ψάλλει ταῖς νίκαις τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῶν Θερμοπυλῶν· ἡ ἐπάνω εἰς ταῖς κορυφαῖς τοῦ Ὀλύμπου, ταῖς ἀνδραγαθίαις καὶ τὰ ξεψυχίσματα τῶν παλληκαριῶν, ταῖς ἀνάμνησες τοῦ περασμένου μεγαλείου, ταῖς ἐλπίδες εἰς Ἐκείνον ὁποῦ τιμωρεῖ τὰ ἔθνη καὶ τ' ἀναζει. Ἡ ἔθνικὴ ποίησις βασιτᾶ πάντοτε ζωντανὴ μέσα εἰς ταῖς καρδίαις τὴν ἀγάπην τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδος.—Ὁ μέγας ποιητῆς, δὲν ἀρνεῖται οὔτε τὴν γλώσσα, οὔτε τὰ αἰσθήματα, οὔτε ταῖς παράδοσες τῶν δημοτικῶν ποιήσεων· καὶ γλώσσα καὶ αἰσθήματα καὶ παράδοσες καὶ ἀρμονίαις ἀφ' οὗ καθαρίσθησαν περνούοντας ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς αἰῶνες, σταλάζον πολῦτιμα μαργαριτρία, μέσα εἰς τὸ χρυσοῦ ποτήρι τῆς τέχνης.—Οὕτως ἐγεννήθη τὸ μεγαλύτερο ποίημα τῆς οἰκουμένης ἡ Ἰλιάδα.—Οὕτως ἔκαμαν ὁ Δάντης, ὁ Σέξσπηρ, ὁ Κάλδερον· οὕτως ἔκαμε καὶ ὁ ποιητῆς τῆς νέας Ἑλλάδος, τοῦ ὁποίου θρηνοῦμε τὸν θάνατον.

Δὲν ἤυρε ζωντανὴ τὴν γλώσσα τοῦ Ὀμήρου ἢ τοῦ Σοφοκλῆ, ἀλλὰ τὴν χαριτωμένη θυγατέρα αὐτῆς, ἡ ὁποία ἐνῶ ζωογονῆται ἀπὸ τὴν ψυχὴν καὶ ἀπὸ τὰ κάλλη τῆς ἀθάνατης μητρὸς, ὑπέκλυψε εἰς ἐκείναις ταῖς ἔξωτερικαῖς μεταβολαῖς, ὁποῦ ἔπρεπε ἀφευκτὰ νὰ προξενήσουν οἱ καιροί, τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ συμβάντα τοῦ κόσμου, ἢ κατὰστασις τῆς Ἑλλάδος.—Δὲν ἤυρε μία μορφομένη φιλολογία, ἀλλὰ ἤυρε μίαν δημοτικὴν ποίησιν, τὴν μεγαλύτερη

τῆς οἰκουμένης, καὶ ὅλα τὰ ἔθνη τ' ὁμολογοῦν—μίαν ἀγνήν καὶ ὑψηλὴν ποίησιν μὲ τὴν ὁποίαν τόσαις γενεαῖς ἐκφράζον ἀπὸ αἰῶνες τὰ κρυφὰ τῆς ψυχῆς τους· ἀντίλαλος αἰσθημάτων, ὁποῦ ὅσων μυστικὸς καὶ μελαγχολικὸς ἤχος, μακρόθεν ἀντηχάει μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀληθινοῦ ποιητῆ, καὶ ἀντήχησεν εἰς ἐκείνην τοῦ ἰδικοῦ μας.—Ὁ ποιητῆς μας ἄκουσε τὸν κρυφὸν στεναγμὸν τοῦ πόνου καὶ τῆς ἐλπίδος ἐνὸς μεγάλου ἔθνους, ὁποῦ ἔπεσε· ἀλλὰ δὲν ἐχάθη. Μέσα εἰς τὰ ἀπλᾶ του τραγούδια ἄκουσε κρυμμένον τὸν ὕμνον τῆς ἀνάστασις, καὶ γενόμενος παραστάτης τῆς ἐθνικῆς ιδέας, τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος, ψάλλει τὴν Θρησκείαν καὶ τὴν Πατρίδα, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πίστιν. Μὲ τὴν ἐμπνευσμένην καρδίαν του, ἀγκαλιάζει ὅτι, ἱερὸν ὑπάρχει διὰ τὴν ἀνθρωπότητα· φουκτόνει τὴν ῥομφαία πυρομένη εἰς τὴν φλόγα τ' οὐρανοῦ, καὶ ἀρχίζει ἡ μάχη μετὰ τοῦ πολεμάρχου ἀγγέλου καὶ τῶν πνευμάτων τῆς ἀβύσσου.—Ὁ ποιητῆς μας δὲν ἔτρεξε ἐν πολεμῆσιν μὲ τὸ σῶμα, εἰς τὴν φοβερὴν πάλην τῆς ἀνεξαρτησίας, ἓνα βόλι ἤμποροῦσε νὰ διώξῃ ἀπὸ τὴν γῆν ἐκεῖνο τὸ πνεῦμα, ὁποῦ ἄναβε εἰς ὅλαις ταῖς ἑλληνικαῖς ψυχαῖς τὴν λακτάρα τοῦ πολέμου.—Πόσαις φοραῖς οἱ στρατιῶταις τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας, τραγουδόντες τὸν ἀθάνατον ὕμνον, ἐρόικτηκαν εἰς τὴν μάχην, καὶ ἐνίκησαν.—Τὸ πνεῦμα, ναί, τὸ πνεῦμα ὅταν πυρόνεται εἰς τὴν δικαιοσύνην, ὅσα καὶ ἂν ᾖναι τὰ ἐμπόδια, εἰς τὸ τέλος τὰ ἀφανίζει ὅλα καὶ νικᾷ. Ὁ ποιητῆς μας λοιπὸν ἔκαμε ὅτι ἔκαμαν ὅλοι οἱ ἀληθινὰ μεγάλοι· μόλις ἐπρόβαλε εἰς τὴν μέσσην τοῦ ἔθνους ἐρόϊξε ἓνα βλέμμα ὀλόγυρά του· προσήλωσε τὴν ψυχὴν του εἰς τὸ περασμένο, ἐγονάτησε ἐπάνω εἰς τοὺς τάφους τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλῆ, τοῦ Σωκράτη, τοῦ Ἀριστείδη, τοῦ Θεμιστοκλῆ ζητώντας ἔμπνευσιν καὶ ἀδάμαστην τόλμην, ἐπειδὴ μέσα εἰς ἐκείνους τοὺς τάφους δὲν εἶναι ὄχι κλεισμένη στάκτη, ἀλλὰ φλόγα ἀκοίμητη, παντοτεινὴ.—Τὸ λιθάρι ποῦ τοὺς σκεπάζει δὲν εἶναι κρυφὸ ποτέ—Ἡ στάκτη καὶ ὁ πάγος τοῦ θανάτου, εἶναι μέσα εἰς τὸ στήθος τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ψυχὴν τοῦ ὁποίου δὲν ἄναψε ποτὲ κανένα

αἰσθημα ὑψηλὸν καὶ γενναῖον ἢ καρδία μολυμένη ἀπὸ τὴν δειλίαν, ἀπὸ τὸν φθόνον, καὶ ἀπὸ ἄλλα ποταπὰ πάθη, μένει πεθαμμένη καὶ σάπια μέσα εἰς ἓνα τάφον, καὶ ἄς ἦναι ἀπὸ κρέας, καὶ ἄς κυκλοφορῇ ἀκόμη εἰς αὐτὸ τὸ αἷμα.

Ἄλλα τὸ σέβας ὅπου χρεωστεῖται εἰς τοὺς μεγάλους ἄνδρας, οἱ ὅποιοι ἐδόξασαν τὴν παλαιὰν Ἑλλάδα, καὶ τὴν ἀνθρωπότητα δὲν ἔκαμε τὸν ποιητὴν μας νὰ λησμονήσῃ τὴν Χριστιανικὴν Ἑλλάδα, βαπτισμένη εἰς τὴν δυστυχίαν, ὅπου τὴν κατασταίνει ἂν ὄχι μεγαλύτερη, ἱερότερη ἀπὸ τὴν παλαιά.

Ὁ Ποιητὴς μας αἰσθάνεται ὅτι ἡ φιλολογία διὰ νὰ ἦναι ἐθνικὴ, πρέπει νὰ εἶναι δημοτικὴ καὶ διὰ νὰ γένη τοιαύτη, πρέπει νὰ παύσῃ ἐκείνη ἢ υπερήφανη, καὶ ἀνόητη πρὸς ἄλλους, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας καταφρονεῖται ὁ λαός, ἐκεῖνος ὁ λαὸς μέσα εἰς τὴν ὀλοζώντανη καὶ γερῆ ψυχῇ τοῦ ὁποίου, εὐρίσκονται σωριασμένοι ἀναγίδιμητοι πνευματικοὶ θησαυροὶ, οἱ ὅποιοι συχνὰ λείπουν εἰς ταῖς ἀνώτεραις τάξεις, καὶ ἄς μαρτυρήσῃ ἡ ἱστορία ποῦθεν εὐγῆκαν ἐκεῖνοι ὅπου ἔσωσαν καὶ ἐδόξασαν τὰ ἔθνη ὁ ποιητὴς μας δὲν καταφρόνησε οὔτε τὸν λαὸν, οὔτε τὴν γλῶσσαν του, οὔτε τὰ αἰσθήματά του ἤξευρε ὅτι ἡ γλῶσσαις δὲν εἶναι γέννημα τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὅτι μεγάλη καὶ θαυμαστὴ εἶναι κάθε γλῶσσα ὅπου ἐκφράζει ὑψηλαῖς ιδέαις, καὶ παραδέχεται τὴν ὠραίαν καὶ ἀρμονικὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, τὴν ὁποίαν (καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου νοῦς) ἐμπύχωσε καὶ ὕψωσε μὲ τὰ ἀθάνατα ποιήματά του.— Κατὰ βῆθος ἐνόησε τὴν Ἑλληνικὴν ζωὴν, καὶ εἶδε τὸ μέλλον ὅπου τὴν προσμένει, καὶ μὲ τὸν δυνατὸν του νοῦν, μὲ τὴν μεγάλην του ψυχὴν, ἀγκάλιασε ὅλο τὸ ἔθνος, καὶ ἔγινε ὁ πρῶτος καὶ μέγας θεμελιωτὴς τῆς νέας μας φιλολογίας. Ὅσοι ἀνέγνωσαν τὰ ποιήματά του (καὶ ποῖος δὲν τὰ ἀνέγνωσε;) γνωρίζουν ὅτι ὅλα ἐμπνέουν ὑψηλὰ αἰσθήματα. Ἐτραγούδησε τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πατρίδα, τῆς ὁποίας ἐδόξασε τὰ ἀθάνατα ἀνδραγαθήματα, καὶ ὁ ὕμνος του ἀντήχησε παντοῦ. Ἐκαμε τὴν Εὐρώπην ὅλην νὰ προσηλώσῃ τὸ βλέμμα εἰς τὴν τρομερὴν πάλην.

δείχνοντάς της τὴν ἐλευθερίαν ποῦ πετιέται ἀνδρειωμένη σὰν πρῶτα, ἀπὸ τὰ ἱερὰ κόκκαλα τῶν Ἑλλήνων καὶ ρίχνεται εἰς μάχην. Φθάνει εἰς τὸν τοῖχον τῆς ἀθλίας Τριπολιτζᾶς, κατεβαίνουν οἱ ἐχθροὶ, καὶ ἀνάβει ὁ πόλεμος. Τὰ σκοτάδια τῆς νυκτός, ἢ τρομερὴ ταραχὴ τοῦ πολέμου ἐπαράσταιναν τὸν ἄδη ποῦ ἐπρόσμενε τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Χριστοῦ. Καὶ κόρες, γέροντες, νέοι, βρέφη, ἴσκιοι γυμνοὶ καὶ ἀναγίδιμητοι πετιώνται ἀπὸ τὴν γῆν, ὅσοι ἄδικα ἐσφάγησαν ἀπὸ τὴν ὀργὴν τῶν ἐχθρῶν. Αὐξάνει τρομακτικὰ ὁ χορὸς τοῦ πολέμου, τρέχει ποτάμι τὸ αἷμα, ἀλλὰ τὸ δροσερὸ ἀέρι τῆς αὐγῆς δὲν φουᾶ πλέον εἰς τῶν ψευδόπιστων τὸ ἀστέρι, χαιρετᾷ τὸν Σταυρὸν.— Ἀπὸ ἐκεῖ ἡ ἀθάνατη θεὰ πετιέται εἰς τὴν Κόρινθον, καὶ ματωμένη γυρίζει ταῖς αἱματομέναις της πεδιάδες. Μπαίνει τὴν ἡμέραν τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ Μεσολόγγι εἰς τὸ ἱερὸ ἐκεῖνο προσκυνητᾶρι, τὴν ἡμέραν ὅπου ἄνθισαν τὰ δάση διὰ τὸν υἱὸν τῆς Παρθένας, ἔρχεται ἐμπρός της, ὀλόλαμπρη βαστόντας ἓναν σταυρὸν ἢ θρησκεία, καὶ κινόντας τὸ δάκτυλο, ὅπου ἀνοίγει τοὺς οὐρανοὺς, τῆς φωνάζει. «Σ' αὐτὸ τὸ χῶμα στάσου ὀλόρθη ἐλευθερία», καὶ τὴν φιλεῖ εἰς τὰ στόμα.— Ἐκεῖνο τὸ φίλημα τῆς διπλασιάζει τὴν δύναμι, ἀκούει τὸ ἀθῶον αἷμα τοῦ μεγαλομάρτυρος Πατριάρχου, ὅπου φωνάζει ἐκδίκησιν, καὶ φουσκώνει τὰ νερὰ τοῦ Ἀχελφού, ποῦ γέρονται μνήμα εἰς τοὺς ἐχθροὺς, καὶ εἰς τὴν Τένεδον γεμίζει λείψανα καὶ αἷμα ἐκεῖνα τὰ κύματα ὅπου οἱ ἱερόσυλοι ἐπέταξαν τὸ ἅγιόν του σῶμα.

Τέλος στένει ἓναν Σταυρὸν εἰς τὴν μέσην τῆς Ἑλλάδος, καὶ ρίχνοντας ἓνα βλέμμα ὀλόγυρα εἰς τὴν Εὐρώπην, φωνάζει:— Βασιλεῖς κυτάχτ' ἐδῶ— τοῦτο εἶναι τὸ σημεῖον ὅπου προσκυνᾶται καὶ διὰ τοῦτο μᾶς βλέπετε ματωμένους εἰς τὸν τρομερὸν ἀγῶνα.— Καὶ Βασιλεῖς καὶ ἔθνη ἄκουσαν τὴν δυνατὴν φωνὴν, καὶ κλίνοντες τὸ γόνυ εἰς τὸν Σταυρὸν, εἰς τὸ Ναβαρίνον ἐθέσπισαν τὴν Ἑλληνικὴν ἀνεξαρτησίαν.

Ὀλιγώτερον ὠραία καὶ ὑψηλὴ δὲν εἶναι ἡ ὥδῃ του εἰς τὸν θάνατον τοῦ Μπαίρων τοῦ μεγάλου ποιητῆ τῆς

Ἄγγλιας, ὅπου ζητώντας μίαν ἐλεύθερον γῆν, ὅπου νὰ ἡσυχάσῃ τὴν καταταραγμένην ψυχὴν του, ἐνῶ ὅλα τὰ ἐνδοξα καὶ ἐλεύθερα ἔθνη ξεδίπλωναν ταῖς σημαίαις τους, καὶ σηκώνοντας ταῖς δάφναις ὅπου τοὺς ἐστόλιζαν τὴν κεφαλὴν, τὸν χαιρετοῦσαν, καὶ τὸν προσκαλοῦσαν μ' αὐταῖς, ἔρχεται ἀνάμεσα εἰς τὴν χλαλοὴν τοῦ πολέμου, εἰς τὴν γῆν τῆς ποιήσεως, διὰ νὰ πετακτῇ ἀπ' αὐτὴν εἰς τὰ οὐράνια.— Καὶ ἠθέλησεν ἡ Μοῖρα ὁ μεγαλύτερος νέος ποιητῆς τῆς πατρίδος τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Πινδάρου, νὰ ψάλλῃ τὸν θάνατον τοῦ μεγαλύτερου νέου ποιητῆ τῆς πατρίδος τοῦ Σέξπιρ καὶ τοῦ Μίλτων.

Ὁ Δάμπρος, τοῦ ὁποίου ἓνα μόνον τεμάχιον δημοσιεύθη, εἶναι νὰ εἰπῶ οὕτως ἡ δευτέρα φάσις τοῦ πνεύματος τοῦ ποιητοῦ μας. Εἰς αὐτὸ ἠθέλησε νὰ βγάλῃ τὴν ἰδανικὴν ὠραιότητα, ἀπὸ τὴν σύγχυσιν τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ἠθέλησε νὰ ῥίξῃ μίαν ἀκτίνα θεῖα ἀνάμεσα εἰς τοὺς ἴσκιους τῆς διαφθορᾶς, διὰ νὰ τὴν κάμῃ ἀκόμη λαμπρότερη. Ὅλα τὰ ἄλλα ποιήματα ὅπου ἐσύνθεσε, ἀφοῦ ὑψώθη εἰς τὴν ἀνωτέραν σφαῖρα τῆς τέχνης, εἶναι ἀνέκδοτα. Δὲν ἀμφιβάλω ὅτι γλήγορα θέλει δημοσιευθοῦν, καὶ βέβαια θέλει ὑψώσουν πολὺ περισσότερο τὸ ὄνομα τοῦ ποιητῆ μας.

Σκοπὸν δὲν εἶχα νὰ ἐξετάσω σήμερον τὰ ποιήματά του ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ὁποίων εἶπα μόνον ὀλίγους λόγους· τὸ πνεῦμα τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ πολὺ καλλήτερα ἀπὸ κάθε ἐξέτασιν, δύνανται νὰ τὸ φανερώσῃ εἰς καθέναν τὸ ἰδίον του αἶσθημα. — Καὶ τοῦτο τὸ αἶσθημα δὲν θέλει σβυσθῇ ποτὲ καὶ ἡ ἐρχόμεναις γενεαῖς θέλει γνωρίζουν, καὶ θέλει ἐκτιμῆσουν καλλήτερα τὸν Σολομόν, ἐπειδὴ ὁ ἐνδοξὸς μας ποιητῆς δὲν ἐβυθίσθη εἰς τὴν νύκτα τοῦ ἀπερασμένου, ἀλλὰ ἐστήθη εἰς τὴν θύραν τοῦ μέλλοντος, ἀσηκῶνωντας τὸ κάλυμμα ὅπου τὸν σκεπάζει, καὶ ἄνοιξε εἰς τὰ βλέμματα τῶν νέων Ἑλλήνων μία θεὰ μεγαλήτερον, πλεόν ἐλεύθερον, καθαρώτερον. Τοῦτος εἶναι ὁ ἄνδρας τὸν ὅποιον ἐχάσαμεν· καὶ τοῦ ὁποίου τὸν θάνατον θρηνητὸν ὀλόκληρον τὸ ἔθνος.

Οὔτε διὰ ἐξουσία, οὔτε διὰ πλοῦτην, ζοῦν οἱ δυνατοὶ

τῆς γῆς εἰς τὴν ἐνθύμησιν τῶν ἀνθρώπων. Δάκρυα καὶ αἶμα τρέφουν τὰ στεφάνια, μὲ τὰ ὅποια οἱ δυνάσταις τῶν ἐθνῶν στολίζουν τὴν κεφαλὴν τους· ἀλλὰ ἐκεῖνα τὰ στεφάνια μὲνουν μαραμμένα ἐπάνω εἰς τοὺς τάφους τους, χωρὶς οὔτε ἓνας ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους νὰ ῥίξῃ ἓνα βλέμμα εἰς αὐτά. Ἀλλὰ αἰώνιον ἀνθίζει τὸ δένδρον ὅπου σκεπάζει τοὺς τάφους τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, ἐπειδὴ σὰν ἱερὴν παρακαταθήκην οἱ πατέρες τὸ συσταίνουν εἰς τοὺς υἱούς· καὶ τὸ τρέφουν καὶ τὸ ζωογονοῦν τὰ δάκρυα τῆς εὐγνωμοσύνης, καὶ ἡ δροσιαὶς τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ πάντοτε θέλει ἀνθίζει ἡ Ἐτιὰ, ποῦ σκεπάζει τὸν τάφον τοῦ ποιητῆ μας.

Νέοι Ζακύνθιοι, ἴσως ἴπου πρωτοεῖδετε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας εἰς τούτην τὴν ἰδίαν γῆν, ὅπου καὶ αὐτὸς ἐγεννήθη, σιμώσετε εἰς ἐκεῖνον τὸν τάφον. Στολίσετε μὲ ἄνθη καὶ δάκρυα τὸ χῶμα ἴπου κλεῖ τὰ κόκκαλα τοῦ ἐνδόξου συμπολίτη σας, καὶ δεηθῆτε εἰς τὸν Ὑψιστον, ἀπὸ τὰ βάθη τῆς καρδίας σας νὰ ἀξιώσῃ κἀνέναν ἀπὸ σᾶς, νὰ γίνῃ διάδοχος τῆς δόξας του, καὶ νὰ τιμήσῃ τὴν πατρίδα του, καθὼς κ' ἐκεῖνος τὴν ἐτίμησε. Δεηθῆτε, ἐπάνω εἰς ἐκεῖνον τὸν τάφον· ἀλλὰ ἂν ζητᾶτε τὸ πνευμά του σηκώσετε τὰ βλέμματα ψηλά, ἐπειδὴ, ὁ οὐρανὸς εἶναι ἡ πατρίδα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν.

Μεγάλῃ ψυχῇ! σὺ τώρα βυθίζεσαι μέσα εἰς ἄφθαρτα κύματα φωτός, καὶ σοῦ ἀστράφτει χαρὰ τὸ πρόσωπο, γροικώντας τὴν ἄπλαστην ἁρμονίαν τῶν οὐρανῶν. Ὡ ῥίξε, ῥίξε ψηλάθεν ἓνα βλέμμα εἰς τὴν γήϊνην πατρίδα σου ποῦ μὲ πικρὰ δάκρυα κλαίει τὸν ἀποχωρισμό σου. Ἐμπνευσέ μας εὐγενῆ καὶ ὑψηλὰ αἰσθήματα, καὶ ἐμεῖς σοῦ ὀρκιζόμεθα, ὅτι θέλει τιμῶμεν πάντοτε τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀλήθειαν—καὶ ὅτι ἡ ἐνθύμησις τῶν μεγάλων μας ἀνδρῶν, ὅπου ἀνέζησαν καὶ ἐδόξασαν τὸ ἔθνος, θέλει ἀνάφτει πάντοτε περισσότερο εἰς τὰ στήθη μας τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος.

Σοῦ τ' ὀρκιζόμεθα, ναί, μὰ τὴν αἱματωμένην Ἑλλάδα,
μὰ τὸν κόσμον ποῦ σ' ἔχει. *

ΨΥΧΑΡΗ

Παρίσι, 11)24 τοῦ Μαριοῦ 1902

Ἀξιότιμε κύριε Πρόεδρε,

Ἡ ἐβγενική σας κ' ἀγαπητή μου πρόσκληση νὰρθῶ καὶ νὰ μιλήσω γιὰ τὸ μεγάλο μας τὸ Σολωμό, στὴ περίφημη κ' ὠραία του πατρίδα, εἴτανε ἀπὸ τις λίγες τις χαρὲς ποῦ μοῦ φέρανε, μὲ τὰ βαριοκίνητα φτερά τους, τὰ ὑστερνὰ τὰ χρόνια, τὰ χρόνια τὰ μάβρα ποῦ ἀκολούθησαν τὸν πόλεμον τοῦ 1897. Ὡς τόσο μήτε ἀφτήμου τὴ χαρὰ δὲ θὰ τὴν ἀπολάψω. Πρέπει φέτο, νὰ μείνω στὸ Παρίσι. Ἔτσι τὸ θέλησε ἡ τύχη καὶ διάφορα περιστατικὰ ποῦ σὰς λέω στὸ ιδιαίτερο τὸ γράμμα μου. Πόσο τὸ λυποῦμαι ! Πόσο θὰ μοῦ ἄρεξε νὰ ξανάβλεπα τὴ Ζάκυθο ! Θυμοῦμαι τις χαρισάμενες ὄρες ποῦ πέρασα στὰ 1895, μὲ ὄλους σας, μὲ τὸν καλὸ τὸ Βιάζη, μὲ τὸ Μαρτζώκη, καὶ μὲ τοὺς ἄλλους φίλους. Ὡρες χαρισάμενες, μὰ καὶ θλιβερές, γιὰ τὴν πηγαίναμε κι ἀκούγαμε γιὰ τὸν τρομερὸ τὸ σεισμό, ποῦ ὅτι κι ἂν ἔκαμε, ὅμως ἐχάλασε τὰ θάνατο λουλοῦδι ποῦ εἶναι τὸ Νησί σας.

Μοῦ φαίνεται σήμερις πιὸ ἀθάνατο ἀκόμα καὶ πιὸ ζωντανό, ποῦ πρέπει νᾶχουνε γιὰ ὄλους κ' ἡ ποίηση κι ὁ ποιητής. Ἀφτὸ εἶναι ποῦ ἔσωσε τὸν Ἑλληνισμό. Σὰν κατέβηκαν οἱ Ρωμαῖοι σᾶγια τὰ χώματα, σὰν ἔγινε ἡ Ἑλλάδα ἐπαρχία τους, τὴ φύλαγε

* Σημ. Ἐκδ.— Ὁ λόγος αὐτὸς δημοσιεύτηκε σὲ φυλλάδιο μὲ τὸν τίτλο «Λόγος ἐκφωνηθεὶς παρὰ τοῦ κ. Ἰουλίου Τυπάλδου, κατὰ τὴν ἐν τῷ ναῶ τῶν Ἀγίων Πάντων πένθιμον τελετὴν εἰς μνημόσυνον τοῦ Ζακυνθίου ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ. Ἐκδίδεται συνδρομῇ διαφόρων Ζακυνθίων, πρὸς οὓς χαριζόμενος ὁ συγγραφεὺς ἐχορήγησε τὴν ἐπὶ τούτῳ ἄδειαν. Ἐν Ζακύνθῳ. Τυπογραφεῖον «Ὁ Παρνασσός» Σεργίου Ραφτάνη. Διεύθ. Νέστορος Ι. Ταρουσοπούλου, 1857».— Ἀκολουθήσαμε τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ πρωτότυπου.— Ἐναδημοσιεύτηκε στὰ «Ποιήματα» Τυπάλδου. Φέξηρ 1916

πάντα, τὴν προστάτεβη ἢ ποιήσῃ της, κ' εἵτανε προστάτης ποῦ δὲ φοβήθηκε ποτέ του κανένα στρατό. Κατόπι, ὁ ἑλληνισμὸς ὁ νικημένος νίκησε τὸ νικητὴ του, κ' εἵτανε ἡ νίκη σωστή, ἀφοῦ στὸ Βυζάντιο, ποῦ τὸ ξέρετε πῶς ἀπαρχῆς εἶναι κράτος ῥωμαϊκό, ἔμειναν οἱ Ἕλληνες μονάχα. Τὶ τοὺς ἔδινε τόση δύναμη; τί τοὺς κρατοῦσε σφικτοδεμένους; Ἡ ποίηση ἐκεῖνη ποῦ τῆς ἔδωσαν οἱ πρόγονοι πρῶτα πρῶτα ψυχὴ καὶ σάρκα. Καὶ κοιτάξτε ἀλήθεια, στὸ 21, πῶς μὲ τὴν ἴδια τὴν Ἰδέα ζωντανεύει ἀμέσως ὁ ἑλληνισμὸς. Στοχαστήτε πῶς ἀκουστήκανε συνάμα οἱ κλέφτικες τουφεκιὲς καὶ τὰ κλέφτικα τὰ τραγούδια.

Βλέπετε τώρα τί ὥραϊα, τί κατάβαθα, τί λαμπρὰ ποῦ κατάλαβε ὁ Σολωμὸς τὸν Ἑλληνισμὸ καὶ ὅλη τὴν ἑλληνικὴ τὴν ἱστορία, ὅταν ἔκαμε τὸν Ὕμνο του τὸν περίφημο καὶ ἀφοῦ γιορτάζετε τὸν ποιητὴ σας, ποῦ δὲν εἶναι μόνον δικὸς σας ποιητῆς, ποῦ ποιητὴ του τὸν ἔχει ὅλο τὸ ἔθνος. Χρόνια τώρα καὶ χρόνια, ἢ καρδιά μου τὸ ποθοῦσε, τὸ λαχταροῦσε ὁ νοῦς μου, νὰ πῶ καὶ γὼ ἓνα λόγο γιὰ τὸ Σολωμό. Ὁ Σολωμός! Πρῶτα, πρῶτα, πρέπει ὅμως κάτι νὰ ποῦμε, νὰ ποῦμε μάλιστα πολλά, γιὰ σᾶς ὅλους τοὺς Ζακυνθινούς, ποῦ μὲ τόση θέληση, μὲ τόση δραστηριότητα καὶ νὰ μὴν τὸ ξεχνοῦμε, μὲ τόσους κόπους, τὸ κατορθώσατε νὰ τιμήσετε σήμερον τὸν ποιητὴ σας, ὅπως τοῦ ἀξίζει, ὅπως σᾶς τιμᾷ καὶ τοὺς ἴδιους ἢ τιμὴ ποῦ τοῦ ἀποδίνετε.

Ἔχετε δίκιο, ἔχετε πολὺ δίκιο, καὶ μπορεῖ μάλιστα νὰ μὴν τὸ βλέπη ἀκόμη ξάστερα ὁ καθένας, τὸ καλὸ ποῦ κάνετε, ἀφοῦ δείχνετε, ὅχι μονάχα πῶς ξέ-

ρετε τί σημαίνει ποιητῆς, μὰ πῶς ξέρετε τί σημαίνει Ἑλληνικὴ ἱστορία. Κι ἀλήθεια ἔτσι εἶναι. Ἰδοὺ ἓνα ἔθνος, ἓνα κράτος, ἓνα βασίλειο, ποῦ χρωστᾷ τὴν ὑπαρξὴ του, στὴν ποίηση, ναί, στὴν ποίηση καὶ μόνον. Πῶς ἄρχισε ἡ Ἑλλάδα; Τραγουδώντας. Τὰ τραγούδια ἐκεῖνα, τὰ πρῶτα, λέγονταν τότες δραψοδίες κ' ἔγιναν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσεια.

Εἵτανε τραγούδια τοῦ λαοῦ, δημοτικὰ τραγούδια, καὶ κατόπι, σὰν πολέμησαν τὰ λιοντάρια στὸ Μαραθῶνα σὰν ἔκαμαν ἀθάνατο γιὰ τοὺς αἰῶνες τὸνομα τῆς Σαλαμίνας, μὴ θαρροῦτε τάχα πῶς οἱ προγόνου μας οἱ μοναδικοὶ πολεμοῦσανε γιὰ τὴ Σαλαμίνα ἢ γιὰ τὸν Μαραθῶνα; γιὰ τὸν Ὅμηρον πολεμοῦσανε, πολεμοῦσανε γιὰ τὰ τραγούδια ἐκεῖνα τοῦ λαοῦ, ποῦ τὰ σέβονται σήμερις, ποῦ τὰ γαποῦνε ὅλοι τοῦ κόσμου οἱ λαοί. Μὴ νομίζετε πῶς θὰ τοὺς ἔμελλε γιὰ ἓνα κομμάτι γις, ἂν ἢ γις ἀπτῆ δὲν εἵτανε τὸ περιβόλι ποῦ λουλουδιάζει ἢ ποίηση πέρα καὶ πέρα. Ὅποιος τὸ πιστέβει πῶς οἱ Ἕλληνες τὸ συλλογίστηκαν ποτέ τους νὰ διαφεντέψουν τὸ χῶμα τὸ ἑλληνικόν, γιὰ τὴν αἰτία ποῦ εἵτανε χῶμα δικόν τους, δὲν κατάλαβε τὴν παντοτεινὴ φροντίδα ἐκείνων ποῦ δὲ συλλογιοῦνταν παρὰ μόνον τὴν Ἰδέα. Δὲν κοίταξαν τὸν πλοῦτο, δὲν κοίταξαν τὰ ὑλικά τ' ἀγαθὰ, ὅπως τὰ λένε. Εἶχανε δημιουργήσει γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα ὅλη, τὰγαθὰ μεγαλύτερα, κάτι ἀχάλαστα ἀγαθὰ. Ἀπὸ τὸν καιρὸ — τὸν ὠγύγιο — ποῦ ἄρχισε ὁ ἀνθρωπος νὰ πατῆ μὲ τὰ δυὸ πόδια του τὴ γῆ, πρόδεψε λίγο λίγο, ἄργησε πολὺ νὰ προδέψη τὸ ἀνθρώπινο τὸ γένος. Πρόδεψε ὅμως πάντα δημι-

ουργώντας. Ὁ ἕνας, λόγου χάρη, βρῆκε τὸν τρόπονὰ πελεκᾷ τὸ ξύλον μὲ πελέμι φτιασμένο ἀπὸ πέτρα· ὁ ἄλλος βρῆκε τὸν τρόπονὰ νάβῃ φωτιά, κ' ἔτσι νὰ προφυλάγεται ἀπὸ τὰ ζῶα, ποῦ τὰ τρώμαζε ἢ φλόγα· Ὁ τρίτος βρῆκε τὸν τρόπονὰ χτίση μὲ καλύβα, νὰ κάμη τὸ πρῶτο σπίτι. Οἱ δικοὶ μας οἱ προγόνοι ὅταν ἦρθε ἡ σειρὰ τους, βρῆκαν ἄλλα βρῆκανε τὸν τρόπονὰ συλλογιῶνται, βρῆκανε τὸν τρόπονὰ συλλογιέται ὁ ἀνθρώπινος ὁ νοῦς, ὁ νοῦς νὰ γίνῃ φῶς ποῦ νὰ τρομάξῃ τὸ χάος, ὁ νοῦς νὰ πλάθῃ, κ' ἔτσι δημιούργησαν οἱ Ἕλληνες πολλὰ, ποῦ τὰ συνήθισε σήμερις ὁ κόσμος, μὰ ποῦ κάτι θὰ πῆ νὰ τὰ δημιούργησε πρῶτος ἐκεῖνος ὁ λαός. Δημιούργησε τὴν Ἰδέα. Δημιούργησε δηλαδὴ τὴ δόξα, τὸν πόθο γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς Ἰδέας, δημιούργησε, ἴσως ὄχι τὴν ποίηση, ἀφοῦ ποίηση εἶχανε καὶ ἄλλοι λαοὶ, μὰ δημιούργησε γιὰ βέβαιο τὴν ἀξία, τὸ νόημα τὸ ἱερό, κ' ἔψαλε τὴν ξαναγεννημένη Λεφτεριά. Ἡ λατρεία γιὰ τοὺς ἀρχαίους, γιὰ τὸ μεγαλεῖο της, γιὰ τὰ ἴδια τὰ ἰδανικά, ἢ λατρεία γιὰ τὴν Ἰδέα, ἢ λατρεία γιὰ τὴ γλώσσα στὴν καρδιά καὶ τοὺς στίχους τοῦ Σολωμοῦ. Ἀφτὸ νὰ μὴν τἀφήσουμε ἀπαρατήρητο, ἀμέσως νὰ τὸ ποῦμε, πῶς ἢ λατρεία τῆς δημοτικῆς πάντα βρίσκεται ἀδερφωμένη μὲ τὴ λατρεία τῆς ἀρχαίας, μὲ τὴ λατρεία τῆς δόξας μας τῆς προγονικῆς. Μᾶς τὸ φανερόναι ὁ Σολωμὸς στὰ ἔργα του παντοῦ, καὶ στὸ γνωστό του τὸν περὶ Διάλογο, μὰ καὶ στὸν Ὑμνο του, μὲ τοὺς πρῶτους στίχους.

*Απ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά!

Καὶ βέβαια πῶς τὰ θυμήθηκε, μόλις ποῦ ἀνοίξε τὸ στόμα, τὰ ἱερὰ κόκκαλά τους, ἐπειδὴ ὁποῖος ὄνειρέβετε σήμερα γιὰ τὴν Ἑλλάδα ποίηση καινούρια· καινούρια φιλολογία, θὰ πῆ πῶς στὸν ὕπνο του τὸν ξυπνᾶνε οἱ μυρουδιές τῆς δάφνης τῆς ξακουστῆς, θὰ πῆ πῶς θέλει τὴν Ἑλλάδα κόρη ἀντάξια τῆς μεγάλης τῆς μάννας, θὰ πῆ πῶς προσμένει κι ἀπὸ τὴ σημερινὴ τὴν Ἑλλάδα νὰ δημιουργήσῃ ὅπως δημιουργοῦσε κ' ἡ ἀρχαία, δηλαδὴ ζωντανά. Ποιὸς φαντάζεται ὅμως τὸν Ὑμνο τοῦ Σολωμοῦ γραμμένο στὴν καθαρέβουσα; Σᾶς παρακαλῶ, ποιὸς φαντάζεται Ὁμηρο στὴν καθαρέβουσα γραμμένο; Ποιὸς φαντάζεται γραμμένο στὴν καθαρέβουσα τὸν Πλάτωνα; Λοιπὸν, ὅσο πιὸ δημοτικὰ ἔγραφε ὁ Σολωμὸς, τόσο πιὸ πολὺ ἐμοίαζε ἴσα ἴσα μὲ τοὺς ἀρχαίους. Σὲ ἄλλη ἐποχῇ, μίλησε τὴν ἴδια γλώσσα. Ναί, τὴν ἴδια, τὴν ἴδια πάντα, γιατί, κάθε μέρα, κάθε ὥρα, κάθε στιγμή, στὰ χρόνια τῆς θλίψης καθὼς καὶ στὰ χρόνια τῆς χαρᾶς, ὅσο ἔζησε, ὅσο ὑπόφερε, ὅσο δούλεβε, ὅσο πολεμοῦσε, ὅσο νικοῦσε, ἢ ὅσο νικούντανε, παντοῦ, στὴ στεριά καὶ στὴ θάλασσα, στὶς πολιτεῖες καὶ στὰ χωριά, στὰ σπίτια ἢ στὶς φτωχὲς καλύβες, σὰν ἔκλαιε, σὰ γελοῦσε, σὰν ἔτρωγε καὶ σὰν ἔπινε, στοχαστῆτε το καὶ περηφανεφτῆτε ποῦ ὁ λαὸς ὁ ἐλληνικὸς, ἀπὸ τοῦ Ὁμηροῦ τὸν καιρὸ καὶ πιὸ ἀπάνω, ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ ὑπάρχει γλώσσα ἐλληνικὴ, ὁ λαὸς μας μίλησε τὴ γλώσσα του, τὴ μάθαινε ὁ πατέρας τοῦ παιδιοῦ του, τὸ παιδί τοῦ παιδιοῦ, πράμμα ποῦ μᾶς τὸ φανερῶνει ξάστερα ὡς καὶ τῆς γλώσσας ἢ ἀλλαγῇ, ἀφοῦ γιὰ ν' ἀλλάξῃ ἔπρεπε ἢ γλώσσα νὰ μιλιέται, ἀφοῦ ἄλλαξε

ὅπως ἀλλάζουνε μονάχα οἱ γλῶσσες ποῦ μιλοῦνται, δηλαδή ἀπαρατήρητα κι ἀδιάκοπα, κι ἀφτὸ θὰ πῆ πῶς στιγμοῦλα δὲν πέρασε, δίχως ἑλληνικὸ στόμα νὰ μιλή, δίχως ἑλληνικὸ ἀφτὶ νὰκούη, θὰ πῆ τῆ λαλιά μας τὴν ἔχουμε καὶ τὴ βαστοῦμε ἀπὸ τοὺς προγόνους μας τοὺς ἴδιους, ἀπὸ τοὺς προομηρικὸς προγόνους μας ἀκόμη, θὰ πῆ πῶς καθὼς ἡ Λεφτεριά, καθὼς κι ὁ ποιητὴς ποῦ τὴν ἔψαλε, θὰ πῆ πῶς εἶναι κι ὁ λαός μας

Ἄπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένος
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά!

Ὅλοι μας ξέρομε σήμερις ἀπ' ὄξω τοὺς στίχους ἡ μερικὸς στίχους τοῦ Ὑμνου τοὺς συνηθίσαμε, τοὺς συνηθίσαμε καὶ καταντήσαμε ἴσως νὰ μὴ βλέπουμε τὸ ἀληθινὸ θάμα ποῦ εἶτανε νὰ γίνουνε τέτοιοι στίχοι στὴν ἐποχὴ ποῦ τοὺς ἔκαμε ὁ Σολωμός. Ὁ Παλαμᾶς στὴ πρωτότυπη κι ὠραία του μελέτη γιὰ τὸν ποιητὴ μας, θυμίζει πῶς ὁ Πολυλᾶς ὠνόμασε τὸν Ὑμνο «τὸν πρῶτο γνήσιο καρπὸ τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας, ὕστερ' ἀπὸ εἴκοσι αἰῶνες τοῦ μαρασμοῦ της». Ἀλήθεια, κ' εἶναι ν' ἀπορήση ὁ λογισμὸς, ὅταν αἰῶνες κ' αἰῶνες ἡ ποίηση σωπαίνει στὰ στήθια ἐνὸς λαοῦ, κι ἀκούγεται ἄξαφνα μιὰ φωνὴ ποῦ ὡς καὶ τὰ κύματα στὸ γιὰλὸ, ποῦ, ὡς καὶ τὰ φύλλα στὸ δάσος τὰ γεμίζει μὲ κάποιον πρωτότρεμο ἀντίλαλο τῆς χαρμοσύνης. Μὰ μήπως εἶναι ὁ Ὑμνος μονάχα; Μήπως δὲν εἶναι καὶ τόσα ἄλλα, ποῦ τὸ καθένα τους πρέπει νὰ τῶχουμε γιὰ ἀληθινὸ ἀριστοῦρημα; Ἡ Ἀγνώριστη. Ἡ Ξανθοῦλα. Ἡ Φαρμακω-

μένη. Ὁ θάνατος τῆς ὀρφανῆς. Ὁ θάνατος τοῦ βοσκοῦ. Τὰ Ψαρά. Τὰ περιφρημα Ἀποσπάσματα, ὅλα μαζί μὲ τὰ Σατυρικά του, εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ πλούσια τῆς σημερινῆς μας φιλολογίας τὰ στολίδια. Ὡς τόσο εἶδαμε πολλές φορές τοὺς δικούς μας νὰ γράφουνε, μὲ κάποια μετριοφροσύνη καὶ συνάμα μὲ κάποια καταφρόνηση, πῶς δὲν ἔχουμε τάχα ἔργα φιλολογικὰ ποῦ νὰ εἶναι καὶ τοῦ λόγου ἄξια. Δὲν πρέπει νὰ μᾶς φαίνεται παραῤῥενο ποῦ κρίνουν ἔτσι μερικοί, ἐνῶ ἔχουμε ἓνα Σολωμό, ἐνῶ ἔχουμε κι ἄλλους εἶναι ἀνάγκη κανεὶς πολὺ πολὺ νὰ διαβάζη καὶ πολὺ πολὺ νὰ μελετᾷ γιὰ νὰ καταλάβῃ τὰ πράγματα τὰ πιὸ ἀπλά. Δὲν θέλω νὰ πειράξω κανένα, μὰ δὲν πιστέβω νὰ τὸ ὀρίξαμε ὡς τώρα μὲ τὸ παραπάνω οὔτε στὸ διάβασμα οὔτε στὴ μελέτη. Νὰ δῆτε μάλιστα ποῦ κι ὁ ἴδιος ἐγὼ ποῦ σᾶς τὸ λέω, χρόνια καὶ χρόνια θαρροῦσα, ὅπως τὸ θαρροῦν ἀκόμα κάμποσοι, πῶς βέβαια κ' εἶναι ποιητὴς ὁ Σολωμός, ποῦ ὅμως νὰ συγκριθῆ μὲ τοὺς Ἑβρωπαίους; Ὅταν πῆρα καὶ σπούδαξα τοὺς μεγάλους ποιητὰδες τῆς Ἑβρώπης καὶ σύγκρινα μαζί τους τὸ Σολωμό, τότες καὶ μένα μοῦ κατέβηκε φῶς. Ὁ Σολωμός μας εἶναι ταίρι ταίρι μὲ τοὺς μεγαλύτερους, καὶ μὴ νομίζετε πῶς ἔτσι τὰποφάσισα εἶτε γιὰτὶ μοῦ ἄρῆσει, εἶτε γιὰτὶ τὸ φαντάζουμαι, εἶτε καὶ γιὰ νὰ σᾶς κολακέψω. Εἶναι πρᾶμα ποῦ μπορεῖ κανεὶς καὶ νὰ τ' ἀποδείξῃ, γιὰτὶ ξέρομε πῶς ὑπάρχουνε μερικὰ γνωρίσματα γενικὰ, ποῦ μᾶς φανερώνουνε ξάστερα ποιὸς εἶναι καὶ ποιὸς δὲν εἶναι μεγάλος ποιητὴς. Τὰ γνωρίσματα τοῦτα, φτάνει μὰ νὰ τὰ παρατήρησε κανένας, καὶ τοῦ εἶναι βο-

λετὸ νὰ τὰ νοιώσῃ ἀμέσως ἐκεῖ ποῦ βρίσκονται, δὲν εἶναι καὶ τίποτε φιλοσοφία, ποῦ νὰ μὴν μπαίνη στὸ νόημο ὁ καθέννας. Τὸ πρῶτο γνώρισμα εἶναι ἡ ἐφκολία ποῦ μαθαίνουμε ἀπ' ὄξω τοὺς στίχους ἑνὸς ποιητῆ, ἅμα εἶναι ἀλήθεια ποιητῆς. Ναι, καὶ δουλεμένα μὲ κόπο, καὶ δυσκολοκαμωμένοι νὰ εἶναι οἱ στίχοι φτάνει ποιητῆς νὰ τοὺς ἔκαμε, καὶ τοὺς μαθαίνεις τόσο καλὰ, τόσο γρήγορα ποῦ δὲν μπορεῖς πιά νὰ τοὺς ξεχάσῃς. Ὁ Σολωμὸς ἔχει ὅμως κι ἄλλο κάτι, ἔχει δόξα ποῦ τὴν εἶχανε λίγοι, πολὺ λίγοι στὴν Ἑβρώπη· οἱ στίχοι του γενήκανε δημοτικοί. Ἄφτὸ εἶναι πιά τὸ ἄκρο τὸ σημεῖο, σημεῖο ποῦ σ' ἕναν Ὅμηρο τὸ ἀπαντοῦμε. Τρίτο γνώρισμα, ἡ ἀρχὴ τοῦ ποιημάτου· ὁ ποιητῆς, ποῦ εἶναι γεννημένος ποιητῆς, τῶχει ἀφτὸ τὸ χάρισμα, ν' ἀρχίξῃ ἕνα ποίημα μ' ἕναν ὠραῖο μοναδικὸ στίχο, ὅσο ἀμελημένοι κάποτε κι ἂν εἶναι οἱ ἀκόλουθοι. Τέτοιους στίχους, δλόφωτους, μὲ τέλος συχνὰ λιγώτερο πιτυχημένο, τοὺς βλέπουμε στοὺς μεγαλύτερους, τοὺς βλέπουμε καὶ στὸ Σολωμό.

Λεφτεριά, γιὰ λίγο πάψε
Νὰ χτυπᾶς μὲ τὸ σπαθί,
Ἔλα τώρα δῶ καὶ κλάψε
Στοῦ Λὸρ Μπάϊρον τὸ κορμί.

ἢ ἀλλάζοντας ὕφος·

Τὰ τραγούδια μου τᾶλεγες ὅλα
Τοῦτο μόνο δὲ θέλει τὸ πῆς.

Τέταρτο γνώρισμα μπορεῖ νὰ ποῦμε πῶς εἶναι κάποιον λύσιμον τοῦ στίχου ἀμίμητο, δηλαδὴ ποῦ ἀδύνατο νὰ τὸ μιμηθῆς, ὅτι κι ἂν κάμῃς. Χύνεται μέσα

στὸ στίχο ἡ ψυχὴ, ὁ νοῦς, ἡ φαντασία τοῦ ποιητῆ, καὶ χύνεται τόσο γεμάτα, ποῦ τοῦ κάκου καὶ δὲ γίνεται ἄλλος στίχος ἀπὸ τὸ στίχο ποῦ θέλησε ὁ ποιητῆς. Ἀπειρους διαβάζουμε στὸ Σολωμό, ἢ δυνατοὺς ἢ χαριτωμένους καὶ μυρωδάτους.

Γιοῦλια, μοσκοῦλες, καὶ γαντιεῖς, τριαντάφυλλα καὶ ρόδα.

Μὰ νὰ μὴν παίρνουμε μονάχα τοὺς πιὸ γνωστούς· ὡς καὶ μερικοὶ στίχοι, ποῦ περνοῦνε κάποτες ἀπαρτήρητοι, τῶχουν ἐκεῖνο τὸ ποιητικὸ τὸ μεγαλεῖο, τὸ ἀταίριαχτο, σὰ λέει, λόγου χάρη·

Τὸ ἕνα χτύπαε τᾶλλο χέρι
Ἄπο τὴν ἀπελπισία.

Συχνὰ πολὺ συχνὰ, στοῦ Σολωμοῦ τοὺς στίχους, ἡ καρδιὰ φωνάζει, ὁ νοῦς πλάθει κόσμους μὲ δυὸ λόγια.

Τὸ πέμπτο. . . ἴσως ὅμως δὲ χρειάζεται νὰ καταλογίσουμε πιά καὶ τὸ πέμπτο γνώρισμα, γιὰτὶ ἀπ' ὅσα εἶπαμε δὲν ἔχει κανένα ὁ ποιητῆς, ἅμα δὲν ἔχει μέσα του τὴ ζωὴ τὴν ξαναγεννήτρα, τὴ ζωὴ ποῦ ἀλήθεια ξαναγεννάει τὸν ἄνθρωπο, ἀφοῦ σ' ὅλα ἐκεῖνα ποῦ βλέπεις, νοιώθεις ἢ συλλογιέσαι, ὑπαρξὴ θὰ δώσῃ ὁ ποιητῆς, σὰν τὰ ζωντανέψη μὲ τὴ ζωὴ του.

Τέτοια γνωρίσματα, κι ἄλλα πολλὰ, βρίσκουμε στὸ Σολωμό. Πῶς λέμε τὸ λοιπὸν πῶς μᾶς λείπει φιλολογία, ὅταν εἶναι ὄχι μόνο ἕνας Σολωμὸς, μὰ, γιὰ νὰ μὴν τοὺς ὀνομάσουμε ὅλους, ὅταν εἶναι κ' ἕνας Βαλαωρίτης; Ὁ Βαλαωρίτης, κι ἀφτὸς μοναδικὸς ποιητῆς, σὰν τὸ Σολωμό, μὲ τὴν καρδιά του ποῦ εἶτανε

φλόγα μονάχη, με τὴν τέχνη του ποῦ σκάλιζε καὶ ποῦ εὔρισκε με τὴν ἀγάπη του γιὰ τὸ λαὸ, με τὴ βαθεῖα ψυχολογία ποῦ ὁ λαὸς τοῦ ἔμαθε, με τὰ σπλάχνα του ἐκεῖνα ποῦ ἔννοιωθε μέσα του γιὰ τὴν πατρίδα χαλασμό, ὁ Βαλαωρίτης εἶναι σὰν ἄλλο ἀστέρι τοῦρανοῦ μας. Σᾶς παρακαλῶ, νὰ μὴν τοὺς συγκρίνουμε καὶ καλὰ τὸν ἕνα με τὸν ἄλλον. Ἄς ἀφήσουμε στοὺς ὑπερκριτικούς τέτοια παιχνίδια ἢ τέτοια μάντα. Ὅσο μέγας εἶναι ὁ Σολωμὸς, τόσο μέγας εἶναι καὶ ὁ Βαλαωρίτης. Πατέρες μας καὶ οἱ δυὸ, κ' οἱ δυὸ τους παιδιά τῆς ἴδιας μάννας, τῆς Μούσας μας τῆς λαϊκῆς. Κοιτάξτε πῶς ἀλλάζουν οἱ καιροὶ καὶ με τοὺς καιροὺς πῶς ἀλλάζει τοῦ ἀνθρώπου ἡ γνώμη. Καὶ τὸ Σολωμὸ καὶ τὸ Βαλαωρίτη τοὺς κατηγοροῦσανε τότες πολλοὶ, γιατί γράφανε τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Σήμερα εἰμεῖς — ἄχ! βέβαια γιὰ τίποτα δὲν τοὺς κατηγοροῦμε, ὁ θεὸς φυλάξῃ! — Λυπούμαστε μόνο ποῦ κάπου κάπου, ἴσως γιὰ νὰ γίνῃ ὁ στίχος, δὲν πρόσεξαν ἀρκετὰ στὴ γλῶσσα τὴν ἀλάθεφτη, ὅπως τὴν ἔκαμε ὁ λαός. Ἡ λύπη μας ἀφτὴ δὲν εἶναι διόλου τὸ παράπονο τοῦ σχολαστικοῦ, ποῦ δὲ θέλει νὰ πατηθῇ μῆτε ὁ παραμικρὸς κανόνας τῆς γραμματικῆς. Ἐχει ἄλλη αἰτία πιδ ἀψηλότερη, καὶ μᾶς ἔμαθαν ἴδιοι τους νὰ λυπούμαστε, γιατί ἀφτοὶ μᾶς ἔμαθαν τί θὰ πῆ καὶ ποιητής. Μᾶς τῷμαθε περίφημα ὁ Σολωμὸς, ἀφοῦ γιὰ τὸ Σολωμὸ εἶναι σήμερις ὁ λόγος. Ὁ σωστὸς ὁ ποιητής, ψυχὴ καὶ γλῶσσα, εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ του. Χρέος του νὰ ξεδιακρίνῃ καὶ ἀγάλαστο νὰποδώσῃ κάθε ψιθύρισμα τῆς ψυχῆς καὶ τῆς γλώσσας. Ὁ ποιητής εἶναι ὁ μέγας πατριώτης.

Πρῶτο πρόσωπο σ' ὅλους τοὺς τόπους τοῦ κόσμου, πιδ πολὺ ἀκόμη στὴ Μουσοπλασμένη τὴν Ἑλλάδα, ποῦ ἀνώτερό του δὲν ὑπάρχει. Ὁ ποιητής γιὰ ὅλους θὰ λαλήσῃ. Παντοδύναμα θάνοίξῃ τὴ φωνὴ του, γιὰ νὰ ψάλῃ τῆς πατρίδος τὰ μεγαλεῖα. Ἄφτος, μ' ἕνα χᾶδι τῆς καρδιάς του, ὅπως ἡ μάννα τὸ παιδί, ἔθνος ἀλάκαρο θὰ μαγέψῃ μ' ἕνα λόγο τῆς ἀγάπης, σὰ νὰ εἶχανε τὰ λόγια του φτερὰ, ἀνάλαφρα θὰ μᾶς σηκώσῃ, νὰ μᾶς πάῃ ἐκεῖ ποῦ θέλει, μαζί του νὰ μᾶς πάρῃ κ' ἡ καρδία μας μέσα μας νὰ λυώνῃ ποῦ μᾶς πῆρε. Ἄφτος, ὅταν ἡ Λεφεριὰ με τὸ χέρι τῆς τὰκούραστο, ἀνάψῃ τοὺς ἅγιους τοὺς πολέμους, θὰ βροντήξῃ καὶ θὰ στράψῃ, σταλιά αἷμα στὲς φλέβες σου δὲ θάψῃ, ποῦ νὰ μὴν τὸ κάμη φωτιά. Ἄφτος πάλι, σὰν πέσης λαβωμένος, ἢ σὰν πονεῖς, με τὰ γλυκὰ, με τὰ θεόγλυκὰ σου τὰ δάκρυα, σιμά σου θάρθῃ νὰ σὲ παρηγορήσῃ. Λιγώτερο ἐσὺ θλίβεσαι καὶ χαίρεσαι λιγώτερο ἀπὸ τὸν ποιητὴ, γιατί ἀφτος θλίβεται καὶ χαίρεται περισσότερο ἀπ' ὅλο τὸ ἔθνος ποῦ ὅλο μέσα του τὸ νοιώθει, ποῦ ὅλο μέσα του ζῆ. Ἄφτος θὰ σοῦ μάθῃ καὶ τὸ καλὸ καὶ τὸ φέλιμο, θὰ σοῦ μάθῃ τὴν ἐλπίδα, καὶ νὰ κλαῖς θὰ σοῦ μάθῃ καὶ νὰ γελᾷς, ἀφτος ποῦ ὅλος του εἶναι καλοσύνη, ποῦ ὅλος του εἶναι ἀγάπη. Ἀγάπη τοῦ χρωστοῦμε καὶ μεῖς. Ἄκουσα νὰ λένε πῶς ὁ Σολωμὸς, προτοῦ πεθάνῃ, κουρασμένος, ἴσως καὶ κάπως ἀπελπισμένος, βλέποντας πῶς ὁ κόσμος δὲν ἀγαποῦσε, δὲν πολυκαταλάβεने τὰ μονάκριβά του τὰ ἰδανικά, πῆρε κ' ἔκαψε ἢ ξέσκισε ὁ ἴδιος τοὺς στίχους ποῦ ἔλιπε νὰ ληθῆσουν τὰ ἰδανικά τῆς τέχνης καὶ τῆς ψυχῆς του. Ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ τὸ πιστέψω. Δὲν μπορῶ νὰ πι-

στέψω πῶς ἓνας ποιητῆς σὰν τὸ Σολωμὸν, ἔκαμε τέτοια ἀπόφαση, πῶς τὸ βάσταξε ἡ καρδιά του νὰ τιμωρήσῃ τὸ ἔθνος. Γιατὶ θὰ εἶταν ἀληθινὴ τιμωρία. Τὶ δυστύχημα μεγαλῆτερο, παιδιὰ, φαντάζεται κανένας στὴν Ἑλλάδα, παρὰ νὰ σωπάσῃ ὁ ποιητῆς, ποῦ Ἑλλάδα τὴν ἔκαμε ἀφτὸς, ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιά; Για βέβαιο τῷχω πῶς ὁ Σολωμὸς, ὅσο πικραμένος καὶ νὰ εἶτανε κάποτε, πάντα παρηγορήθηκε μὲ τὰ ἰδανικά του. Ὁ ποιητῆς γιὰ τὰ ἰδανικά του καὶ μόνο δουλέβει, ποῦ κατόπι γίνονται ὁλονῶ μας ἰδανικά. Βλέπετε πῶς σήμερις τὸν προσκυνούμε. Ὡς τόσο, ἴσως εἶναι καλὸ καὶ νὰ προσέχουμε. Δὲ φτάνει νὰ τοῦ στήσουμε ἀντιοιάντα, πρέπει νὰ τοῦ γλυκαίνομε καὶ τῆ ζήση. Δὲν πρέπει νὰ σφαλνᾷ, τὸ στόμα ὁ ποιητῆς, νὰ στέκεται μακριάθε ἀπὸ μᾶς.

Τὶ δὲ θὰ δίδαμε τώρα, νὰ τὸν εἶχαμε μπροστά μας τὸ Σολωμὸν, νὰ τὸν ἀκούγαμε, νὰ μᾶς μιλοῦσε! Χαμόγελα θὰ γέμιζε ἡ Ζάκυνθο πέρα πέρα. Ὁ ποιητῆς εἶναι πάντα λυπημένος. Ἐνα χαμόγελο νὰ δῆ ἀπὸ κείνα, τὰγαθὰ χαμόγελα τῆς ψυχῆς μας, καὶ στὰ στήθια του ἀμέσως θὰ ξανοίξῃ τὸ λουλουδι τῆς κλωσύνης. Θὰ ξανοίξῃ καὶ στὰ στήθια τὰ δικὰ μας γιατί θὰ δοῦμε καὶ μεῖς στὸ πρόσωπό του νὰ λάμπῃ τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ σπλαχνικὸ ποῦ λέγεται Ἰδέα.*

Διός σας

Υ Υ Χ Α Ρ Η Σ

* Σημ. Ἐκδ. Τὸ γράμμα αὐτὸ στάλθηκε στὴ Ζάκυνθον Ἐπιτροπῇ ἑορτασμοῦ τῆς Ἐκατονταετηρίδος τοῦ Σολωμοῦ· ἔρρισκεται στὰ ἀρχεῖα τῆς Τεκτονικῆς Στοᾶς.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΡΚΟΡΑ

Λ Ο Γ Ο Σ

Πολυετῆς φιλία, καὶ αἱ πολιαι αὐται τρίχες ἐνισχύουσι τὴν φωνήν μου, μεταξὺ τόσων αἴτινες ἤθελον ὑψωθῆ ἔνταῦθα πολλῶ μᾶλλον εὐφραδέστεραι, ὄχι ὁμῶς καὶ πλειότερον τεθλιμμένοι, ὅπως ἀποδώσωσιν εἰς τὴν μνήμην Διονυσίου τοῦ Σολωμοῦ, ἐπὶ τοῦ φερέτρου τούτου, τὸ ὁποῖον κλείει τὸν νεκρὸν του, δημοσίαν μαρτυρίαν τῆς λατρείας ἐγκαρδίου ἀγάπης καὶ θαυμασμοῦ ὅσον ἐπήνεγκεν ὁ βίος του, καὶ τῆς ἀπειροῦ λύπης τὴν ὁποῖαν διήγειρεν ἡ τελευταία αὐτοῦ ὥρα. Εἰς ἐμὲ δὲν ἤθελεν εἶσθαι δυνατὸν νὰ ἀνταποκριθῶ ἀρμοδίως εἰς τὸν ὑψηλὸν σκοπὸν—ὄχι

Οὐδ' εἴ μοι δέκα μὲν γλῶσαι, δέκα δὲ στόματα εἶεν.

Πλὴν ἅπαντες ὑμεῖς οἴτινες μὲ ἀκροάζεσθε—ὑμεῖς λαλήσατε μετὰ τῆς φωνῆς μου, ὑμεῖς προσφέρετε μετ' ἐμοῦ τὸν φόρον τῶν δακρῶν σας, ὑμεῖς ἐμπνεύσατε διὰ τῶν ψυχῶν σας τὴν ὀλίγην καὶ φίλην ταύτην προσφορὰν : προσφέρω δόσιν ὀλίγην τε φίλην τε.

Ἐκεῖ, εἰς τὴν ἰδίαν ἐκείνην θάλασσαν, ὅπου ἡ διάπυρος ψυχὴ τοῦ ἀοιδοῦ τῶν Τύμβων εὐηρεστεῖτο ὅτι ἐγεννήθη ἐκεῖ, ἐγεννᾶτο καὶ ὁ ἡμέτερος Διονύσιος. Διετέλει οὗτος εἰς τὴν τρυφερωτέραν ἡλικίαν καὶ ἡ Ζάκυνθος ἤδη ἐθαύμαζεν αὐτὸν προλαμβάνοντα διὰ τῆς εὐφυΐας τὸν χρόνον καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν, καὶ ἀναδεικνύοντα ἐκλεκτὴν καρδίαν ὑπὸ τὰς πτέρυγας γλυκέος καὶ γενναίου εἴδους.

Παρέλαβεν αὐτόν, ἔτι νεανίσκον, ἡ Ἰταλία, ἡ ὁποία, ἄλλοτε, προσήνεγκε καταφύγιον εἰς τὴν περιπλανωμένην

ἐλληνικὴν μάθησιν, καί, ἐκ ταύτης ἐπεσώρευσε θησαυρὸν γνώσεων, καὶ πρόθυμος καὶ οὐδέποτε ἐπιλήσιμων ἀνταπέδωκε τὸ δῶρον. Ἐκεῖ ὁ Διονύσιος ἔτυχεν εὐαρεστοτάτων ὑποδεξιῶσεων, καὶ ἔδρευεν ἀφθότους καρποὺς ποικίλων γνώσεων, ἀλλ' εἰσέτι ἀφθονότερους αὐτομάτως ἐπαίων καὶ ἀγάπης, διὰ τὰ ὁποῖα συνησθάνετο προσφιλή καὶ εὐγνώμονα τὴν ἐνθύμησιν, ὥστε ἐθεώρει ἰδίας ἑαυτοῦ τὰς δόξας τῆς ὥραιας χώρας, ὡς ἐπίσης τὰς ἀναξίους ἀτυχίας καὶ τὰς ἐλπίδας τῆς.

Μόλις ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα, τὰ ὅσα αὐτοῦ προσβλήθησαν ὑπὸ τῆς ἀπεράντου ἐκείνης φωνῆς, ἥτις ἠγείρετο ἀπὸ τὸ μέσον τῶν ἱερῶν ἐλληνικῶν ὁστέων, ἐκεῖνος δὲ ἀνεγνώριζε καὶ ἐδακτυλοδείκνυε τὴν ἐλληνίδα παρθένον εἰς τὸν τρομερὸν ἀθέρα τοῦ ξίφους, καὶ εἰς τὴν ὄψιν ἥτις δ' ἐνὸς βλέμματος κατεμέτρα τὴν γῆν. Ἐνταῦθα θέλω ἐνθυμίσει ἐγώ, μεταξὺ ἡμῶν, ἐκείνας τὰς εἰκόνας, ἐκείνας τὰς ἀρμονίας, αἱ ὁποῖαι, συνδιαζόμεναι μὲ τὸ τεράστιον τῶν ἱερῶν μαχῶν, διήγειρον εἰς τὰ ἰδικὰ μας στήθη τὸ ὄνομα ἐνὸς νέου Τυρταίου, πλησίον εἰς τὰ ὀνόματα τῶν νέων ἠρώων τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τῆς Σαλαμίνας; Ὁ ὕμνος μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Διονύσιος προσηγόρευσε τότε τὴν Ἑλληνικὴν παλιγγενεσίαν, ὑπῆρξεν ὁ ἀνατέλλων ἥλιος τῆς φήμης του, ἡ ὁποία ἐξετάθη μετὰ ταῦτα φαινοτέρα, καὶ ἡ ὁποία περιέστειψε διὰ φωτὸς ἀείποτε ζωηρότερου τὸ ὄνομά του, ὅτε ἐκεῖνος ἠδυνήθη νὰ ἐντυποποιήσῃ τὰ ὑψηλότερα πλάσματα τῆς ποιητικῆς μεγαλονοίας μὲ ἐθνικὴν γλώσσαν, ἥτις εἶναι ὥραια, ὁποῖα εἶναι, ἂν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπανέλθῃ ὁποῖα ὑπῆρξε. . . Ἄλλ' ἤδη μυστικός τις φθόγγος μὲ προσκαλεῖ εἰς τὴν ἱερότητα τοῦ τόπου ὅπου εὐρισκόμεθα, εἰς τὰ μελαγχολικὰ ζῶματα τῶν Ὑπουργῶν τοῦ Ὑψίστου, εἰς τὴν σιωπὴν ἐνὸς τύμβου. Ἐκός, ὦ βέβηλοι Μοῦσαι! Ἄλλὰ ἐκείνη ἡ ὀδὴ ἥτις ἐνεψυχοποιήθη εἰς τὸν ἔρωτα τῆς πατρίδος, ἥτις ἔφαλε τὴν τελευταίαν πνοὴν τοῦ ἀγίου Ἰεράρχου «ποῦ ὥραις πρῶτα εἶχε γευθῆ—τ' ἅγιον αἷμα, τ' ἅγιον σῶμα», ναί, αὐτὴν

δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν καὶ εἰς τοὺς πόδας τῶν Βωμῶν! Ἡ πατρίς εἶναι καὶ αὐτὴ μία θεοσκεία. . .

Τώρα τί θέλομεν εἶπει περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀποκεχωρισμένου ἀπὸ τὴν δῆδα τῆς μεγαλονοίας, ἥτις διαφωτίζει καὶ καταλαμβάνει τὸν νοῦν του; Καὶ τίς δὲν ἐνθυμείται τὴν ἄκακον ἐκείνην ψυχὴν τὴν γενναίαν ἐκείνην καρδίαν, τὸ ἀπλοῦν ἐκεῖνο καὶ κόσμιον ἦθος; Ζωηροτάτη ἀγάπη, καὶ καθαρὰ πίστις τὸν ἐδέσμευον μὲ τὸν ἐπιζῶντα ἀδελφόν, ὅστις ἄξιος τῆς καρδίας του, ἐπεφυλάττετο ὑπὸ τῆς Θεῆς Προνοίας εἰς τὸ θρηνώδες ὑπόργημα τοῦ τελευταίου ἀσπασμοῦ. Ἡ φιλία, ἐν αὐτῷ ἐκλογῇ ὄριμος, ἦτον ζωηρά, σταθερά, ἐνεργητικὴ. Ἐκλαίεν εἰς τὸν κλαυθμὸν τοῦ φίλου, ἠγάλλετο εἰς τὴν χαρὰν του, προελάμβανε τὰς τιμὰς του ἐπιθυμίας, ὑπερησπίζετο τὰ δικάα του. Διῆγε τὸν βίον μακρὰν τῶν θορυβωδῶν συναθροίσεων, πολὺ σκεπτόμενος, ἠδύνων ἐνίοτε τοὺς προσφιλεστέρους του μὲ τὸ μεγαλεῖον τῶν στοχασμῶν του, καὶ μὲ τὴν γοητευτικὴν ἀρμονίαν τῶν στίχων του, συνδιαλεγόμενος, συχναίς, ἐνίοτε μὲ ὕψος, ἐνίοτε μὲ τερπνότητα, καὶ ὄχι σπανίως εὐαρεστούμενος εἰς τοὺς ἀθῶους ἀστεϊσμοὺς ζωηρῶν παιδῶν, ὡς εἰς τὴν εἰκόνα τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀκάκου ψυχῆς.

Τοιοῦτον τὸν εἶδεν ἡ Κέρκυρα, ἥτις τῷ ὑπῆρξε δευτέρα πατρίς, ὅτε εἰσέτι δὲν προσῆγγιζε «τὸ ἦμισον τοῦ δρόμου τοῦ βίου μας» ἡ Κέρκυρα ἥτις τὸν ἐθεώρησεν ὡς υἱόν, τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος ἠγάπησεν οὐχ' ἤττον ἢ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ Ζάκυνθον, καὶ ἥτις, ὡς ἐκείνη, εἰς αὐτὸν ἐνεκαυχάτο, δακτυλοδεικνύουσα τὸν ἴδιον εἰς τὸν ξένον. Τώρα δὲ, ἐνταῦθα, νεκρὸν τὸν δεικνύει! . . . Ἐνταῦθα ἐξαίφνης, αἱ ὄχθαι εἰς τὰς ὁποίας ἐπέκειτο τὸ μεμονωμένον δωμάτιόν του, ἰδοῦ, εἰς τὴν ἔκνευσιν τῆς μεσημβρινῆς αὔρας, ἤχησαν θρήνον λύρας. . . Ἐνταῦθα πένθιμος φωνὴ προσέβαλε τὴν ἡμετέραν πόλιν. Ἐνταῦθα εἰς τὴν φωνὴν ἐκείνην, ἐκούσιος κατέρρευσε ὁ κοινὸς κλαυθμὸς. Ἐνταῦθα ἡ συνελθούσα Παραστατικὴ Ὀμήγουρις ἀνέδειξε τὴν μεγάλην ἀπώλειαν αἵτιον δημοσίου πένθους.

Καὶ ἐνταῦθα ἐπὶ τοῦ φερέτρου, τὸ ὁποῖον περικλείει

οὐ ἐν ἀλλοκότῳ καὶ ἐν μέρει ἀσυνειδήτῳ παιδικῇ συγκινήσει παρεκκολούθουν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν κηδεῖαν ἐκείνην, τὴν μεγάλην λοφιὰν τοῦ κράνους τοῦ ἀρχιμουσικοῦ μετὰ τὴν ὑψωμένην τοῦ μουσικῆν ράβδον, τοὺς ἐπισήμους τοὺς συνηγμένους περὶ τὸν βραδέως φερόμενον νεκρικὸν κράββατον, ὃν ἐβάσταζον οἱ εὐσταλέστεροι τῶν νεανιῶν τῆς θρηνοῦσης Κερκύρας, τὰ πλήθη τῶν ἀστῶν καὶ τὰς γραφικὰς ἐνδυμασίας τῶν ἀγροτῶν. Ἀληθινὰ δὲν ἐκηδεύετο τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ κόμης ἡ νῆσος ὅλη ἀντιπροσωπεύουσα τοὺς ἀπανταχοῦ Ἑλληνας, προέπεμπεν εἰς τὸν τάφον τὸν Ποιητὴν.

Ὅποσον δίκαιον εἶχετε, ὦ Ζακύνθιοι, ὅτε ὀκτὼ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ ἀνακομίζοντες τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ εἰς τὴν γενέτειραν, ἦν ἔσκαπεν ἤδη ἡ γαλανόλευκος σημαία τοῦ ἔθνους, οὐ τὴν ἐθνικὴν ἀνάστασιν εἶχε ψάλλει ἐκεῖνος, καὶ καταθέτοντες αὐτὰ ἐν τῷ περιφανεστάτῳ κέντρῳ τῆς ἐλευθέρας Ζακύνθου, ἐκαλέσατε τὴν πλατεῖαν ἐκείνην Πλατεῖαν τοῦ Ποιητοῦ. Δὲν εἶχετε ἀνάγκην νὰ ὀνομάσητε τὸ ὄνομά του, ὡς δὲν εἶχεν ἀνάγκην ὁ Ἴταλὸς νὰ ἐξηγήσῃ τίνα τῶν πατρίων ᾄδιδῶν ἐνόει λέγων Ὀnorate l' altissimo poeta.

Ὁ ποιητὴς τοῦ Ὑμνου τῆς ἐλευθερίας δὲν ἠδύνατο ἀληθῶς νὰ τύχῃ μεγαλειτέρας τιμῆς ταύτης, ἢς ἔτυχε παρὰ τῶν ἰδίων συμπολιτῶν. Ἡ μυροβόλος νῆσος τῶν ποιητῶν, ἡ μήτηρ τοῦ Φωσκόλου, ὅστις ἔδραψε ξένας δάφνας ἐγκολπωθεὶς τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἴταλοῦ πατρός, ἡ γενέτειρα τοῦ Κάλβου, ἡ πατρίς τοῦ Τερτζέτη, ἔδωκε δικαίως τὰ σκῆπτρα εἰς

τὸν ἠδύλαον ὑμνητὴν τῆς ἐθνικῆς δόξης Onorate l' altissimo poeta. Ἄλλ' ὁ ποιητὴς σας, ὦ Ζακύνθιοι, εἶνε καὶ τοῦ ἔθνους ὁ ποιητὴς. Εἶχε δίκαιον ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος, λέγων τῷ 1857, κατὰ τὴν ἐν Ζακύνθῳ ἐπιμνημόσυνον τελετὴν τοῦ ποιητοῦ. «Κατὰ βάθος ἐνόησε τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν καὶ εἶδε τὸ μέλλον ὅπου τὴν προσμένει καὶ μετὰ τὸν δυνατόν του νοῦν, μετὰ τὴν μεγάλην του ψυχὴν ἀγάλασεν ὅλον τὸ ἔθνος καὶ ἔγεινε πρῶτος καὶ μέγας θεμελιωτὴς τῆς νέας μας φιλολογίας». Διὰ τοῦτο παρὰ τὴν ψυχρὰν τοῦ τάφου τοῦ πλάκα, ὑπὸ τοὺς πόδας τῆς νέας γλυκείας λιθίνης τοῦ μορφῆς, δὲν ἀπέτισατε μόνοι σεῖς τὸν φόρον τοῦ δικαίου σας θαυμασμοῦ πρὸς τὸν μελωδικὸν συμπολίτην, ἀλλὰ συγκατέθηκε τοὺς στεφάνους αὐτῆς ἢ ὅλη Ἑλλὰς εὐγνωμονοῦσα καὶ ὑμνολογοῦσα τὸν ὑμνήσαντα τοὺς μεγάλους αὐτῆς ἀγῶνας. Ἡ ὅλη Ἑλλὰς ἀντιπροσωπευομένη σήμερον ἐναυῖθα, δύναται νὰ ἐπαναλάβῃ πρὸς τὸν ποιητὴν τοὺς στίχους τοῦ Βαλαωρίτου.

. . . . Ἦλθα νὰ γονατίσω
σ' τὸ μνημα σου καὶ νὰ σοῦ πῶ νὰ μὴ καταφρονέσης
τὸ χάρισμά μου τὸ φτωχόν. . . . διὰ τὸ μνημόσυνό σου
σῶφερα νεκρολίβανο, σῶφερα κ' ἁγιοκέρι.

Ἡ Ἑλλὰς ὅλη, ναί ! Τῶν μεγάλων ποιητῶν ἡ γενέθλιος κοιτὴς μοιράζεται συνήθως τὴν δόξαν τὴν ἕξ αὐτῆς ἀπαστραπτουσαν μετὰ τὰς μυριωνύμους πατριδας, εἰς ἃς ἀπηχεῖ τὸ ἄσμα τῆς ἐμπνευσμένης αὐτῶν μουσῆς, ὧν τὰς καρδίας συνδονεῖ ἡ μάγος αὐτῶν λαλιά. Ὁ δὲ στέφανος ὁ περιβάλλον τὴν μουσομένην αὐτῶν κεφαλὴν ἀπαρτίζεται ἐκ φύλλων

ἀμαράντων, ἅτινα συγκομίζουσιν ἅπασαι ὁμοῦ αἱ πόλεις τοῦ ἔθνους, εἰς ὃ ἀνήκει ὁ ἔθνικὸς ποιητής. Διὰ τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι παρίστανον ἑπτὰ πόλεις διαμφισβητούσας τὴν γέννησιν τοῦ Ὀμήρου. Διὰ τοῦτο πεντήκοντα καὶ ἕξ τιμητικῶν ἐπάθλων εἶχεν ἀξίωθῆ ὁ ἀρχαῖος Σιμωνίδης.

Οὐδ' ἀναβαίνει τυχαίως ἐπὶ τὰ χεῖλη μου τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου ποιητοῦ τῆς Κέω. Εἶνε ἀληθῶς περίεργον, ὅτι ἐκ δύο νήσων, τῆς εὐφόρου καὶ ὑδατοπληθοῦς νήσου τῶν Κυκλάδων ἕξ ἀνατολῶν, τῆς ἀνθοσπάρτου τοῦ Ἴονίου προσιᾶς, τῆς Ζακύνθου ἐκ δυσμῶν, ἕξεβλάστησαν ἐν τῷ ἀρχαίῳ καὶ τῷ νέῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ οἱ δύο μεγαλοφωνότατοι ὕμνωδοὶ τῆς ἐλευθερίας, ὁ Σιμωνίδης καὶ ὁ Σολωμός.

Εἶνε δὲ περίεργοι ἀληθῶς αἱ ὁμοιότητες καὶ χαρακτηριστικαὶ αἱ διαφοραὶ τῶν δύο ποιητῶν.

Ἀμφοτέροι ἐπιλαμβάνονται καθ' ὅλου σχεδὸν πάντων τῶν εἰδῶν τῆς λυρικῆς ποιήσεως. Εἰς ἀμφοτέρους δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν τοῦθ' ὅπερ ἐν τῷ Σιμωνίδῃ ἐπῆνουν οἱ ἀρχαῖοι τεχνοκρίται, τὴν ἐκλογὴν τῶν ὀνομάτων τὴν γλαφυρὰν καὶ ἀνθηρὰν σύνθεσιν. Ἀμφοτέροι ἔχουσι ὑπερόχως ἀνεπτυγμένην τὴν ρυθμικὴν ποικιλίαν καὶ τὸν μελικὸν χαρακτήρα. Καὶ ὁ μὲν ἀρχαῖος λυρικὸς ὑπῆρξεν αὐτὸς καὶ ὁ μουσικὸς συνθέτης τῶν ἰδίων μελῶν, ὧν ἡ γλυκύτης ἀνέδειξεν αὐτὸν ἄξιον τοῦ ἐπωνύμου Μελικέρτης. Τὸ δὲ μελωδικὸν τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ ἐν χρόνις καθ' οὓς τὸ μέλος δὲν εἶναι πλέον ἀναποσπαστὸς συνδεδεμένον μετὰ τοῦ ποιήματος ὡς ἐν τῇ ἀρχαϊότητι, κατέδειξεν ἡ εὐκολὸς εἰς τὴν μουσικὴν καθυ-

πόταξις τῶν στίχων τοῦ Ζακυνθίου ποιητοῦ, ὅτ' ἐπελήφθη αὐτῶν ἡ δημώδης μουσουργία καὶ ὅτι ἐκ τῶν ἀθανάτων στροφῶν τοῦ Ὑμνου τῆς ἐλευθερίας ἕξεκρουσεν ἡ μεγαλοεργὸς λύρα τοῦ Μαντζάρου τὸν ἔθνικὸν ὕμνον.

Καὶ ὁ βίος δὲ τῶν δύο ἀνδρῶν παρουσιάζει μεγάλας ὁμοιότητας, παρὰ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, ἅτινα χωρίζουσιν αὐτοὺς παρὰ τοὺς εἰκοσιτρεῖς καὶ πλέον αἰῶνας, οἵτινες παρήλθον μετὰ Σιμωνίδου καὶ Σολωμοῦ. Ὁ Ζακύνθιος κόμης εἶνε εὐπρεπῆς ἅμα εὐπατριδῆς καὶ εὐπροσήγορος ἀστός, προθύμως συγκαταβαίνων μέχρι τοῦ πλήθους καὶ τῶν παιδιῶν αὐτῶν. Ὅχι δ' ὀλιγώτερον τοῦ Σολωμοῦ ἐταῖρος τῶν ὑψηλῶν κοινωνικῶν στρωμάτων καὶ δημοκρῆδης ἅμα εἶνε ὁ Κεῖος ποιητής ὅστις εἶχε τὴν τέχνην μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκαμψίας ν' ἀναστρέφεται ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν τυράννων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Σικελίας καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν δημοκρατικῶν Ἀθηνῶν.

Κατὰ τρόπον δὲ ἀνάλογον, εἰ μὴ παντελῶς ὁμοιον, ἀμφοτέρων τὰς ἐκβεβακχευμένας ψυχὰς θολώνει ἡ σκέψις τοῦ χρήματος, τοῦ μὲν Σολωμοῦ κατερείπουσα τὴν φαιδρότητα διὰ δίκης μακροᾶς, τὸν δὲ Σιμωνίδην ἄγουσα αὐτόχροημα εἰς φιλαργυρίαν καὶ ἐπιζήτησιν ὑλικῆς ἀμοιβῆς διὰ τὰ δημιουργήματα τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ μούσης. Ἀμφοτέρων ἡ φύσις ἔχει τι τὸ ἀνεκδοτικὸν καὶ τὸ φιλόσκομμον, τὴν σπινθηρίζουσαν ἀγχίνοιαν καὶ τὸ δηκτικόν. Τέλος δ' ὡς ὁ Σιμωνίδης λέγεται ἀποπειραθεὶς νὰ γείνη ἀναμορφωτῆς τῆς ἀρχαίας ὀρθογραφίας διὰ τῆς εἰσαγωγῆς νέων

γραμμάτων, τοῦ Η καὶ τοῦ Ω, εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἀλφάβητον, οὕτως ὁ Σολωμὸς ἐπεξήτησε ν' ἀποβῆ ἡγέτης γλωσσικῆς σχολῆς, ἧς τὰς ἀρχὰς διεγράψασε μὲν ἐν τοῖς ποιητικοῖς αὐτοῦ ἔργοις, ἐξέθηκε δ' ἐν τῷ διαλόγῳ μεταξὺ τοῦ Ποιητοῦ καὶ τοῦ Σοφολογιωτάτου.

Καὶ ὁ ποιητικὸς δὲ χαρακτήρ τῶν δύο ἀνδρῶν ἔχει μεγάλας ἀναλογίας. Καὶ ἐξωτερικῶς ἀκόμη οἱ δύο ποιηταὶ ὁμοιάζουσι πρὸς ἀλλήλους διὰ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐστόχου ἐκλογῆς τῶν ἐπιθέτων, διὰ τῆς ἀπλότητος καὶ τῆς φυσικότητος τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος. Τὸ οἰκτιρίζεσθαι μὴ μεγαλοπρεπῶς, ἀλλὰ παθητικῶς ὅπερ ἡ ἀρχαία κριτικὴ ἐθεώρει χαρακτηρίζον τὸν Σιμωνίδην, ἡ ἡδυμελὴς ἐκείνη ποίησις τοῦ Κείου λυρικοῦ, ἡ ζητοῦσα νὰ συγκινήσῃ ὄχι διὰ τοῦ δυσαναβάτου ὕψους τοῦ Πινδάρου, ὄχι διὰ τῆς πυργώσεως βιαίων διανοημάτων, ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τῆς μαλακῶς συγκλονούσης τὰς ἴνας τῆς καρδίας, διὰ τῆς ἀπεριστρόφου ἀπλότητος τοῦ ὁμαλοῦ κάλλους καὶ φυσικοῦ σθένους τῆς ποιητικῆς συνθέσεως, διὰ τοῦ ἐξόχως γραφικοῦ τῶν εἰκόνων προσδιάζει καὶ εἰς τὸν Σολωμόν. Ἄμφοτέρων τῶν ποιητῶν ἡ μοῦσα εἶνε γραφικὴ. Ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὸν Σολωμόν ὅ,τι ὁ Σιμωνίδης ἐξετέλη ἐν τῇ ποιήσει, προσαγορεύων τὴν μὲν ζωγραφίαν ποίησιν σιωπῶσαν, τὴν δὲ ποίησιν ζωγραφίαν λαλοῦσαν. Ἀληθῶς καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων τοῦ μεγάλου ποιητοῦ τῆς Κέω δύναται ἡ γραφικὴ νὰ ἐξαγάγῃ σκηνὰς ἀπαραμίλλους. Πολὺ δὲ μᾶλλον ἐπέτυχε καὶ ἔτι ζωντανώτερον δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἐν τῷ

μέλλοντι ἢ νέα ἑλληνικὴ τέχνη, μετάγουσα εἰς ἐγγρωμούς σιωπῶσας ποιήσεις τὰς λαλούσας ζωγραφίας τοῦ Σολωμοῦ.

Ἀληθῶς τὰ σχεδιάσματα τῶν Ἐλευθέρων πολιορημένων, πολὺ δὲ μᾶλλον τ' ἀποσπάσματα τοῦ Λάμπρου, πολλὰ τῶν ᾠδῶν αὐτοῦ, ἢ σκιὰ τοῦ Ὀμήρου, ἢ εἰς τὸν Μάρκον Μπότσαρην, ἢ ᾠδὴ εἰς τὴν Σελήνην, ὁ θάνατος τῆς Ὀρφανῆς, ὁ θάνατος τοῦ Βοσκοῦ, ἡ Ξανθοῦλα, ἡ Εὐρυκόμη—καὶ ἀναφέρω μόνον ὀλίγα τῶν ποιημάτων αὐτοῦ—εἶνε αὐτόχρημα ἔτοιμοι εἰκόνες. Λεῖπει μόνον τοῦ ζωγράφου τὸ χρῶμα διὰ νὰ κατατεθῶσιν εἰς μεγάλην πινακοθήκην ἧς ἕκαστος πίναξ θὰ ἐξεικονίξῃ μίαν πολύχρωμον σκηνὴν, μίαν νέαν φύσιν τῆς ποιητικῆς δημιουργίας τοῦ Σολωμοῦ.

Εἶνε δὲ οὕτω γραφικὴ ἡ ποιητικὴ ἀντίληψις τοῦ Σολωμοῦ καθ' ὅλου, εἶνε οὕτω πολλὴ ἡ περίσσεια τῶν εἰκόνων ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, ὥστε καὶ αὐτῶν τῶν ὀλιγοστίχων του ἀποσπασμάτων ἔνια φαίνονται γεγραμμένα ἐν βίᾳ μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ ἐμπεδώσῃ ἐπὶ τοῦ χαρτοῦ δραπέτιδα ἀκτίνα φωτός, ἧτις διέλαμψε τὴν γοργὴν φαντασίαν τοῦ ποιητοῦ, ἀνοίγουσα πρὸ τῶν ρεμβῶν αὐτοῦ ὀφθαλμῶν γοητευτικὸν πανόραμα ὠραίων εἰκόνων.

Ἄλλ' ἰδίως ὁ ζωγραφικὸς χαρακτήρ τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ διατηρᾷ ἐνώπιον ἡμῶν ἐν τῷ Ὑμνῳ εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐν τῇ ᾠδῇ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Μπαίρον. Ἐκάστη σχεδὸν στροφὴ τῶν δύο τούτων ποιημάτων εἶνε ἀξία τοῦ χρωστῆρος μεγάλου ζωγράφου. Αὐτὸς δὲ ὁ Λέσσιγκ τέλος ἤθελε καταθέ-

σει τὴν γραφίδα μὴ δυνάμενος νὰ διαστείλῃ τὰ ὄρια τῆς ποιήσεως καὶ τῆς γραφικῆς ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τοῦ ἀριστοτεχνήματος ἐκείνου, δι' οὗ ὁ ποιητὴς τῆς ἀνθοπληθοῦς Ζακύνθου ἔψαλλεν οὐκ ἄνευ ζηλείας τὴν μοῖραν τῆς ἠρωϊκῆς ἐκείνης νήσου, ἣς τὸ κατακεκαυμένον ὑπὸ τῶν ὑπὲρ πατρίδος θυσιῶν ἔδαφος ὀλίγα μόνον χορτάρια ἠδυνήθη νὰ παράσχη εἰς τὸν στέφανον τῆς Δόξης τῆς περιπολούσης τὰ καπνίζοντα ἐρείπια τῶν Ψαρρῶν.

Καὶ ὁ Σολωμὸς, ὡς ὁ Σιμωνίδης, ἔχει τὰς γλυκερὰς σελίδας του, καὶ αὐτὸς δύναται νὰ ἐπονομασθῇ ἠδυμελίφθογγος ὡς ὁ ἀρχαῖος Μελικέρτης. Ἔχει καὶ ὁ μελωδὸς τῆς Ζακύνθου τοὺς θρήνους καὶ τρόπον τινὰ τὰ παρθένά του ὡς ὁ Κεῖος ποιητὴς. Ἄλλ' ἡ μεγίστη τῶν δύο αἰοιδῶν ὁμοιότης ἔγκειται ἐν τοῖς ποιήμασιν ἐκείνοις ὧν θέμα εἶνε ἡ πατρίς. Οἱ ἠρωϊκοὶ πρόμαχοι τοῦ Μαραθῶνος, οἱ γενναῖοι ναυμάχοι τοῦ Ἀρτεμισίου, οἱ μεγάλοι νεκροὶ τῶν Θεορμπυλῶν, οἱ νικηταὶ τῶν Πλαταιῶν καὶ τῆς Μυκάλης, οἱ ἔνδοξοι ἀγωνισταὶ τοῦ Εὐρυμέδοντος εἶνε τὸ θέμα τῶν ὑψηλῶν στροφῶν, τῶν συγκινητικῶν ἐλεγείων, τῶν πατριωτικῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Σιμωνίδου. Ὅλιγοὶ στίχοι ἤρκεσαν εἰς τὸν μέγαν Κεῖον ποιητὴν ὅπως ἀποθανατίσῃ τὴν θρησκευτικὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος, τὴν εὐκλεᾶ τύχην, τὸν καλὸν πότμον, τὸν ἱερὸν τάφον τῶν θυμάτων τῆς ἐλευθερίας, ὅπως στεφανώσῃ τὴν ἀρετὴν τῶν περσοκτόνων τῶν ρυσαμένων τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς δουλοσύνης. Ὡς οἱ ἀρχαῖοι δακτυλιόγλυφοὶ ἐπέδειξαν ὅλην αὐτῶν τὴν τέχνην, σμιλεύοντες ἐν μικρῷ

ἀριστοτεχνήματα ὄχι ἀνάξια τῶν μεγάλων ἔργων τῆς γλυπτικῆς, οὕτως ὁ Σιμωνίδης, ὁ ἀριστοτέχνης τῆς ἐπιγραμματικῆς ποιήσεως, κατώρθωσε νὰ μικροτεχνήσῃ μεγαλοεργῶν ἢ νὰ μεγαλοεργήσῃ μικροτεχνῶν τὰ βραχέα ἐκείνα ὑμνητικὰ τῶν ἐθνικῶν ἀγῶνων ἐπιγράμμα, ὧν ἕκαστος στίχος εἶνε ἄλλο μνημεῖον, ἐκάστη λέξις ἴση πρὸς ἀνδριάντα ὄλον.

Πρὸς τὴν ἐπιγραμματικὴν δ' ἐκείνην βραχύτητα τοῦ Σιμωνίδου ἀντιπαραβαλλόμενος ὁ Σολωμὸς φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἀδυνατῶν νὰ μικροτεχνήσῃ ἐντὸς βραχείας στεφάνης τὴν μεγάλην δόξαν τοῦ ἀγῶνος. Ἄλλὰ τὸ ἐπίγραμμα εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρρῶν δεικνύει, ὅτι εἶχεν ὑπέροχον καὶ τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν ἐπιτέχνησιν τῆς σημειωτικῆς ἐπιγραματοποιίας. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ δύο του μεγάλα ποιήματα δι' ὧν ἔψαλε τὸν ἀγῶνα, ὁ Ὑμνος εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἡ ᾠδὴ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Μπαίρου καλῶς ἐξεταζόμενα, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀναλύονται, ὡς εἰς χωριστὰς εἰκόνας, οὕτω καὶ εἰς χωριστὰ ἐπιγράμματα περὶ τῶν μεγάλων σκηνῶν τῆς ἐπαναστάσεως, περὶ τῶν καλλιστεφάνων ἠρώων τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Εἶνε δὲ πράγματι κοῖμα, ὅτι δὲν ἠτύχησαν οἱ ἥρωες καὶ οἱ μάρτυρες, αἱ νίκαι καὶ αἱ θυσίαι τοῦ μεγάλου ἀγῶνος νὰ παθανατισθῶσιν, ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ Σολωμοῦ, δ' ἐπιγραμμάτων ἀναλόγων πρὸς τὸ γραφὲν περὶ τῶν Ψαρρῶν, ἅτινα θὰ ἦσαν ἐφάμιλλα πρὸς τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Σιμωνίδου. Ἡ νέα Ἑλλάς βραδέως καὶ μόλις ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς ἡμέραις ἤρξατο ἀνεγείρουσα τοὺς ἀνδριάντας τῶν μεγάλων δημιουργῶν τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν

βάθρων τῶν ἀνδρῶν τούτων καὶ ἐπὶ τῶν ἀπερίττων πλακῶν, αἴτνες ἐκάλυψαν τὸ θνητὸν αὐτῶν σκῆνωμα, ἐψέλλισε τὸ πλεῖστον ἀδέξια κωτίλματα χελιδόνων ἢ μοῦσα τῶν ἐπιγόνων, ὅσας, τοῦθ' ὅπερ ἔτι χεῖρον, δὲν ὤκησαν οἱ ἀναθέσαντες τὰ μνημεῖα νὰ παραδώσωσιν εἰς τὸν λιθοξόον ὠχρὰ ἐλεγειακὰ ἐπιγράμματα ἐν ἀρχαίᾳ γλώσσει, σιχοπλοικὰ δοκίμια ἀρχαιομαθῶν λογίων ψυχρότερα συνήθως καὶ αὐτοῦ τοῦ λίθου ἐφ' οὗ ἔχαράχθησαν.

Οὕτως οὐ μόνον ὁ βίος, ἀλλὰ καὶ τὰ ποιητικὰ θέματα καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ αὐτῶν ἐπεξεργασία ἔχουσιν ἰκανὴν ὁμοιότητα παρὰ τε τῷ Σιμωνίδῃ καὶ τῷ Σολωμῷ.

Καὶ ὅμως, ὅταν ἐξεπᾶσωμεν ἐγγύτερον τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον μεγίστην τῶν ὁμοιοτήτων περὶ τὰ ποιητικὰ θέματα, τὴν ἀναφερομένην εἰς τοὺς μεγάλους ἐθνικοὺς ἀγῶνας, ὧν τὴν ἐξύμνησιν ἀνέλαβον ἀμφότεροι οἱ ποιηταί, οὐ μικρὰν θὰ εὐρωμεν τὴν διαφορὰν τῶν ἀγῶνων τούτων, διαφορὰν ἐξ ἧς ἐν μέρει ἐξηγεῖται καὶ ὁ διάφορος τρόπος τῆς ἐθνικῆς ἕμνωδίας μεταξὺ Σιμωνίδου καὶ Σολωμοῦ.

Ναί. Εἶνε ἀληθές. Περὶ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας ἠγωνίζοντο καὶ οἱ μηδοφόνοι τοῦ Σιμωνίδου καὶ οἱ τουρκομάχοι τοῦ Σολωμοῦ. Ἄλλ' ἢ πατρίς τῶν περσικῶν πολέμων ὑπῆρχεν. Ὑφίσταντο πόλεις μεγάλαι καὶ ἀνθοῦσαι, μητροπόλεις λαμπρῶν ἀποικιῶν ἐγκατεστημένων ἀπανταχοῦ τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Πόντου, ἐστία εὐνομίας, πλούτου καὶ πολιτισμοῦ, ἃς ἤλθε νὰ καταπατήσῃ καὶ καταδουλώσῃ ὁ βάρβαρος. Εἰς τὸν Πέερσιν ἐπιδρομέα ἠδύνατο νάντιταξῆ

τὰς κραταιὰς αὐτῆς τριήρεις ἢ πλουσία Κόρινθος, ἢ πολυπίδαξ Ἐφύρη τοῦ Σιμωνίδου. Εἶχε σθεναροὺς βραχίονας ἢ εὐμηλος Τεγέα, ὁ Ὀποῦς, μητρόπολις Λοκρῶν εὐθυνόμων, ἢ εὐρύχωρος Σπάρτη εἶχε βασιλεῖς καὶ ὡς τοιοῦτος ἀπέθανεν ἐν Θερμοπύλαις ἥρωϊκῶς ὁ Λεωνίδας Σπάρτας βασιλεὺς ἀρετὰς μέγαν λελοιπῶς κόσμον ἀέναον κλέος τε. Καὶ ὑπὲρ πάσας ἐκείνας τὰς ἐλευθερίᾳ τεθαλυίας πόλεις συγκεντρώνοντες ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων τὴν δύναμιν, τὸ κλέος καὶ τὸν πλοῦτον ὑπερξεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι, ἔχοντες πόλιν κραταιοτάτην καὶ τριήρεις ὑπερηφάνους, δι' ὧν ἠδύνατο νὰ δοξασθῶσι ρυσάμενοι δουλοσύνας τὴν πατρίδα, ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἐδέχθη τὴν τραχείαν τοῦ πολέμου νεφέλην, κατὰ τὴν ὥραϊαν ἐκφρασιν τοῦ ἀρχαίου ποιητοῦ.

Ἄλλὰ τί πάντων τούτων εἶχεν ἡ Ἑλλὰς τοῦ 1821; Ποῦ ἦτο ἡ πατρίς τῶν ἠρώων τοῦ Σολωμοῦ;

Δὲν εἶχον ἐλευθερίᾳ τεθαλυίας εὐρυχώρους, εὐθυνόμους, πολυπίδακας, πλουσίας πόλεις, ἀφ' ὧν ν' ἀπαμύνωσιν ἐπιτρέχοντα τὴν γῆν αὐτῶν τὸν βάρβαρον. Τὰ πάντα εἶχε ξηράνει ὁ βαρβαρικὸς λίψ. Τὰς πόλεις αὐτῶν κατεῖχεν ὁ κατακτητῆς. Δὲν εἶχον τείχη, δὲν εἶχον στρατοὺς, δὲν εἶχον στόλους, δὲν εἶχον χρῆμα, δὲν εἶχον ἐλευθερίαν, ἦν νὰ διασώσωσι δὲν εἶχον πατρίδα, ἦν ἀγωνιζόμενοι νὰ διαφυλάξωσι.

Πτωχοὶ, ἐξηντλημένοι ὑπὸ τῆς μακρᾶς δουλείας τεταπεινωμένοι τὸ φρόνημα ὑπὸ κατακτήσεως μακροαῖνος, ὄφειλον νὰ δημιουργήσωσιν αὐτοὶ πατρίδα. Βασίλισσα τοῦ κόσμου ἄλλοτε, εἶχεν ἀποβά-

λει ἡ Ἑλλάς τὸ στέμμα τὸ βασιλείον καὶ περιβληθῆ
στέφανον ἐξ ἀκανθῶν :

Καὶ ἀκαρτέρει καὶ ἀκαρτέρει
φιλελεύθερη λαλιά,
ἓνα ἐκτύπαε τ' ἄλλο χέρι
ἀπὸ τὴν ἀπελπισιά.

Πανταχοῦ φρίκη θάνατος ἐρμιά :

Σὰν ποτάμι τὸ αἶμα ἐγίνη,
καὶ κυλάει σὴ λαγκαδιὰ,
καὶ τὸ ἀθῶον χόρτο πίνει
αἶμα ἀντίς γιὰ τὴν δροσιά.

Οἱ μαχηταὶ ἐκεῖνοι τῆς ἀνυπάρκτου, τῆς ὄνει-
ροπολουμένης, τῆς πλασθησομένης πατρίδος ὄφει-
λον νὰ δώσωσιν εἰς αὐτὴν ἐλευθερίαν, ἣν αὐτοὶ
ἔπρεπε ν' ἀναστήσωσι, τεθαμμένην ἐντὸς τῶν τάφων,
κρυπτομένην ἐν μέσῳ τῶν κοκκάλων. Αὐτὴν τὴν
νεόπλαστον θεὰν τοῦ ἑξαναστάτος ἑλληνικοῦ γέ-
νους, αὐτὴν τὴν μεγάλην φυγάδα τῆς ἑλληνικῆς γῆς,
ἐπανερχομένην εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος τὸ ἠρειπωμέ-
νον, τὸ βεβρεγμένον ὑπὸ τῶν ἰδρώτων καὶ τῶν δα-
κρύων τοῦ δούλου, τὸ καταπεπνιγμένον ὑπὸ τοῦ τι-
μίου αἵματος τῶν ἠρώων καὶ μαρτύρων τῆς πατρί-
δος, ἀλλὰ περισώζουσιν τὴν ἀρχαίαν ἀνδρείαν, πε-
ριβεβλημένην τὴν πρότεραν δόξαν, ἐπαγγελιομένην
τὴν ἐπάνοδον τῆς ἀποικομένης αἴγλης χαρετίζει ἐν-
θους ὁ ποιητής :

'Απ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
καὶ σὰν πρῶτ' ἀνδρειωμένη,
χαίρει, ὦ χαίρει' Ἐλευθεριά.

'Απὸ τῶν ὀχθῶν τῆς γενετήρας, ἐφ' ἣν ἐπέροι-
πε προστάτιν σκιάν ἢ σημαία τῆς Ἀλβιόνος, ἀπὸ
τῶν χαριτωμένων δειράδων τῆς πατρίου νήσου, ἐφ'
ἣς εἶχε σωρεύσει πλούσια τὰ δῶρα τῆς φυσικῆς καλ-
λονῆς ὁ δημιουργὸς, πλανώμενος ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ
ποιητοῦ διὰ τῶν γλαυκῶν ὑδάτων τοῦ Ἴονίου ἐφέ-
ρευτο ἐπὶ τὰς ἀντιπέραν ἀκτὰς τοῦ Χλεμετζίου, ἠτέ-
νιζε τὴν γείτονα παραλίαν τοῦ Μεσολογγίου. Καὶ τὸ
μὲν Χλεμουτζί ἐνθύμιζεν εἰς τὸν ποιητὴν τὸν ἀλη-
σμονήτως πρὸς αὐτὸ συνδεδεμένον δεσπότην τῆς
Πελοποννήσου Κωνσταντῖνον τὸν Παλαιολόγον καὶ
ἡ φαντασία αὐτοῦ ἔπειτα τὸν νικηφόρον ἐκείνον αὐ-
θέντην τοῦ δυσσαλώτου μεσαιωνικοῦ φρουρίου, τὸν
εὐτυχῶς ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν ἐν ἀπόπτῳ κειμέ-
νων Πατρῶν πανηγυρίσαντα τοὺς ἡγεμονικούς του
γάμους νυμφίον, παρηκολούθει ἀπαίροντα χάριν τῆς
κινδυνευούσης πατρίδος εἰς ἄλλους αἰγιαλοὺς, εἰς τὸ
ἐτοιμοθάνατον Βυζάντιον καὶ φοροῦντα τὸ στέμμα
τὸ ἀκάνθινον καὶ κλείοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς μαρτυρι-
κῶς παρὰ τὴν πύλην τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ. Καὶ ἔπειτα
ἀπὸ τῆς χθαμαλῆς ἐκείνης θινὸς τοῦ Μεσολογγίου,
ἣς μόλις διεγράφετο ἀσαφῆς εἰς τὸν ὀρίζοντα ἡ γραμ-
μή, ἤκει εἰς τὰ τεθαμβημένα αὐτοῦ ὄτα ὁ κρότος
τῶν τηλεβόλων, ἀναγγέλων ὅτι, καὶ ἂν ἐσαλεύοντο
τὰ τελευταῖα προπύργια, ἅτινα καρτερικῶς ὑπερή-

σπιζον οἱ λιμοκτονοῦντες ἀμύντορες, δαγκάνοντες τὸ βόλι ὅπερ ἐτόξευον κατὰ τοῦ τυράννου, εἶχον ὅμως ἀκόμη ἀκατάβλητον τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν οἱ Ἐλευθεροὶ πολιορκημένοι.

Καὶ ὅτε ἀπὸ τῆς ἀγωνιζομένης τὸν ἀγῶνα ἡρωϊκῆς πόλεως ἔφερον εἰς τὰς ἀκοὰς αὐτοῦ ἢ ποντιὰς τὰς στοναχὰς τῶν μητέρων καὶ συζύγων τῆς ἡρωϊκῆς ἐξόδου, καὶ ὅτε ἡ ὑπερπόντιος αἴρα προσεκόμιζεν εἰς αὐτὸν τοὺς θρήνους τῶν κηδεύοντων τὸν λόρδον Μπαῖρον, τοὺς κοπετοὺς τῶν Σουλιωτῶν θάπτοντων τὸν Μάρκον Μπότσαρη, ὁ Σολωμὸς δὲν ἐθρήνει ὡς ἐπὶ ποταμῶν Βαβυλῶνος, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἠρεμαίας ταύτης σκοπιᾶς, ἣτις ἠτύχει δυναμένη νὰ παρέχῃ ἐσθῆτας καὶ ἄρτον εἰς τοὺς φυγάδας τῶν δηφύσεων καὶ τῆς ἐρημώσεως καὶ συστρατιώτας, χοῆμα καὶ ἐνθάρονσιν εἰς τοὺς μαχομένους, δίκην ἄλλου προφήτου ἐμεγαλοφώνει εὐελπίς καὶ πεποιθῶτως τὴν ἀνάστασιν τοῦ γένους. Καὶ τὸ ἔθνος ἐπανελάμβανε τὰς ψδὰς αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τῶν περύγων τῆς μούσης τοῦ Σολωμοῦ, ὡς ἐπὶ ἄλλης κιβωτοῦ τῆς σωτηρίας, ἐφέρετο πλησίτιον πρὸς τὴν ἐλπίδα, πρὸς τὸ θάρρος, πρὸς τὴν νίκην. Τὸ ἄσμά του ἐβανκάλει τοὺς μαχομένους, ἐστήριζε τοὺς ναρκώντας, ἠλέκτριζε τοὺς ἀπαυδῶντας. Καὶ ὅτε μετ' ἀγῶνας ὑπερανθρώπους, μετὰ μάχας πολυνέκρους, μετὰ καρτερίαν ἀξίαν θαυμασμοῦ, ἀφ' οὗ ἡ πείνα εἶχε ρικνώσει τὸ βαμβαῖνον στόμα τῶν λιμοκτόνων, ἀφ' οὗ ἡ δίψα εἶχε στεγνώσει τὰ ὠχρὰ χεῖλη τῶν αἰχμῶντων, ἀφ' οὗ ὁ θάνατος εἶχε σαρώσει τοῦ οἴκου, ἀφ' οὗ ὁ πέλεκυς τοῦ τυράν-

νου εἶχεν ἀποφιλώσει τὰ δάση καὶ γυμνώσει τὰς πεδιάδας, ἀφ' οὗ ὁ δαυλὸς τοῦ βαρβάρου εἶχε καύσει τὸν οἶκον τοῦ ἀστοῦ καὶ τὸ ἄροτρον τοῦ γεωργοῦ, ὅτε εἶχε παύσει ἡ ὥρα καθ' ἣν :

Στέλνει ὁ ἄγγελος τοῦ ὀλέθρου
 Πεῖναν καὶ θανατικὸν,
 'Ποῦ μὲ σχῆμα ἐνὸς σκελέθρου.
 Περπατοῦν ἀντάμα οἱ δυοῖ·
 Καὶ πεσμένα εἰς τὰ χορτάρια
 'Απεθαίνανε παντοῦ
 Τὰ θλιμμένα ἀπομεινάρια
 Τῆς φυγῆς καὶ τοῦ χαμοῦ.
 Καὶ ἐσὺ ἀθάνατη, ἐσὺ θεία,
 'Ποῦ ὅ,τι θέλεις ἠμπορεῖς,
 Εἰς τὸν κάμπο, Ἐλευθερία,
 'Ματωμένη περπατεῖς.

Ὅτε μετὰ τὴν πείναν καὶ τὴν δίψαν, τὴν σφαγὴν καὶ τὸν ἀνδραποδισμόν, ἐπεφάνη καλλιστέφανος ἢ Νίκη ἐπὶ τῶν ἠρημωμένων ἐκείνων πεδίων καὶ ἐπὶ τῶν πορφυρῶν ὑπὸ τοῦ αἵματος ἐκείνων θαλασσῶν ὅτε τέλος :

Τὸ χάσμα π' ἀνοιξ' ὁ σεισμὸς
 εὐθὺς ἐγέμισ' ἄνθη.

τότε τὸ ἔθνος, τρίβον τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ αἰσθανόμενον ἑαυτὸ χαῖρον ἀντὶ οἰμώζοντος, εὐτυχῆς ἀντὶ κακοδαίμονος, ἐλεύθερον ἀντὶ δούλου καὶ καταγράφον εἰς τὰς δέλτους τῆς εὐγνώμοσύνης αὐτοῦ τοὺς μεγάλους του πεζομάχους καὶ τοὺς γενναίους του

ναυμάχους, τοὺς ἡρωϊκοὺς πορητάς πόλεων καὶ ἀκροπόλεων καὶ τοὺς ἀτρομήτους πυρφόρους τῶν θαλασσῶν ἠδυνήθη νὰ εἶπῃ: Ἔστω δεδοξασμένοις ὁ Ὑψιστος, μὲ ἠλευθέρωσαν οἱ ἡρώες μου, μὲ ἠλευθέρωσεν ὁ ποιητής μου. Εὐγνωμοσύνη εἰς τὰ ὄπλα τῶν μαχητῶν, εὐγνωμοσύνη εἰς τὴν λύραν τοῦ ποιητοῦ μας.

Τοῦ ποιητοῦ τούτου παρεδώκατε, ὦ Ζακύνθιοι, προχθὲς εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ἔθνους τὴν γαληνιαίαν ὄψιν, ἣν ὠραίαν ἀνταπέδωκε πρὸς τὰ πρόσω βαινουσα καὶ ὑπὸ τῆς μεγάλης του μορφῆς ἐμπνευσθεῖσα ἡ νέα ἑλληνικὴ τέχνη. Καὶ ὅτε ὑπὸ τὸ ἔραστον φῶς τῆς εὐώπιδος σελήνης, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Πίνδαρος, περιῆδον τὴν νῆσον ὑμῶν τὰς νύκτας οἱ ἑμμελοῖς χοροὶ τῶν πατρίων ὑμῶν νεανιῶν, πανηγυριζόντων τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Ζακυνθίου βάρδου, ἀνεπόησα τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους χοροὺς τοὺς περιάδοντας τὴν ἱεράν τῆς Ὀλυμπίας Ἄλτιν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ὀλυμπίων, ὅτε αἱ πόλεις ἐώρταζον τὰς ἐν τῷ πανελληνίῳ ἐκείνῳ ἀγωνίαις τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἀλλὰ τοὺς Ὀλυμπιονίκας δὲν ἔτιμα μόνον ἡ γενετήρα. Ἦσαν λογάδες στεφανηφόροι τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ἣτις ἐπεδείκνυεν ἐν τῷ ἱερῷ ἐκείνῳ χώρῳ ὑπὸ τὴν εἰρηνηκὴν ὄψιν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τοὺς ἀριστεῖς τῆς σωματικῆς εὐμελείας καὶ ἀρετῆς, τοὺς δυναμένους καὶ ὀφείλοντας νὰ τρέξωσιν ὅταν ἐκάλει ἡ ἑλληνικὴ πατρίς, ἀπὸ τοῦ σταδίου τῆς Ὀλυμπίας εἰς τὰ πεδία τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τῶν Πλαταιῶν.

Ὅμοίως ὁ Ζακύνθιος Ὀλυμπιονίκης τῆς λύρας δὲν

ἀνῆκει εἰς μόνην τὴν Ζάκυνθον, ἀλλ' ἀνῆκει εἰς ὅλον τὸ ἔθνος. Ἡ μνήμη αὐτοῦ, ἣν ζωντανό-ερον ἀνεπολήσαμεν τὰς ἡμέρας ταύτας, ἀνέβη ζωηρὰ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἔθνους ὅλου. Οἱ στέφανοι οἵτινες θὰ κοσμήσωσι τὴν ἐσπέραν ταύτην τὸν ἀγῆρω αὐτοῦ τάφον δὲν προσκομίσθησαν ἀπὸ μόνων τῶν λειμῶνων τῆς πατρῴου νήσου, οὐδὲ μόνον ἐκ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰλισσοῦ, ὅστις παραρρέει τὸ ἀνάκτορον τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἐπλέχθησαν ἐξ ἀνθέων φυομένων ἀπανταχοῦ, ὅπου ὑπάρχει βλάστησις ἑλληνικὴ ἐπὶ ἐδάφους ἐλευθέρου, ἐπλέχθησαν καὶ ἀπὸ τὰ λίγα χορτάρια ποῦ ἔχουν μείνει στὴν ἔρημη γῆ τῶν Ψαρῶν. Ὁ δὲ στέφανος ἐκεῖνος τῆς γενετήρας τῶν πυρσοφόρων θαλασσομάχων συμβολίζει τὸν ἀτέρμονα, τὸν ἀόρατον στέφανον, δι' οὗ ἄπειροι ἀλύτρωτοι ἑλληνικαὶ πατρίδες προσπαθοῦσι τρόπον τινὰ νὰ περιβάλωσι μὲ χλωρὰν ἄνθησιν νέου βίου τᾶψυχα κόκκαλα τοῦ κοιωμένου ψάλτου τῆς ἐλευθερίας.

Καὶ ἐν εἰκόνι ἐξάλλω, ἐνθυμιζούση τὰς μεγάλας στροφάς τοῦ ἔθνικοῦ ᾠδοῦ οἰνεὶ φαντάζομαι δι-κην ἄλλων σκιῶν μελανειμόνων κατερχομένας εἰς τὴν Ζάκυνθον σήμερον τὰς ἑλληνίδας πόλεις τῶν δούλων ἀπὸ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Μακεδονίας μέχρι τοῦ Βοσπόρου καὶ ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου μέχρι τοῦ Παμφυλίου κόλπου:

Ὅλη μαύρη μυρμηγκιάζει,
μαύρη ἢ ἐντάφια συντροφιὰ,
ἴσ' ἀν τὸ ροῦχο ὅπου σκεπάζει
τὰ κρεββάτια στὰ ἴστερνά.

Καὶ ὅμως ὑποφέγγει ἐπὶ τῶν μετώπων τῆς πεν-
θηφόρου ἐκείνης συνοδίας ἀκτὶς χαρᾶς καὶ οἰονεὶ
ἀκούω αὐτὰς ψαλλούσας ἐν χορῷ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ
εὐτυχισμένης τοῦ μέλλοντος μεγάλης ἡμέρας νέον τινα
ἔθνικόν ὕμνον:

Ἄπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τοῦ Σολωμοῦ τὰ ἱερά,
καὶ σὰν πρῶτ' ἀνδρειωμένη
χαῖρε, ὦ χαῖρ' Ἐλευθεριά.¹

1. Σημ. Ἐκδ. Τὸν λόγον αὐτὸν ἀπήγγειλεν ὁ Σπ. Λάμ-
προς στὴ Ζάκυνθο 1 Ἰουνίου 1902, στὶς ἑορτὲς τῶν Ἀποκα-
λυπτηρίων τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Σολωμοῦ· τὸ χειρόγραφον
βρίσκεται στὰ ἀρχεῖα τῆς Τεκτονικῆς Στοᾶς Ζακύνθου.

Γ. ΚΑΝΑΛΕ

Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ

.....
Ὁ Διονύσιος Σολωμός, ὁ Πίνδαρος τῆς ἀναγεν-
νηθείσης Ἑλλάδος, ἐγεννήθη ἐν Ζακύνθῳ τὴν 8ην
Ἀπριλίου 1798. Δεκαέτης μετέβη εἰς Ἰταλίαν σπου-
δάσας ἐν τοῖς φροντιστηρίοις τῆς Πάομας τὴν Ἰτα-
λικὴν καὶ Λατινικὴν φιλολογίαν. Ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας
ὁ Σολωμός ἔδωκε δείγματα τῆς δαιμονίου αὐτοῦ εὐ-
φυΐας καὶ ποιητικῆς φαντασίας.

«He was one
Who could not help it, for it was his nature
to blossom into song, as 'tis a tree's
to leaf itself in April.»
Ὡς θάλλει τὸν Ἀπρίλιον τὸ δένδρον, παρομοίως
Ἦνθει κ' ἐκείνου ἄσματα ἀνέκαθεν ὁ βίος,

Τὰ πρῶτα αὐτοῦ ποιητικὰ δοκίμια εἰς τὴν Ἰταλι-
κὴν καὶ Λατινικὴν τοσοῦτον ἀνώτερα τῆς ἡλικίας του
ἐνεκρίθησαν ὑπὸ τῶν καθηγητῶν, ὥστε πολλάκις
ἔλεγον εἰς αὐτόν: «Greco, tu farai dimenticare il
nostro Monti». Διαρκούσης τῆς ἐν Ἰταλίᾳ διαμονῆς
του, ὁ Σολωμός συνεσχέτισθη μετὰ τῶν διαπρεπεστέ-
ρων φιλολόγων τῆς Ἰταλίας, Παρίνη, Φωσκόλου, Πι-
δεμόντη καὶ Μόντη. Λέγεται δὲ ὅτι ὁ Μόντης, ὁ ἔξο-
χος μεταφραστὴς τοῦ Ὀμήρου, εὐρὼν ἡμέραν τινα

τὸν Σολωμὸν ἐρμηνεύοντα χωρίον τι τοῦ Δάντη, εἶπεν αὐτῷ : « Δὲν πρέπει νὰ σκέπτεσαι τόσον πολὺ, πρέπει νὰ αἰσθάνεσαι, νὰ αἰσθάνεσαι ». « Πρέπει πρῶτα μὲ δύναμιν νὰ συλλάβῃ ὁ νοῦς », ἀπήντησεν ὁ νέος ποιητῆς, « κ' ἔπειτα ἡ καρδιά θερμοῶς νὰ αἰσθανθῇ ὅ,τι ὁ νοῦς συνέλαβεν ».

Ὁ Σολωμὸς συνεσχετίσθη πρὸς τούτους καὶ μετὰ τοῦ ἀρίστου φιλολόγου Ἰωάννη Τόρτη, μαθητοῦ τοῦ Παρίνη, καὶ τοῦ Ἰωσήφ Μοντάνη, οὗτινος ὁ κριτικώτατος καὶ φιλοσοφικώτατος νοῦς διετήρησεν ἀμόλυντον τὴν ψυχὴν του, καὶ οὐδέποτε μετεχειρίσθη, ὡς τινες τῶν συγχρόνων, τὴν πολυμάθειάν του ὄργανον ἀνάνδρου δουλείας ἢ χαμερποῦς καλακειάς.

Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν οἱ ἐπιστήθιοι φίλοι τοῦ Σολωμοῦ, τοιαῦτα καὶ τὰ αἰσθήματά των. Ἐν τινι σχεδιάσματι ἐπικηδείου λόγου εὐρίσκονται οἱ πολυτιμώτατοι οὗτοι λόγοι τοῦ Σολωμοῦ, — λόγοι ἄξιοι νὰ ἐγχαραχθῶσιν ἐν τῇ καρδίᾳ ἐκάστου Ἑλλήνος. — « Μάθετε » λέγει αὐτὸς πρὸς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ συμμαθητάς του, « τὴν ἐπιστήμην καὶ ἀρετὴν χωρὶς νὰ ὑπερηφανεύησθε, καὶ οὐδέποτε θὰ ὑπερηφανευθῆτε, ἂν ἀληθῶς μάθητε τὴν ἐπιστήμην καὶ ἀρετὴν ! » Ἐμφοροῦμενος ὑπὸ τοιούτων ἀγνῶν αἰσθημάτων ἐπανέκαμψεν εἰς τὴν πατρίδα του (1818) πλήρης ποιητικῆς φαντασίας, ἦν ἐκαλλιέργησε καὶ ἀνέπτυξε ἐν τῷ μέσῳ τῆς φυσικῆς καλλονῆς τοῦ « Ἄνθους τῆς ἀνατολῆς », ὑπὸ τὸ μειδιῶν ἐκεῖνο στερέωμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον κρινοδάκτυλοι παρθένοι παίζουσι τὴν λύραν καὶ ἀρμονικῶς τραγοῦσι.

Τὸ ὄραϊον καὶ βαλσαμῶδες κλίμα, ὁ αἶθριος καὶ

καθαρὸς οὐρανός, αἱ εὐθαλεῖς κοιλάδες, οἱ κελαρίζοντες ρυάκες, συντέμνουν τὰ μάλα πρὸς ἀναζωπύρωσιν τοῦ ποιητικοῦ αἰσθήματος, ὅπερ ἐνέπνευσεν τὸν Ζακύνθιον ἄοιδόν νὰ ψάλλῃ :

Κάθε ρεῖθρο ἐρωτευμένο...

Κατὰ τὸ 1821 ὁ Σολωμὸς ἔγραψε τὴν « Τρελλὴ Μάνα » καὶ τὰ « Δύο Ἀδέλφια ». Καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἀπεικονίζει μετὰ πλείστης ὀσης ἐπιτυχίας ἐν τῶν βαθυτέρων καὶ σφοδροτέρων αἰσθημάτων τῆς ἀνθρωπίνου καρδίας, τὴν μητρικὴν ἀγάπην, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ παριστᾷ τὸ φάσμα τοῦ Θανάτου διὰ τῶν μελανωτέρων χρωμάτων συνάμα δὲ καὶ διὰ τῶν τρυφεροτέρων ἐκφράσεων :

Προσκέφαλο κόκκινο...

. . . . . εἰς ὕπνο βαθύ.

Ἐκ τῶν ποιημάτων του ὁ « Δάμπρος », ὁ « Κρητικός », ὁ « Μᾶρκος Βότσαρης », οἱ « Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι » καὶ ὁ « Πόρφυρας » μόνον εἰς ὀλίγα ἀποσπάσματα διεσώθησαν. Ἐν αὐτοῖς παντοῦ ἀναφαίνεται ἡ ἔξοχος φαντασία καὶ ὁ ποιητικὸς οἶστρος καὶ περιγράφει μετὰ μεγίστης ἐπιδεξιότητος καὶ τέχνης τὰ πάθη τῆς καρδίας, τοὺς σάλους καὶ τὰς κινήσεις τῆς ψυχῆς, ἀπασαί δὲ αἱ εἰκόνες εἰσὶν ὄραϊαι καὶ ζωηραὶ καὶ αἱ ὑποτυπώσεις σφοδραί.

Πρὸς τούτους ἡ Ὁδὴ του πρὸς τὸν θάνατον τοῦ Λόρδου Βύρωνος, ἡ Φαρμακωμένη καὶ τινὰ ἄλλα εἰς προοίοντα ζωηρᾶς φαντασίας, μετὰ τῶν ὁποίων ὁμολογουμένως διακρίνονται οἱ ἐξῆς στίχοι :

« Στῶν Ψαρρῶν. . . . .

. . . . . ἔρημη γῆ ».

Ἐπίσης ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων οἱ «Ἐλεύθεροι ποιορημένοι» πλήρεις χάριτος εἰσὶν οἱ ἐξῆς :

Μάγεμα ἢ φύσις κ' ὄνειρο....

. . . . . χίλιες φοραὶς πεθαίνει».

Ὁραία εἶνε ἐπίσης ἡ ἐξῆς στροφή ἐκ τοῦ ποιήματος ἢ Σκιὰ τοῦ Ὁμήρου.

Ἐστὸ ἀκρογιάλι ἀναπαύονται...

. . . . . ἦλθε κοντὰ μου».

Τέλος τὸ ποιημάτιον, ἡ «Φαρμακωμένη» εἶνε ὑψηλὸν τὴν φαντασίαν καὶ τὴν ἐπίνοιαν, εἶνε ποιήσεως ἀληθοῦς προῖόν. Οἱ ἐξῆς στίχοι εἰσὶν ἔμπλεοι τῆς οὐσίας ἐκείνης τῆς ἀποτελούσης τὴν ἀληθῆ ποιήσιν.

«Σώπα, σώπα! θυμήσου πῶς ἔχεις

. . . . . ἄλλαις πληγαῖς».

Ἐξ ὅλων τῶν ποιητικῶν ἔργων τοῦ Σολωμοῦ ὁ «Ὕμνος πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν», θεωρεῖται ὡς τὸ ἀριστούργημά του· αὐτὸ ἴσταται ὡς αἰώνιον μνημεῖον εὐφυΐας, ἀκλόνητον εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν αὐστηροτέρων κριτικῶν. Τὸ ἀρμονικὸν καὶ νευρῶδες ὕφος του, αἱ ζωηραὶ ἐντυπώσεις καὶ ἡ γλῶσσά του ἡ ἀφελὴς καὶ δημώδης, συνέτεινον ὅπως ἀποβῆ ὁ λυρικώτερος τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ποιήσεως, τὸ δὲ ὄνομά του νὰ διαφημισθῆ εἰς ὅλον τὸν Εὐρωπαϊκὸν κόσμον, καὶ ἤδη συναριθμεῖται μεταξὺ τῶν ἐνδοξοτέρων ποιητῶν τοῦ νεωτέρου Εὐρωπαϊκοῦ κόσμου. Αὐτὸς ἠδύνατο κάλλιον παντὸς ἄλλου νὰ εἶπῃ ὡς Ὁράτιος:—«Ἐγὼ ἀνήγερα δι' ἑμαυτὸν μνημεῖον ἰσχυρότερον τοῦ χαλκοῦ καὶ λαμπρότερον τῶν βασιλικῶν πυραμίδων, ὅπερ οὔτε ἡ καταστρεπτικὴ λαίλαψ οὔτε ὁ τὰ πάντα ἀφα-

νίζων χρόνος οὔτε ἡ πτῆσις τῶν αἰώνων οὔτε Ομπνίσ Μοριάρ θέλουσι καταστρέψει.»

Ἐν τούτοις πρὸ τινων ἐτῶν ἀνεγγώσαμεν ἐν τῇ «Ἐπιθεωρήσει τῶν Δύο Κόσμων» ἄρθρον ἐπιγραφόμενον «Ἑλληνικὴ ποίησις ἐν Ἐπτανήσῳ» ὑπὸ Δώρας Ἱστοιάδος. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἄρθρον εἶνε γεγραμμένον εἰς ὕφος λίαν ἔξοχον, ἡ δὲ συγγραφεὺς φαίνεται καλῶς ἐξοικειωμένη μετὰ τῆς τοπογραφίας, τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν ἠθῶν τῆς Ἐπτανήσου. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν συντόμως ἰχνογραφεῖ μίαν ἐκάστην τῶν νήσων καὶ δι' ὀλίγων τοῦ δεξιοῦ καλάμου τῆς στροφῶν παρουσιάζει εἰς τὸν ἀναγνώστην πᾶν ὅ,τι ἐπιθυμεῖ νὰ μάθῃ ἢ γνωρίσῃ περὶ τῶν Ἴονίων νήσων. Μετὰ ταῦτα ποιεῖται γενικὴν περιγραφὴν τῆς φυσικῆς τῶν νήσων καλλονῆς, εὐλογοῦσα τοὺς Ἐπτανήσιους διότι παρέσχον πλοῦτη καὶ ζοὴν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐλευθερίας. Ἀκολούθως μετὰ τρυφεροῦ αἰσθήματος ἀναφέρει τὴν ἀφιξίν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Λόρδου Βύρωνος. . .

Ἡ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου δικαίως ἀποδίδει τὴν ἀνέγερσιν τῆς Ἴονικῆς ποιήσεως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐξακολουθεῖ λέγουσα:—«Ὁ λαὸς εἶχεν ἤδη συνειθίσαι νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὰ κλέφτικα ἄσματα, ὅτε ὁ κόμης Σολωμὸς συνέγραψε τὴν ᾠδὴν του πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἣτις μετεφράσθη εἰς ὅλας τὰς Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας.

Ὁλόκληρος ἡ Ἑλλὰς ἦτο εἰς τὰ ὄπλα καὶ τὰ ὄμματα τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου ἦσαν προσηλωμένα ἐπὶ τοῦ Μεσολογγίου· μέγας ἐνθουσιασμὸς ἐπλήρου τὰς καρδίας ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων, καὶ τούτου ἐνε-

κα πᾶς τις ἦτο πρόθυμος νὰ χειροκροτήσῃ τὰς ἀρρενωπὰς ιδέας καὶ τὰς δραματικὰς ἐκφράσεις τοῦ Σολωμοῦ. Τώρα ὅμως, ὅτε αἱ ἀξιωματικότεροι ἐκείνοι μάχαι παρῆλθον καὶ ἡ ἐπικροσις ἀναλαμβάνει τὰ δικαιώματά της, ἀνάγκη ν' ἀποδειχθῇ ὅτι αἱ ιδέαι τοῦ Ζακυνθίου ποιητοῦ δὲν ἔχουσιν ἰκανὸν ἐξέχοντα ἰθαγενῆ χαρακτῆρα, καὶ ὅτι τὸ μέτρον δὲν εἶναι ποσῶς ἐθνικόν, τοῦ Σολωμοῦ δανεισθέντος ἀπὸ ξένης φιλολογίας ἀτυχεῖς νεωτερισμούς». . . . Ἀλλαχοῦ δέ: «Εὐρίσκονται εἰς τὸν Λάμπρον καθὼς καὶ εἰς τὴν ᾠδὴν του πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἴχνη ἀγωγῆς πραγματικῶς Ἰταλικῆς: ἐκτὸς τούτου ὁ ποιητὴς μεταχειρίζεται τὴν πλέον δημώδη γλῶσσαν, καὶ σχεδὸν τὴν τῶν Ζακυνθίων διάλεκτον» καὶ ἄλλαχοῦ: «Ὁ κόμης Σολωμὸς ἠγγύει ὅλως τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, ἣτις ἠδύνατο νὰ παράσχῃ αὐτῷ ἅπειρα πλοῦτη μόλις δὲ εἶχεν ἰδέαν τινά, καὶ ταύτην ἀτελεῖ, τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς.»

Ἐν πρώτοις φαίνεται ὅτι ἡ κριτικὴ δὲν ἀνέγνωσε μετὰ προσοχῆς τὴν «ᾠδὴν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν»: ἄλλως δὲν ἦθελεν ἐπιφέρει τοιαύτας ἀνυποστάτους παρατηρήσεις. Οὐ μόνον οἱ Ἕλληνες λόγιοι καὶ ἐπικριταί, ὡς ὁ Κοραῆς, ὁ Φαρμακίδης, ὁ Ψύλλας καὶ Σούτσος, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ Ἕλληνισταὶ τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς, οἵτινες ἀνέγνωσαν τὴν ᾠδὴν τοῦ Σολωμοῦ, ἀφ' οὗ αἱ ἀξιωματικότεροι ἐκεῖναι μάχαι εἶχον παρέλθει, ἐκήρυξαν τὰς ιδέας τοῦ Ζακυνθίου ποιητοῦ πρωτοτύπους καὶ γνησίου

Ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος. Παραπέμπομεν τὴν Δώρα Ἱστορίادا εἰς τι μικρὸν βιβλίον ἐκδοθὲν παρὰ τοῦ κ. Ἀντωνιάδου καὶ ἐπιγραφόμενον «Οἱ δύο διθύραμβοι τοῦ Δ. Σολωμοῦ καὶ Ἀ. Σούτσου, 1851». Πρὸς τούτοις παρακαλοῦμεν αὐτὴν νὰ ῥίψῃ βλέμμα εἰς τὰ «Ἀπαντα τοῦ Π. Σούτσου» προοίμιον σελ. 21, εἰς τὸν ἐπικῆδειον λόγον τοῦ Σολωμοῦ τὸν ἐκφωνηθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Ἱεροῦ. Στρατούλη, καὶ ἐν τοῖς προλεγομένοις «Chansons Populaires» ὑπὸ Fauriel. Πρὸς τούτοις ἰδοὺ τί ἔγραφεν ἡμῖν ὁ ἄριστος Ἑλληνιστὴς τοῦ Νέου Κόσμου, ὁ Κορηήλιος Φέλτων: «Ἀνέγνωσα μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ ἐπιστασίας τὴν παρὰ σοῦ γενομένην μετάφρασιν τῆς ᾠδῆς τοῦ διακεκριμένου συμπατριώτου σου Σολωμοῦ... Χαίρω πολὺ ὅτι σκοπεύεις νὰ δημοσιεύσῃς διὰ νέας ἐκδόσεως τὸ περίφημον τοῦτο ποίημα, ὅπερ πάντοτε θέλει κατέχει ὑψηλὴν θέσιν εἰς τὴν φιλολογίαν τῆς νέας Ἑλλάδος.

«Τὸ ἀντικείμενον τοῦ ποιήματος εἶνε θούριον, καὶ μολονότι ὁ ποιητὴς ἦτο πολὺ νέος, ὅτε ἔγραψε αὐτό, ἢ εὐφράδεια, ἢ γραφικὴ δύναμις, ἢ δεινότης περὶ τὴν περιγραφὴν, ἀποδεικνύουσιν ὕμνον ποιητικὸν νοῦν ἐν τῇ ἐξασκήσει τῶν καλλιτέρων αὐτοῦ δυνάμεων καὶ ἀντάξιον τοῦ θέματος, ὅπερ ἐπραγματεύθη. Εἶμαι βέβαιος ὅτι τὸ μικρὸν σου βιβλιάριον θέλει γίνεαι εὐπρόσδεκτον παρὰ πάντων τῶν λογίων πρὸς τοὺς ὁποίους τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος εἶναι προσφιλέσ καὶ τῶν ὁποίων ὁ θαυμασμὸς δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς δόξαν, ὡς ἐπίσης θέλει εἶσθαι εὐπρόσδεκτον καὶ ὠφέλιμον πρὸς πάντας τοὺς ἐπιθυμοῦν-

τας νὰ σπουδάσωσι τὴν ζῶσαν γλῶσσαν τοῦ τόπου ἐκείνου. Ὑπὸ τοιαύτην ἔποιν τὸ ποίημα ἔσεται σπουδαιότερον τῶν τελευταίων Ἑλληνικῶν φιλολογικῶν ἔργων. Τὸ ὕφος εἶνε δημοτικώτερον ἢ τὸ τῶν καθηγητῶν τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἀληθέστερον καὶ φαινοτότερον ἢ ντανακλᾶ τὰς ιδέας καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ λαοῦ.»

Ὁ δὲ καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας Ἑλληνικῆς τοῦ ἐν Νεοβοράφω πανεπιστημίου κ. Κρόσβυς ὑπὸ ἡμερομηνίαν Σεπτεμβρίου 25 τοῦ 1857 λέγει:— «Καλῶς ἀποκαλεῖς τὸν Σολωμὸν Πίνδαρον τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἣτις παρέσχε τῷ Τρικούπη σκηνᾶς πατριωτικῆς ἀνδρείας τοσοῦτον ἀξιοθαυμάστους, ὅσον ἐκεῖναι, ἃς παρέσχον ὁ Περσικὸς καὶ Πελοποννησιακὸς πόλεμος εἰς τὸν Ἡρόδοτον καὶ Θουκυδίδην, καὶ δύναμαι νὰ προσθέσω, ὅτι ὁ νεώτερος ἱστοριογράφος οὐδόλως εἶνε κατώτερος τῶν προκατόχων του. . . Ἡ φῶδὴ τοῦ Σολωμοῦ εἶνε πλήρης ζωῆς καὶ ἀληθοῦς διθυραμβικοῦ πνεύματος. Χαίρω ὅτι προτίθεσαι νὰ παρουσιάσῃς αὐτὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν συμπατριωτῶν μου, οἵτινες ὀφείλουσι ὑπὲρ πάντα ἄλλον νὰ σέβωνται καὶ ἐκτιμῶσι τοὺς ἥρωας τῆς σπάθης καὶ τῆς γραφίδος τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος».

Ἀποροῦμεν πρὸς τούτοις τίνα τρόπον ἡ κριτικὴ, ὡσεὶ ἦτο ἄμοιρος τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ποιήσεως, λέγει, ὅτι τὸ μέτρον τοῦ Σολωμοῦ δὲν εἶναι ἐθνικόν ἐνφ' ὧφειλεν αὕτη νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι τὸ μέτρον, ὅπερ μεταχειρίζεται ὁ Σολωμὸς εἰς τὴν

φῶδὴν του, εἶνε ὁ τροχαϊκὸς τετράμετρος καταληκτικὸς. Ἐὰν ἡ κριτικὴ ἀναγνώσῃ μετὰ προσοχῆς τὸν Αἰσχύλον, τὸν Πίνδαρον καὶ Ἀριστοφάνην, θέλει εὑρεῖ τὸ μέτρον τοῦτο συχνότατα ἐν χρήσει παρ' αὐτοῖς, ἰδίως δὲ ἐν τοῖς «Πέρσαις» τοῦ Αἰσχύλου καὶ ἐν ταῖς «Νεφέλαις» τοῦ Ἀριστοφάνους.

Ὁ Συμεὼν, ὅστις ἔζη ἐν ἔτει 1030, ἔγραψε εἰς τροχαϊκὸν τετράμετρον καταληκτικόν τινα τῶν τροπαρίων του. Πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Ἰλιάς τοῦ Ὀμήρου μετεφράσθη ἐν τῷ αὐτῷ μέτρῳ ἀργότερον ἐγράφησαν τὰ «ἀνδραγαθήματα» τοῦ Μιχαὴλ Βοεβόδα τῆς Βλαχίας καὶ ὁ «ἐπάνοδος τοῦ Διογένους» ἢ τὸ «Φανάρι» καὶ τινα τῶν λυρικῶν τοῦ Χριστοπούλου εἰς τὸ αὐτὸ μέτρον.

Ὁ λόγος δὲ, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς μετεχειρίσθη τοιοῦτο μέτρον, εἶνε ὁ ἑξῆς: ἐπειδὴ τὰ μακρὰ καὶ βραχεῖα φωνήεντα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀπώλεσαν νῦν τὴν μελωδίαν αὐτῶν, οἱ δὲ ἐξάμετροι καὶ ἄλλα ἀρχαῖα μέτρα ἐγένοντο ὡς περὶ λόγος, ὁ Ζακύνθιος ῥοιδοὺς εὐρῶν τὸν τροχαϊκὸν τετράμετρον καταληκτικὸν καὶ πρὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ μετ' αὐτὸν μετὰ τῆς τελευταίας ἑκατονταετηρίδος ἐν χρήσει εἰς τὰ ὄρη, πόλεις καὶ ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, δικαίως τὸν παρεδέχθη ὡς ἐθνικόν, καὶ οὐδεὶς ἔχων ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν μέτρων δύναται νὰ τὸ ἀρνηθῆ.

Ἐτέρα κατηγορία, ἣν ἡ κριτικὴ φέρει κατὰ τοῦ ποιητοῦ τοῦ «Λάμπρου», εἶνε ὅτι ἔγραψεν εἰς τὴν πλέον δημώδη γλῶσσαν καὶ σχεδὸν τὴν τῶν Ζακυνθίων διάλεκτον. Πλεῖστα ὅσα

ἔξοχα ποιήματα ἀπεμακρύνθησαν τῆς γλώσσης τῶν λογιωτάτων, τῶν ποιητῶν προτιμησάντων τὴν ἐγγώριον αὐτῶν διάλεκτον. Ὁ Ὅμηρος, Ἴων τὸ γένος δὲν ἔγραψε τὰ ἀθάνατα αὐτοῦ ποιήματα εἰς τὴν διάλεκτον τῆς πατρίδος του τὴν ἐθνικὴν; Ὁ Ἀλκαῖος, ἡ Σαπφώ, ἡ Μύρτις, ἡ Κόρηνα καὶ ἄλλοι δὲν ἔγραφαν εἰς τὴν γεννέθλιον αὐτῶν γλῶσσαν; Τίνος ἔνεκα λοιπὸν ἡ κριτικὴ τοσοῦτον ἐπικρίνει τὸν Σολωμὸν διότι, ἀκολουθήσας τὰ παραδείγματα τῶν περικλεῶν προκοτόχων του, ἔγραψεν εἰς τὴν πάτριον αὐτοῦ γλῶσσαν; Ἡ διάλεκτος τοῦ Σολωμοῦ εἶνε διάλεκτος, ἦν ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἐννοοῦσιν ἐξ οἰουδήποτε τόπου καὶ ἂν τυγχάνωσιν. Ὁ ἄριστος τῶν ζώντων Ἑλλήνων λογίων, ὁ καθηγητὴς τῆς Ἑλληνικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Κανταβριγίας κ. Σοφοκλῆς, λέγει: «Τοῦ Σολωμοῦ μας τὰ ποιήματα μὲ ἠδύνουν πάντοτε, εἰς τὴν γλῶσσαν ὅμως τοῦ Σολωμοῦ, μετάφερέ τα εἰς τὴν λογιωτάτικην γλῶσσαν τῶν σχολαστικῶν μας, καὶ τότε βλέπεις ἄκραν ἀηδίαν.

Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ χάρις τῆς Σολωμείου φῶδης ταύτης συνίσταται πρὸ πάντων εἰς τὴν τεχνιτὴν καὶ ἐν ταύτῳ ἐναρμόνιον καὶ ὀυθμικὴν σύνθεσιν τῶν λέξεων («τῶν ὀνομάτων» κατὰ τοὺς ἀρχαίους κριτικούς). .»

Παρακατιὸν ἡ κριτικὴ λέγει, ὅτι ὁ «Σολωμὸς ἠγνῶει ὅλως τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν» κτλ. Ἄν εὐαρεσθητῆ νὰ ἀναγνώσῃ μετὰ πλειοτέρας ἐπιστάσιος τὴν φῶδὴν πρὸς τὴν Ἑλευθερίαν, θέλει εὐρεῖ ἐν αὐτῇ ἴχνη οὐχὶ Ἰταλικῆς ἀλλ' Ἑλληνικῆς ἀγωγῆς, καὶ θέ-

λει ἀναμφιβόλως πεισθῆ ὅτι ὁ ποιητὴς ἦτο κάτοχος τῆς γλώσσης τῶν προγόνων του, ἄλλως τε οὐδέποτε ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ μιμηθῆ τοσοῦτον θαυμασίως τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ποιητὰς εἰς τὸ μέτρον, ὅπερ οὗτοι μετεχειρίσθησαν, ἐκλιπνιν, κρᾶσιν καὶ συνίζησιν, παροισάγων αὐτοὺς ἐνίοτε εἰς τοὺς στίχους του, ὡς οἱ ἀρχαῖοι τὸν τρέβραχυν, δάκτυλον καὶ ἀνάκρουσιν, οὕτως ὥστε νὰ προλαμβάνῃ τὴν ἐνοχλητικὴν ἐκείνην μονοτονίαν, ἣτις θέλει τινὰς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ποιητῶν.

Ὁ Σολωμὸς ἦτο κάτοχος τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς. Ἡμεῖς αὐτοὶ ἠκούσαμεν τὸν πεπαδευμένον καὶ ἐνθουν Ἕλληνα λόγιον Ἀναστάσιον τὸν ἐξ Ἰθάκης, ὅστις πρῶτος ἐπότισε τὸν Σολωμὸν μὲ τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας σοφίας καὶ γλώσσης. διηγούμενον μὲ ὁποῖον ζῆλον ὁ Ζακύνθιος ποιητὴς, νέος ἔτι ὢν, ἐμελέτα τοὺς Ἕλληνας ποιητὰς καὶ ἱστορικούς. Πλὴν τούτου ἐνέκυπτε καθημερινῶς εἰς τὴν σπουδὴν τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν καὶ περιπαθῶς ἠρέσκετο ν' ἀποστηθίζῃ τοὺς θεῖους ψαλμοὺς τοῦ Δαυὶδ, τοὺς Θρήνους τοῦ Ἰερεμίου καὶ τὰς δοκιμασίας τοῦ Ἰωβ. Ἦτο ἐπίσης κάτοχος τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς, καί τοι εὐρισκομένης τότε:

«Not verdant then

With foliage, but of dusky here; not light
The Boughs and tapering, but with Knares deform'd.
And matted thick: fruits there were none but thorns.»

Ἄλλ' οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ γράψῃ αὐτὴν, πρὸς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, διότι

ζωηρῶς ἐπεθύμει ν' ἀναγιγνώσκονται καὶ ἐννοῶνται
παρὰ τοῦ λαοῦ τὰ ποιήματά του.

Ὅ,τι δύναται τις νὰ εἴπῃ περὶ τοῦ Σολωμοῦ διὰ
τινας τῶν στίχων του ὁμοιότητι πρὸς προϊόντα τῆς
Ἀγγλικῆς, Ἰταλικῆς καὶ Γαλλικῆς φιλολογίας ὡς π. χ.

Τὸ θηρίο 'π' ἀνανογιέται,
Πῶς τοῦ λείπουν τὰ μικρά,
Περιορίζεται, πετιέται.
Αἷμα ἀνθρώπινο διψᾷ.

Alors je sens comme une lionne à qui on vient d'
arracher ses petits : elle remplit les forêts de ses mu-
gissemens.

(Τηλεμ. Κεφ. XII)

Τόσα πέφτουνε τὰ θέρι-
σμένα ἀστάχια εἰς τοὺς ἀγρούς·
Σχεδὸν ὅλα ἐκεῖα τὰ μέρη
Ἐσκεπάζοντο ἀπ' αὐτούς.

«Like the mower's grass at the close of the day,
When his work is done on the level'd plain ;
Such was the fall of the foremost plain.»

(Βύρων)

Ἐ τὴν σκιὰ χεροπιασμέναις,
Ἐ τὴν σκιὰ βλέπω κ' ἐγὼ
Κρινοδάκτυλαις παρθέναις,
Ὅπου κάνουνε χορὸ'

· · · · · Παρθένοι,

Ἐρχεῖτ' ἀλλήλων ἐπὶ καρπῷ χεῖρας ἔχοντες». (Ὁμηρου Ἰλιάς).

«Link'd hand in hand..
Our virgins dance beneath the shade.»

(Βύρων)

· · · Εἰς τὴν αὔρα κυματίζουν
Μαῦρα ὀλόχρυσα μαλλιά
«Chïome d' oro si fine all' aura sciolse.»
(Πετράρχης).

«Long floating auburn curls.»
(Βύρων).

Μέρα 'ποῦ ἄνθισαν οἱ λόγγοι
Γιὰ τὸ τέκνο τοῦ θεοῦ.

Ἀγαλλιάσθω ἔρημος καὶ ἀνθειτω ὡς κρίνος.
(Ἡσαΐας)

Ἐγὼ εἰμ' Ἄλφα. Ὁμέγα ἐγώ.

Καὶ εἶπέ μοι : γέγονεν' ἐγώ, εἰμὶ τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ
ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος.

(Ἀποκάλ. Ἰωάννου)

Σφαλερὰ τετραποδίζουν
Πλήθος ἄλογα, καὶ ὄρθα
Τρομασμένα χλημητρίζουν,
Καὶ πατοῦν εἰς τὰ κορμιά.

«E un incalzar di cavalli accorrenti,
scalpitanti sugli cimi a' moribondi.»
(Ψάλλος)

1. Τὸ ποιημάτιον τοῦτο ὀλόκληρον ὁ Π. Σούτσος μετέ-
φρασε κατὰ γράμμα καὶ προσήρτησε αὐτὸ ἐν τινι τῶν ποι-
ημάτων του ὡς προῖον τῆς εὐφυΐας του. Παραθέτομεν ἀμ-
φότερα ὅπως ὁ ἀναγνώστης κρίνῃ περὶ τῆς ἀληθείας τῶν
λόγων μας.

· · · · · il navigante
Che velleggiò quel mar sotto l' Eubèa,
vedea per l' ampia oscurità scintille
balenar d' elmi e di cozzanti brandi,
fumar le pire igneo vapor, corrusche
d' armi ferree vedea larve guerriere
carcar la pugna; e all' orror de' notturni

Ἄ! γιατί δὲν ἔχω τώρα
τὴν φωνὴν τοῦ Μωϋσῆ; κτλ.
(«Ὁρα ἔξοδος κεφ. ΙΕ.»)

Ἐποῦ μὲ βία μετράει τὴν γῆ.
«Misuro l' universo con uno sguardo.»
(Ὁόσκολος)

Δυστυχῆς! παρηγορία
Μόνη σοῦ ἔμενε νὰ λῆς
Περασμένα μεγαλεῖα,
Καὶ διηγώντάς τα νὰ κλαῖς
«Nessun maggior dolore
che ricordarsi del tempo felice
nella miseria»

(Δάντης).

silenzi si spandea lungo ne' campi
di falangi un tumulto, e un suon di tube
e un incalzar di cavalli accorrenti,
scalpitanti sugli elmi a' moribondi
e planto ed inni, e delle parche il canto.
(Dai Sepolcri d' Ugo Foscolo.)

«Ὁ ναύτης ὁ νυκτοπορῶν πλησίον τῆς Εὐβοίας,
Εἰς τῶν ἀέρων ἔβλεπε τὰς μαύρας ἐρημίας
Μεσονυκτίου ἀστραπᾶς ξιφῶν συγκρονομένων,
Καὶ εἰς πικρὰς νυκτολαμπεῖς πτωμάτων καιομένων
Σκιὰς γιγαντιαίας
Μὲ περικεφαλαίας
Ὁρῶσας πρὸς τὸν πόλεμον, ὀρῶσας πρὸς τὴν νίκην—
Καὶ εἰς τοῦ σκότους ἤκουε τὴν σιγαλέαν φρίκην
Κλαγγὴν φαλάγγων καὶ Περσῶν ἀλαλαγμὸν καὶ θρῆνον,
Καὶ ἄσματα Ἑλλήνων
Καὶ σάλπιγγας καὶ κτύπον
Χρμετιζόντων ἵππων,
Τοὺς θῶρακας πατούτων
Ἀνδρῶν ψυχορραγούντων.»

Π. Σοῦτσος

Ἐὰν πτωχοῦ 'ποῦ θυροδέρνει,
Κ' εἶνε βάρος του ἡ ζωή.
«È men doloroso l' andare
accattando di porta la vita.»
(Φώσκολος)

Ἐφωνάξανε ὡς τ' ἀστέρια
τοῦ Ἰονίου καὶ τὰ νησιά.
«Ἡχὴ δ' ἀμφοτέρων ἴκετ' αἰθέρα καὶ Διὸς αὐγὰς.»
(Ὁμήρου Ἰλιάς)

Ἐὰν τὸν βράχον. . . .
Ἐποῦ ἀφίνει ἀνεμοζάλη
Καὶ χαλάζι καὶ βροχή,
Νὰ τοῦ δέρνουν τὴ μεγάλην,
τὴν αἰώνιον κορυφή.

Je le voyais semblable à un rocher, qui sur le sommet
d' une montagne se joue de la fureur de vents et laisse
épuiser leur rage, pendant qu' il demeure immobile.
(Τηλέμαχος, Κεφ. XII.)

Ὅ,τι, ἐπαναλαμβάνομεν, εἶνε δίκαιον νὰ εἶπη τις
περὶ τοῦ Σολωμοῦ διὰ τὰς τοιαύτας ὁμοιότητας, δύ-
ναται νὰ παρατηρήσῃ ἐπίσης ἀσφαλῶς καὶ περὶ ὄλων
σχεδὸν τῶν ἐξωχότερων ποιητῶν.

Ὁ Τάσσοσ, ὁ ἔξοχος Ἰταλὸς ποιητής, ὅστις ἀπη-
ῦψωσε τὴν φωνὴν του καὶ ἐτόνισε τὴν λύραν του
ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν ἐκείνης, ἦτις

«Su nel cielo fra i beati cori
hai di stelle immortali un aurea corona»,

ἐδανείσθη καὶ ἐμιμήθη τοὺς ἀρχαίους ποιητὰς τῆς
Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τὸν Ὁμηρον. Ὁ Γολφρέδος, Ἄρ-
γάντης, Ρινάρδος, Ἀρμίνδα καὶ Χλωρίνδα, οὐδὲν

ἄλλ' εἰσὶν ἢ ἀτομμήσεις τῆς Ἰλιάδος. Καὶ αὐτὸς ὁ Μίλτων, ὅστις καυχώμενος λέγει ὅτι σκοπεύει νὰ πετάξῃ ὑπεράνω τοῦ Ἰωνικοῦ ὄρους, ἔδανείσθη πολὺς φράσεις καὶ μεταφορὰς ἐκ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ.

Αἱ ὀλίγα εἰκόνες ἐκ τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, αἵτινες καθοραΐζουσι τὰ ἔργα τοῦ Σολωμοῦ, εἰσὶν ἐπιτυχεστάται, καὶ φαίνεται ὅτι ὁ Ζακύνθιος ποιητὴς εἶχεν ἐνώπιόν του τοὺς λόγους τοῦ Νόρθ : «Κλείσον τὰς θύρας τοῦ Οὐρανοῦ εἰς τὴν ποίησιν καὶ ἡ πτῆσις τῆς ἐπὶ τῆς γῆς ἔσεται ἀσθενεστέρα καὶ βεβαρημένη ἐκ τῆς ὕλης τοῦ κόσμου τούτου, ἡ δὲ φωνὴ τῆς ὡς ἐν τῷ κλωβῷ κορυδαλοῦ.»

Καλὸν εἶνε νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα, ὅτι τινὲς ἀπαρέσκονται εἰς τὸν Σολωμόν, διότι μεταχειρίζεται πολὺς συνιζήσεις καὶ συνεκφωνήσεις. Ἄλλὰ μήπως τὰ μεγάλα ἔργα τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Ἀριστοφάνους, τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σακεσπέρου, τοῦ Δάντου, τοῦ Μίλτωνος καὶ πλείστων ἄλλων δὲν γέμουσι συνιζήσεων ἢ συνεκφωνήσεων ; Παραθέτομεν ἐνταῦθα ὀλίγα παραδείγματα ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων ποιητῶν.

Μῆνιν ἄοιδε, θεά, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος, (Ὁ μ η ρ ο ς)
 Mi ritrovai per una selva oscura. (Δάντης)
 Antiochus and his daughter's dead (Σακεσπῆρος)
 Delight thee more, ande Siloa's brook that flow'd.
 (Milton)

Τοιοῦτος ὁ Σολωμὸς ὡς ποιητὴς, ἀλλὰ καὶ ὡς πολίτης διεκρίθη ἐπὶ ἀρετῇ καὶ ἀγαθότητι· ἔδωκε δὲ πλεῖστα τῆς φιλοπατρίας του δείγματα διὰ γενναίων χρηματικῶν προσφορῶν εἰς ἀρμοδίας περιστάσεις. Οἱ πρόγονοι αὐτοῦ κατήγοντο ἐκ Κρήτης, ὁ δὲ πατὴρ του Νικόλαος Σολωμὸς ἀπεβίωσεν, ἐνῶ ὁ ποιητὴς

ἦτο μόλις θτῆς· ἡ μήτηρ του Ἀγγελικὴ βοηθουμένη ὑπὸ περιουσίας οὐκ εὐκαταφρονήτου ἔδωκεν αὐτῷ τε καὶ τῷ ζῶντι εἰσέτι ἀδελφῷ του ἐπιμελημένην ἀγωγὴν· αἱ σπουδαὶ κυρίως τοῦ Σολωμοῦ ὡς ἀνεφέραμεν δὲν ὑπῆρξαν ἐπιπόλοιαι. Τέλος ὁ Σολωμὸς ἐτελεύτησεν ἐν Κερκύρα τὴν 9)21 Νοεμβρίου 1857, ὅπου ἐπὶ τριακονταετίαν ἔζησε τιμώμενος, ἀγαπώμενος καὶ σεβόμενος παρὰ πάντων. Ἡ Βουλὴ τῆς Ἑπτανήσου διέκοψε τὰς συνεδριάσεις τῆς κηρῦττουσα δημόσιον τὸ πένθος. Ἡ κηδεαία του ἐγένετο μεγαλοπρεπεστάτη συνοδευθεῖσα παρὰ πάντων τῶν ἐν τέλει, ἱερέων καὶ πλήθους λαοῦ, ὁ δὲ ἀδελφὸς του κ. Δημήτριος μετέφερε τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ ἐν τῇ γενεθλίῳ πόλει μετὰ 8 ἑτῶν παρέλευσιν καὶ ἀνήγειρεν ἀνδριάντα ἐξ ἰδίων, προλαβὼν τὴν ἐπιθυμίαν καὶ ἀπόφασιν τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Ζακύνθου.

Περαίνοντες τὴν μικρὰν ταύτην βιογραφίαν, ἐπισφραγίζομεν τὴν ψυχρὰν πλάκα τοῦ ἐνδοξοτέρου τῶν νεωτέρων τῆς Ἑλλάδος ποιητῶν διὰ τῶν ἐξῆς στίχων, οὓς αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἀπηύθυνε πρὸς τὸ ἄπνουν σῶμα τοῦ συμπολίτου, τοῦ φίλου του καὶ ἐπίσης ὡς αὐτοῦ διακεκριμένου ποιητοῦ Οὐῖγου Φοσκόλου.

«Se non vuoi che tua patria si consigli
 Col dolo, del suo danno, e pianga sempre,
 Fa che nasca per lei chi Ti somigli »
 Ἐὰν δὲν θέλῃς ἡ Πατρις πικρῶς ν' ἀναστενάξῃ
 Καὶ νὰ θρηνηῖ εἰς τὴν μνήμην σου,
 Ἄς γεννηθῇ πάλιν αὐτῇ ὅστις θὰ Σ' ὁμοιάξῃ.

Σημ. Ἐκδ. Δημοσιεύτηκε στὸν «Μέντορα» Σμύρνης 1872 σελ. 238· στὴν ἀρχὴν ὑπάρχουν ὀλίγες σκέψεις γενικῆς γιὰ τὴν ποίηση ἄχρητες μὲ τὸν Σολωμὸ τὶς ὁποῖες παρελείψαμε.

ΣΠ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Ἐν ᾧ καθένα ἀπὸ τὰ φωτισμένα ἔθνη τῆς Εὐ-
ρώπης διαβάζει εἰς τὴν γλῶσσαν του τὸ ποίημα τοῦ
ὁμογενοῦς μας Κυρίου Σολωμοῦ· ἐν ᾧ τὰ κάλλη αὐ-
τοῦ τοῦ ποιήματος ἔθελξαν τῶν ξένων ἀναγνωστῶν
τὴν καρδίαν, καὶ ἔπλεξαν φιλολογικὸν στέφανον εἰς
τὴν κορυφὴν τοῦ νέου ποιητοῦ μας, εἶνε δίκαιον μο-
ναχὴ ἢ Ἑλλάς νὰ μὴ γνωρίζῃ ὅ,τι δοξάζει τὸ τέ-
κνον της, καὶ ὅσα ἐγράφησαν δι' αὐτὴν τὴν ἰδίαν, ἐν
ᾧ μάλιστα εἶνε ἡ τρίτη φορὰ ὅπου τώρα τυπώνονται;

Ἐπιχειρῆται ὁ ποιητὴς νὰ ὑμνήσῃ τὴν Ἑλευ-
θερίαν τῆς Ἑλλάδος, οὔτε ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς μᾶς
τὴν καταβάσει, οὔτε μὲ τὰ συνειθισμένα ἀπὸ τὴν ποί-
ησιν σύμβολα τῆς θεότητος τὴν χαρακτηρίσει. Ἡ
ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος συνενταφιάσθη μᾶζι μὲ τοὺς
ἥρωάς της· ὅθεν τοὺς τάφους ἀνοίγει καὶ ὁ ποιητὴς,
ἀπὸ τὰ ἐκεῖ θαμμένα ἱερὰ κόκκαλα τὴν ἐβγάνει,
καὶ ὄλην ἑλληνικὴν τὴν παροησιάζει.

Ἄπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
Τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερὰ,
Καὶ ὅσ' ἀνδρείωμένη
Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἑλευθεριά!

Διὰ σύμβολον, τῆς ὀπλίζει τὸ χέρι μὲ κοφτερὴν
μάχαιραν, διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τόσων αἰῶνων ἀδικοχυ-
μένα ἑλληνικὰ αἵματα, καὶ νὰ ξεπλυθῇ καὶ ἡ ἰδία
ἀπὸ τὸν μολυσμὸν τῆς δουλείας της.

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψι
Τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερή,
Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψι
Ποῦ μὲ βία μετράει τὴν γῆ.

Ἄφ' οὗ χαίρει κατ' αὐτὸν τὸν προσφανῆ τρό-
πον, τὴν ἐλευθερίαν, ὁ ποιητὴς ἐξετάζει τί ἦτον ἡ
χθεσινὴ Ἑλλάς, καὶ μὲ τοὺς ἐλεγειακοὺς της τόνους
κινεῖ εἰς πάθος τὴν καρδίαν· αἰσθήματα χαρᾶς, ἔπειτα
διὰ μιᾶς ἐξυπνᾶ, καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῆς καρδίας
του τὸν ἀνάφτει καὶ εἰς τὰ στήθη τῶν ἄλλων, καὶ
τοὺς ἀνοίγει εὐθύς τὸ θέατρον τῶν σημαντικωτέρων
ἄθλων τῆς νέας Ἑλλάδος· τοὺς φέρει πρῶτον ἔμ-
προσθεν εἰς τὰ τεῖχη τῆς Τριπολιτζᾶς, καὶ τόσον
ἔντεχνα καὶ ζωηρὰ ψάλλει τὰ συμβάντα αὐτῆς τῆς
πόλεως, ὅπου ὁ ἀκροατὴς νομίζει, ὅτι βλέπει ζωντανὴν
παράστασιν τῆς τραγικῆς ἐκείνης σκηνῆς. Ἴδου ἡ δεῖξις.

Τότε (λέγει) ἀνάφτει
Τοῦ πολέμου ἀναλαμπή·
Τὸ τουφέκι ἀνάβει ἀστράφτει,
Λάμπει, κόφτει τὸ σπαθί,
· · · · ·
Ἀκούω κούφια τὰ τουφέκια,
Ἀκούω σμίξιμο σπαθιῶν,
Ἀκούω ξύλα, ἀκούω πελέκια,
Ἀκούω τρίζιμο δοντιῶν.

· · · · ·
Τῆς σκηνῆς ἡ ὥρα, ὁ τόπος,
Ἡ κραυγαῖς, ἡ ταραχὴ,
Σκληρόψυχος ὁ τρόπος
Τοῦ πολέμου, καὶ οἱ καπνοί,
Κι' ἡ βρονταῖς, καὶ τὸ σκοτάδι,
Ὅπου ἀντέκοφτε ἡ φωνή,

Ἐπαράσταιναν τὸν ἄδη,
Ποῦ ἀκαρτέριε τὰ σκυλιά·

Αὐτοὶ δὲν εἶνε λόγοι· εἶναι ζωγραφιά!

Πόσον προσφυῆς εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον
ὁ ποιητής, ἐπιχειρῶν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν τόσην
σφαγὴν ἐκείνης τῆς τρομερῆς ἡμέρας! ὑποθέτει, ὅτι
ἀναρίθμητοι ἴσκιοι τῶν ἀδικοφονευσμένων Ἑλλήνων
ἀνέβαιναν ἀπὸ τὰ σπλάχνα εἰς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς,
οἱ ὅποιοι χορεύοντες μέσ' τὰ πυκτὰ αἵματα, βρονχί-
ζοντες βραχνὰ καὶ μανίζοντες εἰς τὸ πλάϊ τῶν Ἑλλή-
νων ἔγγιζαν τὰ στήθη τῶν πολεμιστῶν· αὐτὸ τὸ ἔγ-
γισμα ἔδιωχεν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν καρδίαν κάθε
αἴσθημα λύπης, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον

... Αὐξάνει τοῦ πολέμου,
Ὅ χορὸς τρομακτικά,
Ἐάν τὸ σκόρπισμα τοῦ ἀνέμου
Ἐ τοῦ πελάου τὴν μοναξιά.

καὶ πάλιν ὁ χορὸς τοῦ πολέμου αὐξάνει, καὶ πάντοτε
εἰς αὔξησιν προχωρεῖ, ἕως οὗ κλείεται ἡ σκηνὴ τῆς
Τριπολιτζᾶς, μὲ τὸν ἀκόλοθον παιᾶνα·

Τῆς αὐγῆς δροσάτο ἀέρι
Δὲν φουσᾶς τώρα ἐσὺ πλειὸ
Ἐ τῶν ψευδόπιστων τὸ ἀστέρι
Φύσα, φύσα εἰς τὸν Σ τ α υ ρ ὸ.

Ἐπὸ τὴν Τριπολιτζᾶν μεταβαίνει εἰς Κόρινθον·
ἐκεῖ ἄλλοτε παίζει τὴν ἡμερὴν φλογέραν, ἄλλοτε τὴν
πολεμικὴν σάλπιγγα, εὐτυχῶς ὅμως πάντοτε καὶ τὴν
μίαν καὶ τὴν ἄλλην. Ἐρχεται κατόπιν ἡ πολιορκία
τοῦ Μισολογγίου τὸ 1822, καὶ ἰδοὺ εἰς τὴν φοβερὴν

ὄραν τῆς ἐφόδου, ἡ ἱερὰ θρησκεία, θυγατέρα τοῦ
οὐρανοῦ, διαυθεντεύτρα καὶ παρηγορίτρα τῶν χριστι-
ανῶν καταβαίνει, τὴν ἡμέραν τῆς ἐπανθρωπήσεως
τοῦ Θεοῦ, νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν κινδυνεύοντα λαόν της,
καὶ βαστώντας τὸν σταυρὸν εἰς τὸ χέρι φιλεῖ τὴν
Ἐλευθερίαν, τὴν ὁποίαν ἰδοὺ πόσον θαυμάσια ὁ ποιη-
τῆς μᾶς τὴν περιγράφει. Μία τέτοια περιγραφή νὰ ἦνε
ἡ ἐσπερινὴ καὶ αὐγινὴ προτευχὴ κάθε φιλελευθέρου.

Ἄ! τὸ φῶς, ποῦ σὲ στολίζει
Ἐάν ἡλίου φεγγοβολῇ,
Καὶ μακρόθεν σπινθηρίζει,
Δὲν εἶναι, ὄχι, ἀπὸ τὴν γῆ·
Λάμπριν ἔχει ὅλη φλογώδη
Χεῖλος, μέτωπο, ὀφθαλμός·
Φῶς τὸ χέρι, φῶς τὸ πόδι,
Κι' ὅλα γύρω σου εἶναι φῶς.

Τὸ θεῖον ἐκεῖνο φίλημα τῆς Θρησκείας πρὸς τὴν
Ἐλευθερίαν ἐνεργεῖ τὰ τεράστια ἐκείνης τῆς ἡμέρας·
ἡ ποίησις γίνεται καὶ αὐτὴ Θεία· ἡ φωνὴ της εἶνε
εἰς κάποια μέρη φωνὴ προφήτου, καὶ παντοῦ ὡς ὀρ-
μητικὸς χεῖμαρος χύνει τὴν δυνάμιν της καὶ τὴν χά-
ριν της.

Ἀκολουθοῦν ἔπειτα ὕμνοι τῶν θαλασσινῶν μας,
τοῦ Πατριάρχου ὁ τραγικὸς θάνατος, τραγικὰ καὶ φι-
λεκδικητικὰ γραμμένος, συμβουλὴ εἰς τὸ ἔθνος ἐναν-
τίον τῆς ἀναθεματισμένης διχονοίας, καὶ μία ἀπο-
στροφὴ σφοδροτάτη, εἰς τὸ τέλος πρὸς τοὺς Βασιλεῖς
τῆς Εὐρώπης, ἔμπροσθεν τῶν ὁποίων οἱ ἄνδρεῖοι
τῆς Ἑλλάδος στένοντες τὸν Σταυρὸν τοὺς ἐρωτοῦν
λέγοντες,

Τι θὰ κάμετε; θ' ἀφήστε
 Ν' ἀποκτήσωμεν ἐμεῖς
 Ἐλευθερίαν, ἢ θὰ τὴν λύσετε
 Ἐξ αἰτίας Πολιτικῆς;

Τοῦτο ἀνίσως μελετᾶτε,
 Ἰδοῦ, ἐμπρός σας τὸν Σταυρὸν
 Βασιλεῖς! ἐλάτε, ἐλάτε,
 Καὶ κτυπήσατε κ' ἐδῶ.

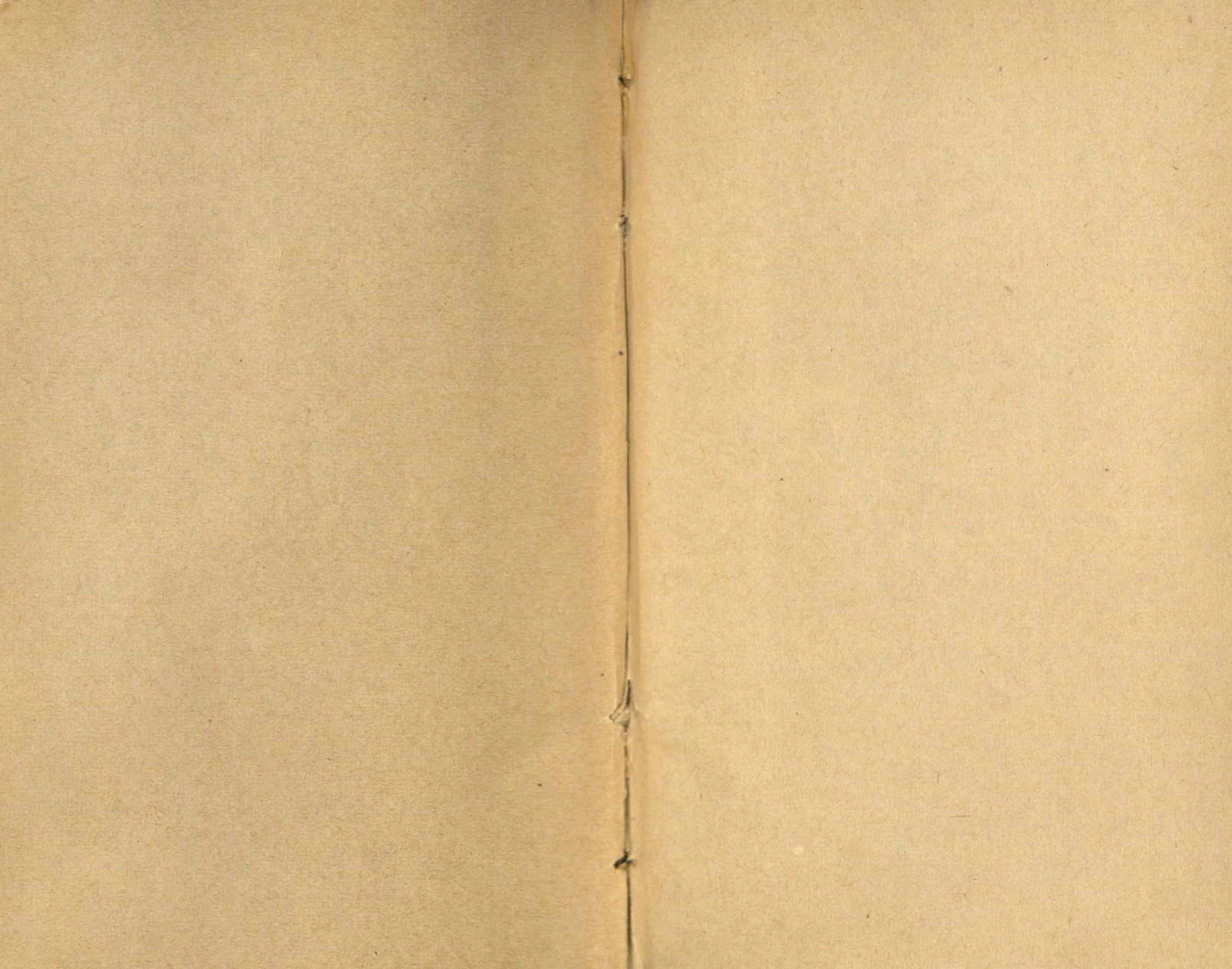
Καὶ μὲ τὸ κ τ υ π ή σ α τ ε κ' ἐδῶ κλείει θαν-
 μάσια τὸ ποίημα.

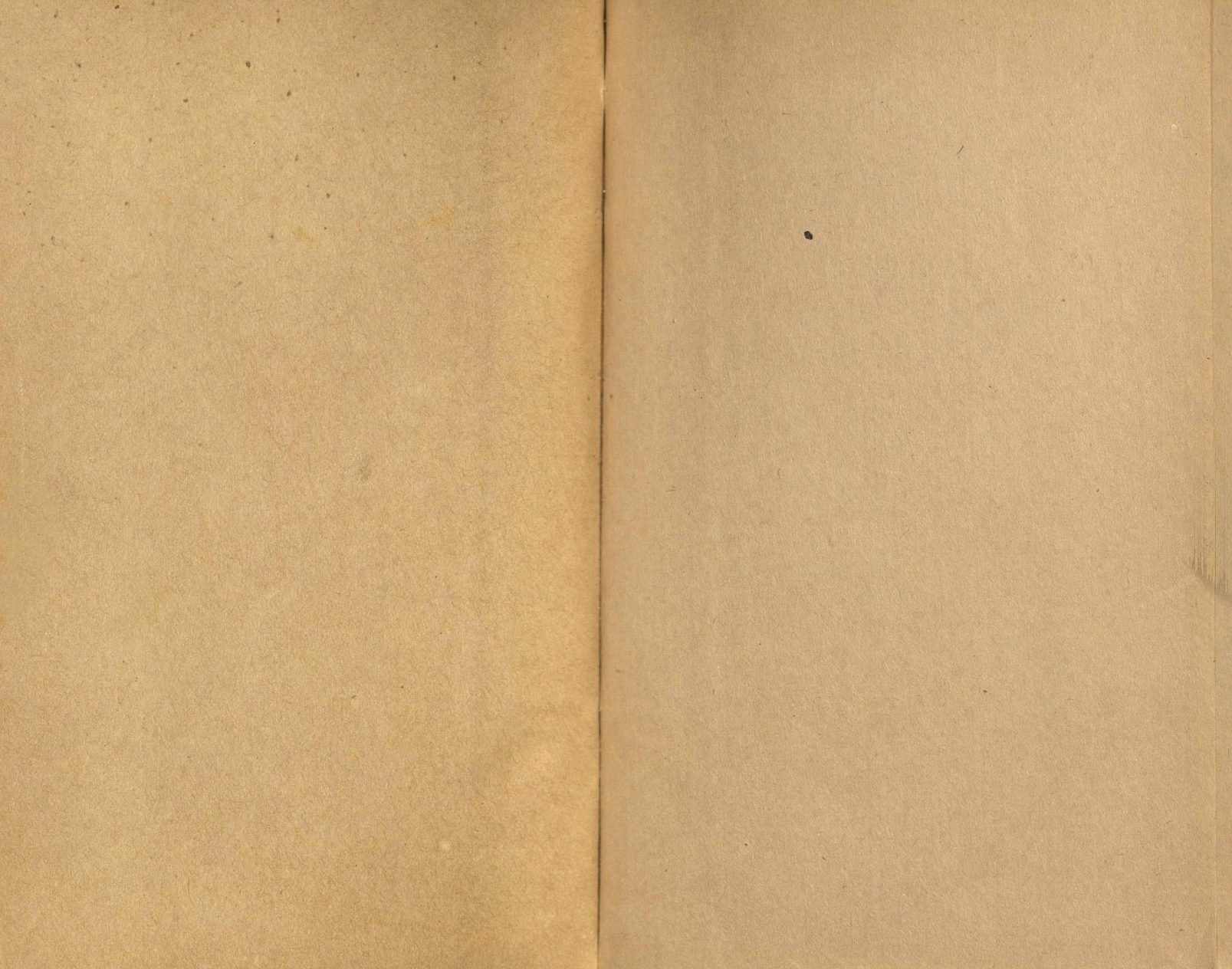
Λυποῦμαι ὅτι τὰ στενὰ ὄρια τῆς ἐφημερίδος δὲν
 μὲ συγχωροῦν νὰ ἀναλύσω λεπτομερῶς τὸ ποίημα
 καὶ μὲ βιάζονν νὰ παρατρέξω τόσας στοροφάς, μὲ τὰς
 ὁποίας ἔπρεπε νὰ ὑποστηρίξω τοὺς ἀκολουθούτους λό-
 γους μου.

Ἀπὸ τὰ πρὸ αἰώνων θαμμένα κόκκαλα τῶν προ-
 γόνων μας ἐβγήκεν ἡ ἐλευθερία, καθὼς εἶδαμεν
 ἀπὸ τῶν ἰδίων προγόνων μας τοὺς κωφούς καὶ ἀφώ-
 νους τάφους ἐξυπνᾷ καὶ ὁ Κύριος Σολωμὸς τὴν βαρῶν
 ἐκεῖ κοιμωμένην Μοῦσαν. Παρόμοια μὲ τὴν προχθε-
 σινήν Ἑλλάδα ἐκαίτετο καὶ ἡ ποίησίς μας ἕως χθὲς,
 πτωχὴ καὶ ἄδοξη· παρόμοια μὲ τὴν σημερινὴν Ἑλ-
 λάδα ὑψώνεται καὶ αὐτὴ τώρα καὶ λαμπρύνεται. Ὁ
 Ὑμνος, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος, λέγει ὁ ποι-
 ητῆς ὅτι ἐποιήθη τὸν Μάϊον μῆνα τοῦ 1823· εἶνε
 ἕως ἐκατὸν ἐξήντα στοροφαί· συνθεμένος ἀπὸ διάφορα
 μέρη, φαίνεται ἓνα ὅλον μονομερὲς καὶ τέλειον, καὶ
 χωρίζοντάς τον εἰς τὰ μέρη του, εὐρίσκεις καθένα ἀπὸ
 αὐτὰ ἓνα ὅλον τέλειον. Τὸ γυμνασμένον εἰς τὴν ποί-
 ησιν αὐτὶ ἀκούει εἰς αὐτὸν τὸν Ὑμνον ὅλους τοὺς

τόνους τῆς ποιήσεως, καὶ ἡ ποικιλία αὐτὴ τὸ μαγεύει
 τόσον, ὥστε θέλει νὰ τὸν ἀκούσῃ ὅλον διὰ μᾶς. Βά-
 θος γνώσεως τῶν κανόνων τῆς ὑψηλῆς Λυρικῆς δει-
 χνει ὁ ποιητῆς, ὅταν πηδᾷ ἀπὸ μίαν ὑπόθεσιν εἰς
 ἄλλην· ἡ θερμότης τῆς καρδίας του ἀποφεύγει πάν-
 τοτε τὴν ψυχρότητα τῆς Μυθολογίας, καὶ τὸ ὕψος
 τῶν ἰδεῶν του ἀποστρέφεται τοὺς κοινοὺς τύπους τῆς
 ποιήσεως. Εἶνε γραμμένος εἰς τὴν κοινοτάτην γλῶσ-
 σαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶνε παρὰ καιρὸν νὰ κάμω καμ-
 μίαν κρίσιν, θέλωντας, κατὰ τὸ παρόν, νὰ ἀποφύγω
 τὰς συνειθισμένας διὰ τὴν γλῶσσάν μας λογομαχίας·
 ἀλλ' ὁποιαδήποτε καὶ ἂν ἦνε καθενὸς ἡ γνώμη δι-
 καιον εἶνε νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ἡ εὐδουχωρία τῆς φαν-
 τασίας τοῦ ποιητοῦ ἐπλάτυνε καὶ αὐτὰ τὰ στενὰ ὄρια
 τῆς στενῆς μας γλώσσας, τὴν ὁποίαν καὶ ἀνέβασεν
 εἰς τὰ ὕψη τῶν ἰδεῶν του. Ἡ ἁρμονία τῶν στίχων
 θὰ φανῇ νέα βέβαια εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀκοήν, καὶ
 ὄχι ἄρεστή· ἀλλὰ δὲν δυσκολεύομαι νὰ εἶπω, ὅτι
 εἶνε τόσον περισσότερον ἡδονικὴ, ὅσον τὸ αὐτὶ τοῦ
 ἀκροατοῦ εἶνε μουσικώτερον. Ἄν δὲν μὲ ἀπατᾷ ἡ
 εἰλικρινὴς μου πρὸς τὸν ποιητὴν φιλία, νομίζω ὅτι
 οἱ ἄξιοι ἀναγνώσται αὐτοῦ τοῦ Ὑμνου θέλει τὸν κρι-
 νουν δόξαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ θέλει εἰποῦν μαζί μου,
 ὅτι εἰς κανένα καιρὸν καὶ εἰς κανένα ἔθνος ἡ ἐλευ-
 θερία δὲν ἦρε ψάλτην ἀξιώτερον».

Σημ. Ἐκδ. Δημοσιεύτησε στὴν «Γενικὴν Ἐφημερίδα τῆς
 Ἑλλάδος» τοῦ Θ. Φαρμακίδου. Ναύπλιον 21 Ὀκτωβρίου
 1825 (ἀριθ. 5).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ - Π.Τ.Δ.Ε
ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΩΣ ΕΥΡΩΠ. ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΣΧΟΛΙΚΟΥ
ΜΟΥΣΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ (Δ.Β.Ε.Σ.Μ.Υ.)
ΑΡΧΕΙΟ - ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ &
ΠΑΙΔ. ΑΓΑΘΗΜΙΑΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (Α.-Β.Α.Κ.Η.)
ΑΡΙΘΜ. ΕΙΣΑΓ. 8899
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓ. 19-8-2011
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘ. DEW. 889.11 ΣΟΛ

